

Politikai
röpiratok.

190.

190
1757

VÁROSAINK BEFOLYÁSA
A KÖZMŰVELTSÉGRE.

1000—1301.

IRTA

VAJDA GYULA,

budapesti kegyesrendi főgymn. tanár.



4.

BUDA-PEST, 1878.

NYOMATOTT A „HUNYADI MÁTYÁS” INTÉZETBEN.

5572789850

DE BALLAGI GÉZA.

ELŐSZÓ.

Államfők működése, hadi mozgalmak, a nemzetek élet-halál harczi, nagy emberek hatása a maguk korára és viszont rájuk a koré, — érdekes tárgyat nyujtanak a történelmi vizsgálódásoknak, sőt volt idő, melyben kizárólag ezek, vagy ezekhez hasonlóké képezték a történetírás anyagát. Napjainkban is kellőleg méltányolnia kell az ily adatokat a történetírással foglalkozónak, mert ezek nélkül a történettudomány nem volna teljes; de e történelmi tényezők csak úgy tekintendők, mint alárendeltjei a művelődés alapeszméjének.

A történeti munkák olvasói korunkban a hódító háborúk, véres csaták helyett sokkal fontosabbat keresnek azokban: a népek, nemzetek, vagy épen az egész emberiségnek műveltségi állapotát; mert az emberi nemnek földi rendeltetése az, hogy a valódi műveltség lehető legmagasabb fokára emelkedni törekedjék.

De hogy e rendeltetésnek megfelelhessen, a durva anyagi kéréget, mely az emberi testben rejlő isteni szikrát körülveszi, le kell vetnie, — világosságot és léteget nyujtva, új életre buzdítania azt. Hogy ily helyzetbe juthasson, mozgásba kell jöniök a valódi műveltség minden elemeinek, minők: a vallásosság, szelid erkölcsök, erényesség, jog- és szabadságszeretet, tudomány, művészet, stb.

Minden nemzet történelmében legérdekesebbek valóban ama mozzanatok, melyekben az emberiség hala-

dása nyilvánul; melyek világosan mutatják, hogy a műveltségnek említett elemei egész tevékenységöket az emberiség nemesbülésének, vagyis a valódi emberi műveltségnek előmozdítására irányozzák.

A műveltség két uton jelentkezik: egyéni és társadalmi fejlődésben, s mindkettő az emberiség haladásában. Tanulmányom tárgya: „Városaink befolyása a közműveltségre 1000—1301-ig“; ez bizonyosan sok és érdekes adatokat nyújt a műveltségnek az említett utakon való nyilvánulására, daczára annak, hogy vizsgálódásom a középkor századaira esik, midőn a figyelem keveset irányult még a nemzetek szellemi s anyagi műveltsége fejlődésének folyamára.

A tanulmányul választott kérdés sikeres megoldása elé az is nagy akadályokat gördít, hogy a hazánkat több ízben sújtott szerencsétlenségek következtében a történeti emlékekből az Árpádok korszakára vonatkozók közül vészett el aránylag legtöbb, és így a lelkiismeretes kutatás sem kecsegtet bő eredménnyel.

E nehézségek mellett is czélszerűbbnek véltem nem azon korból választani tanulmányom tárgyát, hol a történelem már lehető nagy arányt véve, csaknem áradó folyamává növekedett; hanem kutatni városaink befolyását a közműveltségre az Árpádok korában, figyelemmel kísérni azok alakulását és első fejlődési stadiumait.

Ily módon azon czélt reményelem elérni, hogy igénytelen tanulmányom, bár csak vázlatos mű, talán mégis érdeklődést kelt városaink múltja és jelene iránt.

Minden történeti munka első és legfőbb kelléke lévén az előadás hitelessége, tanulmányom megírására felhasználtam a kuttók több osztályát, az ujabbkori íróknak erre vonatkozó munkálatait, s kiváló figyelmet fordítottam a városok monographiáira.

I.

Városaink keletkezése.

a.) Történeti és földrajzi előzmények.

Az államok földrajzi fekvése és a népek elhelyezkedésének figyelmen kívül hagyása mellett legtöbb esetben csak a vak véletlen játékát látnók a történelemben. Ezen okból szükségesnek tartám a honfoglalást megelőzőtt korszaknak történetéből előrebocsátani azon részleteket, melyekkel tanulmányom szoros kapcsolatban áll, s megemlíteni a területi viszonyokat is, melyek a városok fejlődését vagy előmozdítják, vagy hátráltatják.

Ha az ismert világrészek bármelyikének térképét vizsgáljuk, az első pillanatban észreveszszük, hogy a városok, az emberek lakása és elterjedésének eme képviselői, aránytalanul vannak szétszórva a földön. Némely vidéken például nagy számban, egymáshoz közel találjuk a városokat; másutt alig láthatunk néhányat, s azok is nagy távolságban vannak egymástól; sőt akadunk egészen lakatlan, puszta vidékekre is. E tapasztalatok azon következtetésre vezetnek bennünket, hogy léteznek bizonyos tényezők, melyek a városok alakulására befolyást gyakorolnak.

Ily tényezőknek tekinthetjük a földrajzi fekvést, az éghajlati és társadalmi viszonyokat, melyekhez járulnak a politikai okok; ezeknek összhangzó vagy ellen-

kező működése elősegíti, vagy hátráltatja a városok keletkezését. A terület, melyen a magyar állam megszilárdult, — földrajzi fekvése, tagosultsága, hegy és vízrajzi viszonyai és éghajlatánál fogva városok alakulására kedvezőnek mondható.

Fekszik az éjszaki és keleti féltekén az éjszaki szélesség 44—49, — s a keleti hosszúság 32—44 fokai között. A Morva folyó, Kárpát hegység, Duna, Száva, Mura, Lajta folyók és az adriai tenger minden oldalról mint természetes határok veszik körül Magyarországot, mint Közép-Európának délkeleti részét foglalja el.

Területének felszíne részint mély föld, részint hegyvidék; vizekben gazdag, hatszáznál több folyó és patak metszi minden irányban, melyek a Poprád és Dunajeczen kívül mind a Dunába, mint fő arteriába ömlenek, s így közvetve a Fekete tenger vízvidékéhez tartoznak. Földrajzi szélességénél, valamint függélyes tagosulásánál fogva nagy része a mérsékelt égöv alá esik, mely körülménnyel egybefüggésben van a föld tenyészereje. Ásvány-, növény- és állatország édes anyául üdvözlik Magyarországot.

E kedvező körülményeknek kell tulajdonítanunk, hogy a magyar föld nem maradt pusztá földirati kifejezés, hanem koronként, a legrégibb időktől kezdve a magyarok bejöveteléig, különféle népfajok birtokba vették azt, s itt megtelepedve városokat építettek és államot alkottak. E nemzeteket a történelmi események vihara elsodorta ugyan, államaik megsemmisültek; de városaik maradványai, itt létüknek eme kétségtelen bizonyítékai, fennmaradtak, s a komoly megtelepedési szándékkal jött magyarságnak városaik alakulására és államuk megszilárdítására alapul és irányadóul szolgáltak.

A 888-ki bolgár-magyar háboru őseinkre nézve végzettszerűvé lőn, mert a megalázott bolgár fejedelem, Simeon, a besenyőkkel szövetségbe lépve, Eteleköt megtámadta éppen akkor, midőn Árpád a hadsereg zömével

a magyaroktól éjszakra szomszéd szláv népek ellen harczolt. A győztesen visszatérő sereget a viszontlátás örömjaja helyett a menekültek keserve fogadá. ¹⁾ Lemondtak a reményről, hogy Etelközben maradhassanak; belátták helyzetök tarthatlanságát oly szomszédok mellett, mint a besenyők, kik nálok számosabbak és erősebbek is valának. Ujabb hont kellett tehát keresniök, hogy szenvedett viszontagságaikat kipihenhessék és jövőjüket megszilárdíthassák. ²⁾

Ámde a népvándorlási mozgalom már ekkor lezajlott, a benne részt vett nemzetek jobbára elhelyezkedtek, s így a hontalanná lett magyarok számára Európában alig volt üres hely, melyen mások háborítása nélkül megtelepedhettek volna. Alkalmas tevékenységi térül a mai Magyarország kínálkozék számukra, mely mintegy várva várta egy új nép megtelepedését, s mely a természettől is egy egyesült külön állam keretéül volt alkotva.

Határain három kisebb-nagyobb [erejü] birodalom határszéle találkozik: a német, bolgár és morva-szláv birodalmaké; mindenik utjában volt a másik kettőnek, ha az egész területet akarja elfoglalni. De ez egyiknek sem vala célja; mert e birodalmak sulypontja állandóan más helyen volt megszilárdulva. A magyarországi birtok mind háromnak csak határszéli provinciája volt, s birása nem élet-kérdés egyikre nézve sem. ³⁾

De más körülmények is végzetszerűleg egyengették őseink utját, hogy e földet megszállva, rajta egy állandó nagy államot alakítsanak. A mai Magyarország területén ekkor ugyanis különféle, nagyrészt szláv eredetü, vagy legalább szlávokkal elegyedett népek laktak külön fejedelmek, de többnyire idegen gyámság alatt. mely körülmény a honfoglalás munkáját

¹⁾ Szabó Károly: A magyar vezérek kora. 44. l. — ²⁾ U. az. i. m. 50. l. — Frankl Vilmos: "A magyar nemzet műveltségi állásának vázolata. 54. l. — ³⁾ Magyarország 1849-ben és 1866 után. 12. l.

nagyban megkönnyíté őseinknek, s egyszersmind sietteté őket e föld megszállására.

A bolgár-magyar háboru alatt őseink alkalmat nyertek az európai viszonyokkal megismerkedni, és így nem a véletlen, nem is Attila birodalmának hagyományos emléke: hanem Európának akkori körülményeiből folyó világtörténelmi kényszerűség utalá őket arra, hogy ezen földet foglalják el. Nem kételkedhetünk, hogy Árpádot és bujdosó társait erre az említetteken kívül még egyéb okok is vezérelték, így: komoly megtelepedési szándékuk levén, figyelembe vették a physico-geographiai viszonyokat, s megválasztották az alkalmasabbnak tetsző helyeket. Hogy ehhez gyakorlatilag értettek, föltehetjük róluk, kik oly messze földet bejártak, nagy vadászok, nyájak birtokosai és végre kitűnő hadvezérek valának.¹⁾

Árpád népével a Szereth és Deneper síkjairól fölkerelkedve, nem követé a népvándorlásban részt vett nemzeteknek útját, az alsó Duna partjait, hanem éjszak felé Kiov mellett el, a Kárpátoknak tartott, hol Munkács tája, mintegy nyitva felejtett kapu, kínálkozék neki. Ha az alsó Duna partjain nyomul előre, itt előbb a besenyők, s azután a bolgárok erős törzsébe ütközött volna, ezen eltérésre tehát Árpádot kétségen kívül vezette az is, vajjon aránylag melyik ut kerül kevesebb áldozatba, mert a besenyőktől Etelközben nagy veszteségeket szenvedett népét kimélni akarta. A viszonyok kimutatták, hol vannak a lazán egybefüggő népek között oly rések, melyek önként kínálkoznak arra, hogy nemzetével oda beékelhesse magát.²⁾

A 889-ik év tavaszán már a kárpátok lábainál valának őseink; az okok, melyek őket e helyre vezérelték, az előzményekben foglaltatnak. Árpád innen nyomult be a vereczkei szoroson át az új hazába, s hódítá meg azt mintegy hét év alatt a Kárpátoktól az

¹⁾ Magyarország 1849-ben és 1866 után. 12. I. — ²⁾ U. ott. —

Adriáig, s a székely havasoktól a Morva folyóig, a bihari kozár vezér Marót birtokának kivételével, melynek bekebelezése az országba szerződészerűleg csak ennek halála után történt. ¹⁾

Ezzel a honfoglalás be volt fejezve; a Duna és Tisza partjain, hol az avar birodalom bukása után sem a germán, sem a szláv faj nem birt életerős államot alkotni, megvolt alkotva a magyar birodalom, miáltal az Európába áttelepült magyarság első jelét adá életrevalóságának ²⁾

A X. században kapcsolt részei voltak Magyarországnak Erdély, Horvátország és Dalmátia. ³⁾ Ezen adatok szerint a magyarok közvetlen hatalma alatt levő államterület a vezérek korában 6000 □ mfdnél sokkal nagyobb volt. E terület 1301-ig többféle módosulást szenvedett ugyan, de azért Magyarföld alatt már ekkor nemcsak a sajátképeni Magyarország, hanem Erdély, Horvát- és Dalmátország is értetett; magyar nemzet alatt pedig mindazon népek, melyek az említett földeken laktak.

b.) Római gyarmatvárosok.

Bármely területen kutassuk a városok keletkezését, azon eredményre jutunk, hogy a régibb állapotok nem maradtak hatás nélkül egy új állam szervezésére. Így volt ez hazánkban is.

Mikor és minő népek szállották meg legelőször a magyar földet? kik voltak itt az első honfiak? bizonytalan. Hiteles adataink a magyar földről csak azon időben kezdődnek, midőn a rómaiak az Alpokon túl fekvő részeket foglaltatni kezdték, s hódításaikat Közép-Európának délkeleti részére is kiterjesztették; a

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője II. 12. fejt. — Szabó K. i. m. 61. l. — ²⁾ U. az i. m. 102. — ³⁾ Kerékgyártó Árpád: Magyarország művelődésének története. Pest, 1859. I. 141. l.

magyar földnek első érintkezése a történelmi világgal ekkor kezdődik. Három részre oszlott: P a n n o n i á r a, mely a Dunától nyugatra, D á c z i á r a, mely a Dunától keletre-, és I l l y r i á r a, mely a Száva és az Adriai tenger között feküdt.¹⁾

Pannoniát Augustus római császár nagy erőfeszítés után volt képes a K. e. 30-ik évben meghódítani, római tartománnyá pedig csak Tiberius alatt lőn K. u 9-ben, ki Pannonia lakóit teljesen leverte. E hódítás óta, mint római tartomány, fontos szerepet játszik a történelemben. A háborunak különféle eszközökre, támadó s védelmi szerekre, fegyverekre, — a katonaságnak élelmi szerekre és szállásokra volt szüksége; ezeket tehát bizonyos helyeken összpontosítani kellett, mi által várak és erősségek keletkeztek, melyek a hadfolytatásban támpontokúl, a barbarok beütései és fölkelései ellen pedig gátúl szolgáltak. Ezekből idővel, minthogy a rómaiak mindig nagyobb számmal tódultak Pannoniába. gyarmatok telepítése által városok (municipiumok) keletkeztek. Hogy az ily telepek között a közlekedés gyors és könnyű legyen, az őserdők által borított vidékeken a legiók réseket vágtak és utakat építettek. A földet, hogy könnyebben megélhessenek, a gyarmatosok művelés alá vették, s így lassanként lerakatott a kulturai élet alapja, melyből azután egészen új államrendszer fejlődött.²⁾ Ily római gyarmatokból alakult városok voltak Pannoniában következők: Aravona (Arabona, Arrabo), Győrnél;³⁾ Acincum (Aquincum), Ó-Budánál;⁴⁾ — Advicesimum, Veszprém-

¹⁾ Koczányi Ferencz: Régi földirat a tanuló ifjuság számára. 41 47 és 76. ll. — ²⁾ Bocsor István: Magyarország történelme, különös tekintettel a jogfejlésre. I. 14. l. — L. J.: A városoknak kezdetéről, és azoknak mostani elrendelgetése eredetéről. Tudományos Gyűjtemény. 1822. III. 15. 16. ll. — ³⁾ Koczányi F. i. m. 48. l. — Bocsor I. i. m. 14. l. — Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és város-jogai a multban és jelenben. 36. l. — ⁴⁾ Béla kir. névt. jegyz. 1. fej. — Katancsics Péter:

nél; ¹⁾ Acumincum (Acimincum), Péterváradnál; ²⁾ — Bregetio (Bregetium), Ó-szölynél, Komárom mellett; ³⁾ Budalia, Szerém megyében; ⁴⁾ Cibalis (Cibalae), Sziszek és Eszék között, Vincovcze táján; ⁵⁾ Cimbriana, Székesfehérvár helyén; ⁶⁾ Crumerum, Esztergomnál; ⁷⁾ Lussonium, Földvár-ál; ⁸⁾ Mursa, Eszéknél; ⁹⁾ Rittium, Szalankemen helyén; ¹⁰⁾ Scarabantia, Sopron megyében, Csepreg helyén; ¹¹⁾ Sabaria, Szombathelynél; ¹²⁾ Salle, Zalavár, vagy Felső-Lő táján; ¹³⁾ Sopianae, (Ptolemaeusnál Serbinum), Pécs helyén; ¹⁴⁾ Siscia, Sziszeknél, a Száva és Kulpa összefolyásánál; ¹⁵⁾ Sirmium, később Száva-Szent-Demeter, ma Mitrovicz, Pannonia egykori fővárosa; ¹⁶⁾ Taurunum, Zimony körül; ¹⁷⁾ Valcum, Kanizsa helyén, ¹⁸⁾ stb.

Dácia lakói már Augusztus előtt veszélyes szomszédai valának a rómaiaknak; Augusztus kísérletet tett ugyan Dácia meghódítására, de minden támadása hősileg visszaveretett a dákok által. Domitián császár még szerencsétlenebb volt, mert Decebal őt megvervén, a rómaiakat adófizetőivé tette. Végre Trajának sikerült Dácia meghódítása, ki a róla nevezett híres du-

Pannonia. — Bocsor I. i. m. 14. l. Ennek átellenébe helyezik Contra — vagy Transacincumot — Koczányi F. i. m. 48. l. — Szabó K. i. m. 96. l. — Wenzel G. i. m. 36. l. — Hampel József: Aquincum történetének vázlata. — ¹⁾ Wenzel G. i. m. 36. l. — ²⁾ Koczányi F. i. m. 49. l. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ³⁾ Wenzel G. i. m. 36. l. — Koczányi F. i. m. 48. l. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ⁴⁾ Koczányi F. i. m. 49. l. — ⁵⁾ U. az. u. ott. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ⁶⁾ Wenzel G. i. m. 36. l. — ⁷⁾ Bocsor I. i. m. 14. l. — ⁸⁾ Koczányi F. i. m. 49. l. — ⁹⁾ U. az. u. ott. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ¹⁰⁾ Koczányi F. i. m. 48. 49. ll. — ¹¹⁾ U. az. u. ott. — Wenzel G. i. m. 36. l. — ¹²⁾ U. az. u. ott. — Koczányi F. i. m. 49. l. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ¹³⁾ Wenzel G. i. m. 36. l. — ¹⁴⁾ U. az. u. ott. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ¹⁵⁾ U. az. u. ott. — Koczányi F. i. m. 48. l. — ¹⁶⁾ Wenzel G. i. m. 36. l. — U. az.: Adalékok Száva-Szent-Demeter város történetéhez; 1866-iki akadémiai előadás, az Értesítő V. k. 319. l. — Bocsor I. i. m. 14. l. — Koczányi F. i. m. 49. l. — ¹⁷⁾ U. az. u. ott. — Bocsor I. i. m. 14. l. — ¹⁸⁾ Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. 36. l.

nai hidon átkelvén, Decebalt Dierna (Torda) mellett megverte, s hat évi (100—106. K. u.) véres küzdelem után ura lett Róma Dáczjának is. Ezen új hódítás a rómaiakat a markomannokkal háboruba keverte, ezen okból erős várak, sánczok — és jó országotakkal látták el Dáczsiát a rómaiak.¹⁾

A tartomány már a dák uralom alatt rendezett volt, lakói nem nélkülöztek minden műveltséget, mit váraik és számos, jól épült városaik bizonyítanak. A rómaiakat a föld gazdagsága, só- és aranybányák, ezrenként csődíték ide. A beköltözöttek számos új várat és várost építettek, vagy a dák maradványokat átalakították; az új szerzemény, mintha Traján varázsvesszővel illette volna azt, rövid idő alatt egy virágzó gyarmattá változott. Utak, városok épültek hihetetlen gyorsasággal; arany és sóbányák aknáztatni kezdettek, mi azt eredményezé, hogy már Marc Aurel császár korában — Ptolomaeus szerint 43 város volt Dácia területén.¹⁾

A dák-római korszak maradványaiként tekinthetjük a következő városokat: Sarmizegethusa, Várhely környékén, a szép hátszegi völgyben; Sarmiz nevű dák király alapította és saját nevével nevezé; Dácia fővárosa volt, Decebal is itt tartá székhelyét. A rómaiak alatt Ulpia Trajana nevet viselt;²⁾ Zeugma (Patroissa), a dákok alatt; Claudia (Napuca?) a rómaiak alatt, Kolozsvárnál;³⁾ Apulum, később Alba-Julia; a dákok alatt Tharmis, Gyula-Fehérvárnál;⁴⁾ — Tibiscum, Temesvárnál;⁵⁾ Meadia, a mai mehadiai kénfürdők helyén;⁶⁾ — Auropolis, dák-római maradvány, Zalatna, Erdély fő bányász helyén; itt székeltek a rómaiak alatt a bányászati

¹⁾ Kővári László: Erdély régiségei. 9. 10. ll. — Bocsor I. i. m. 15. 16. ll. — ²⁾ Kővári L. i. m. 11. l. — Bocsor I. i. m. 15. 16. ll. — ³⁾ Bocsor I. i. m. 16. l. — Kővári L. i. m. 10. l. — Koczányi F. i. m. 41. l. — ⁴⁾ Bocsor I. i. m. 16. l. — Kővári L. i. m. 46. l. — ⁵⁾ U. az i. m. 19. l. — Bocsor I. i. m. 16. l. Koczányi F. i. m. 42. l. — ⁶⁾ Bocsor I. i. m. 16. l. — ⁷⁾ U. az. u. ott. — Koczányi F. i. m. 42. l.

kormány (Collegium aurarium); ¹⁾ — Dierna; miután Traján Dáczjának ura lett, ide Salinae nevű szép várat építtetett; mely aztán várossá emelkedett; mindkét hely a mai Torda környékén volt; ²⁾ — Demsus, az egykori dák főváros romjainak szomszédságában, a Hátszeg vidékén. ³⁾ — Az újabb kutatások által napfényre került számtalan emlékek római városok létére engednek következtetést vonni még Déva, Földvár (Székely-Földvár, Torda közelében) Héviz (az Olt partján), Ilosva, Segesvár, stb. helyeken is. ⁴⁾ Illyria lakósa II. Fülöp macedoni király uralkodásáig megőrizték függetlenségüket; ez azonban kiterjeszté hódításait a Drina folyóig, s Illyria ekkor két részre szakadt. Egyik rész Illyria Graeca, a másik Illyria Barbara nevet viselt; az első Fülöp által Macedoniához kapcsoltatott, az utóbbi pedig Japydia, Liburnia- és Dalmatiára osztva, függetlenségét Augustus uralkodásáig megőrizte, ki már megkezdé ellene a hódító hadjáratot, de csak Tiberius fejezte be. Illyria a római birodalom legterjedelmesebb tartománya volt, s mint minden ujonan szerzett tartományt, úgy Illyriát is sietett Róma gyarmatosítás által civilizálni, s ily módon benne uralmát megszilárdítani. ⁵⁾

Nevezetesebb római gyarmatvárosok voltak: Senia (Zeng), ⁶⁾ Jadera (Zara ⁷⁾, Scardona (Scardia), ⁸⁾ Sicum (Sebenigo), ⁹⁾ Tragurium (Trau), ¹⁰⁾ Salona, Traján szülővárosa, ¹¹⁾ — Naronna (Narenta), ¹²⁾ Epidaurus (Ragusa Vechia), ¹³⁾ — Scodra (Scutari ¹⁴⁾, stb.

Az említett népfajokon kívül még mások is tanýáztak a magyar földön, melyek közül a szarmata-

¹⁾ Kővári L. i. m. 53. l. — Bocsor I. i. m. 16. l. — ²⁾ Koczányi F. i. m. 42. l. — Kővári L. i. m. 10 és 52. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 15. l. — ⁴⁾ U. az. i. m. 18. 19. 20 és 49. ll. — ⁵⁾ Bocsor I. m. 16. 17. ll. — Koczányi F. i. m. 76. 77. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 77. l. — Bocsor I. i. m. 16. l. — ⁷⁾ U. az. u. ott. — Koczányi F. i. m. 77. l. — ⁸⁾ U. az. u. ott. — Bocsor I. i. m. 16. l. — ⁹⁾ Koczányi F. i. m. 77. l. — ¹⁰⁾ U. az. u. ott. — ¹¹⁾ U. az. u. ott. — ¹²⁾ U. az. u. ott. — ¹³⁾ U. az. u. ott. — ¹⁴⁾ U. az. u. ott.

jászok és a quadok telepeinek emléke maradt fenn. Az első a dákok kiűzése után a Duna, Tisza és Garam folyamok közötti részt szállották meg; sokat küzdöttek a rómaiakkal, de függetlenségüket megőrizték. Nevezetesebb telepeik voltak: Partiscum, a mai Csongrádtól nyugotra; — Uscenum, a Garam keleti részén, — Abinta, — Trissum és Candanum.¹⁾

A quadok a Duna éjszaki részén tanyáztak, hol következő telepeket alapítottak: Anduetium, Pozsonytól keletre; — Celmantia, Komáromtól keletre; Anadum, — Komáromtól délkeletre; — Singore; — Eburum, Óvárnál; — Parienna (Burin), a Vág völgyében; — és Setuia, stb.²⁾

Második érintkezése hazánknak a történelmi világgal a népvándorlás korára esik, mely itt a rómaiak majd öt százados uralmának véget vetett. Dáctiát elfoglalták 274-ben a góthok és zavartalanul birták 376-ig. Ekkor a hunnok által Dáctiából kiszorítottak, kik 374-ben elhagyván őshazájukat, Balamber vezérlete alatt Európába jöttek; az alanokat és keleti góthokat legyőzve, a nyugoti góthok meghódítására indultak. Ezeknek királya Athanarich szinte megveretvén általuk, országát a győztes hunnoknak kényszerült átengedni. Az egykor hatalmas római birodalom már ekkor a hanyatlás kétségtelen jeleit mutatá minden tekintetben; az uralma alá erőszakolt tartományok hűsége ingadozott, s csak egy lökésre volt szükség, hogy az óriási birodalom romba dőljön. E lökést megadták a hunnok, s első következménye lőn, hogy 395-ben a római birodalom kétfelé szakadt: nyugotira, melynek Róma, s keletire, melynek Byzancz volt fővárosa.³⁾

E megoszlás után a hunnok elfoglalták Pannoniát, sőt Attila (433 - 454) hódítólag lépett fel Róma ellen

¹⁾ Koczányi F. i. m. 41. l. — Bocsor I. i. m. 17. l. — ²⁾ Bocsor I. i. m. 17. l. — ³⁾ Weber György: A világtörténet tankönyve, tekintettel a műveltségre, irodalomra, és vallásra II. 27. 28. ll.

s. Ugy látszik azonban, hogy a hunnoknak nem volt más feladatuk, mint az európai uj népeket Róma ellen fölkelésre birni, a római birodalom megszakadása által egyengetni az utat a germánok számára, kik 476-ban csakugyan véget is vetettek a római világnak, s ennek romjain hozzáfogtak egy uj hatalom alkotásához.¹⁾

A hunnok birodalmának bukása után Pannoniát a görög császár fenhatósága alatt 455-ben a keleti góthok, — ezek elvonulása után 489-ben a longobardok, — Dáciát 454-ben a gepidák, Illyriát szintén a keleti góthok foglalták el. Alig birták azonban egy századnál tovább, mert az avarok elárasztva Európát hadaikkal, 567-ben a gepidáktól Dáciát, — 568-ban pedig, a longobardok elvonulása után, Pannoniát is elfoglalták. Ezen kívül rövid idő alatt hatalmukba kerítették Dalmátiát és Illyriát; de uralmuk nem tartott 200 évnél tovább, mert a frankok hatalmas fejedelme, Nagy Károly 788—796-ig tartott véres hadjáratok után meghódította őket, s az avar név alig egy év-tized múlva teljesen elenyészett; az elfoglalt föld német települőknek lón átadva, miáltal a polgárisultság és kereszténységnek utja egyengettették.²⁾

A népvándorlás négy százada alatt a hunnok és avarokon kívül még a bolgárok, chazarok, frankok, németek és szlávok is érintették hazánkat. A szláv törzshöz tartozó morvák az éjszaki Kárpátokon át egész a Dunáig terjesztették birodalmuk határait. De bár ily sokféle elem fordult meg a magyar földön; bár majdnem kivétel nélkül rombolt, pusztított mindegyik, s egy sem alkotott: a régi római világnak emlékeit ezen egyetemes rombolás sem vala képes teljesen megsemmisíteni. „A középkor sötétsége és vadonsága soha sem volt oly sűrű és marczone, hogy Rómának fényét és műveltségét tökéletesen eloltotta és megsemmisíthette

¹⁾ Weber Gy. i. m. II. 34. 35. ll. — ²⁾ U. az i. m. II. 91. 92. ll.

volna.¹⁾ Nem létezik korszak, mely kihatóbb és gyökeresebb átalakulást idézett volna elő a római korszaknál, mert ennek karjain fejlődött s nyerte meg szervezetét, nyelvét, elterjedését maga a kereszténység is. A magyarok nem voltak ugyan közvetlen örökösei a rómaiaknak Dácia- és Pannoniában, mint az olaszok és francziák Italia- és Galliában; de a közvetett hatás azért igen nagy; sőt volt közvetlen hatás is, mely Magyarország művelődésére, kivált a megtelepedés első századaiban, nagy horderejű befolyást gyakorolt. Így például városaink keletkezése és kifejlődésének története a római korszakkal oly szoros összefüggésben van, hogy ennek ismerése nélkül azt érteni nem volnánk képesek. Nem a barbarok, hanem a rómaiak árasztották el Dáciát és Pannoniát értelmet, szorgalmat és jellemet tanusító építményekkel, virágzó városokkal s az ezeknél is fontosabb következményű politikai és társadalmi intézményekkel, melyeken, mint alapon, szilárdult Magyarország egy erős, életképes és független állammá.²⁾

c.) A magyarok által alapított városok.

A beköltözéskor őseink számos, és a bennlakók által épségben tartott várost találtak az új hazában. Hogy a foglalás alatt kimélték azokat, példa erre Bihar és Veszprém, melyek az ostromló magyar hadakkal legtovább dacoltak, és még sem rontattak le általuk.³⁾ Vannak azonban oly városaink is, melyeknek keletkezése a várszerkezet alapján közvetlenül a honfoglaló magyaroknak tulajdonítható. Ide számíthatjuk azokat is, melyeket a honfoglalók oly módon alapítottak, hogy

¹⁾ Szalay László: Magyarország története I. 110. l. — ²⁾ Salamon Ferencz: A római hódítás Magyarországon. Budapesti Szemle. 1877. 29. sz. 330 és 362. ll. — ³⁾ Béla kir. névt. jegyz. 48. és 51. fej.

tábori helyök idővel városközségi határrá, sátoraik pedig lakházakká alakultak át¹⁾)

Az itt talált városok nagy részét előszámlálja Béla király névtelen jegyzője, ki azokat a magyarok által alapított városoktól határozottan megkülönbözteti. Az utóbbiak sorába helyezhetjük a következő városokat: Bors; a várat építette Bors vezér, melyről a mai Bars vármegye vette nevét.²⁾ Ugyanazon vezér a Boldva vize mellett a bennlakók által Borsod várát építteté, mely később a hasonló nevű vármegyének adott nevet; ma nyoma is alig látható Borsod falu közelében.³⁾ Szabolcs unokája Csák, Fehér megyében Csákvárt alapította;⁴⁾ — Csepel, a hasonló nevű szigeten, hol Árpád mind magának, mind a nemzet előkelőinek szakértő mesterek által illő lakházakat építtetett, s fővezéri udvarát is ott tartotta;⁵⁾ — Csongrád; Ete, Ond fia, a környék szláv lakosai által építteté, kik saját nyelvökön Csorongrádnak, azaz fekete várnak nevezték; a vár alapja, melytől Csongrád vármegye vette nevét, a Tisza egyik zugában a hasonló nevű városhoz közel, ma is látható;⁶⁾ — Himesudvar; építette Tarczal azon hegy tövében, hol a Bodrog a Tiszába szakad; ezt azonosnak vehetjük a tokaji várral;⁷⁾ — Komárom; Ketel fia, Alap — Tolma építette, maga az alapító, valamint a lakosok

¹⁾ Y: A magyar városokról. Tudományos Gyűjtemény. 1821. V. 31 l. — Kerékgyártó Árp. i. m. I. 347. 348. ll. Wenzel Guszt. i. m. 38. l. — Hetényi János: Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlésére és csinosulására. 62. l. — ²⁾ Béla kir. névt. jegyz. 34. fej. Wenzel G. i. m. 36. l. — Y: Tud. Gyűjt. 1821. V. 31. l. — Kerékgyártó Árp. i. m. I. 125 és 249. ll. — Szabó K. i. m. 78. l. — ³⁾ Béla kir. névt. jegyz. 18 fej. — Szabó K. i. m. 68. l. — Kerékgyártó Árp. i. m. 125 és 249. ll. — Y: Tud. Gyűjt. 1821. V. 31. l. — ⁴⁾ Szabó K. i. m. 97. l. — ⁵⁾ Béla kir. névt. jegyz. 44. fej. — Szabó K. i. m. 89. l. — Kerékgyártó Árp. i. m. 45. 125 és 249. ll. — ⁶⁾ Béla kir. névt. jegyz. 40. fej. — Szabó K. i. m. 84. l. — Wenzel G. i. m. 36. l. — Kerékgyártó Árp. i. m. 125 és 249. ll. — ⁷⁾ Béla kir. névt. jegyz. 17. fej. — Kerékgyártó Árp. i. m. u. ott. — Szabó K. i. m. 68. l. — Y: Tud. Gyűjt. 1821. V. 31. l.

egy része is kún eredetű volt;¹⁾ — Örsurvár alapítása Orsnek, Acsád fiának tulajdoníttatik; a vár romjai Kács helység közelében ma is láthatók;²⁾ — Pata; Ed és Edömérnek Pata nevű unokájok építette; a Gyöngyös-Pata nevű mezőváros közelében feküdt;³⁾ — Sárvár; az ecsedi láp terén építettett Tas,- Lél atyja által, s kezdetben nevéből Tas várának nevezték. Alapítója a hódolt nép kérelmére a Nyir és Tisza között vásárhelyet is állított, melyet a Névtelen korában még Tas-Vásárhelynek neveztek;⁴⁾ — Szabolcs; a hasonló nevű vezér építette, ki a föld népéből sokat ezen várhoz szolgáltnak rendele, kiket a Névtelen korában polgárok-nak hívtak;⁵⁾ — Szekcső várát Baranya vármegyében Ete fia Ödö alapította;⁶⁾ — Vajta nevéből a hasonló nevű helység neveztetett el, mely Fejér vármegyében maig is áll;⁷⁾ — Zólyom; a XI. században még Borsod-Zólyomnak nevezték; romjai Zólyom városától délre ma is láthatók, s a vidék népe Pusztihrad (puszta vár) néven ismeri.⁸⁾ Ide számíthatjuk még Abaujvárt,⁹⁾ Pestet,¹⁰⁾ Urhídát,¹¹⁾ Váradot,¹²⁾ stb.

Ha a Névtelent és Szabó Károlynak a magyar vezérek korát tárgyaló munkáját olvassuk, számtalan várost találunk azokban megnevezve, melyek elődeink beköltözésekor léteztek már az elfoglalt hazában. Eze-

1) Béla kir. névt.jegyz. 15. fej. — Szabó K. i. m. 74. l. — Kerékgyártó Árp. i. m. 125 és 249 ll. — Y: Tud. Gyűjt. 1821. V 31. l. — 2) Béla kir. névt. jegyz. 32. fej. — Szabó K. i. m. 74. l. — Kerékgyártó Árp. i. m. 125 és 249. ll. — 3) Béla kir. névt. jegyz. 32. fej. — Szabó K. i. m. 74. l. — Kerékgyártó Árp. i. m. 125 és 249. ll. — 4) Béla kir. névt. jegyz. 21. fej. — Y: Tud. Gyűjt. 1821. V 32. l. — Szabó K. i. m. 70 l. — 5) Béla kir. névt. jegyz. 21. fej. — Y: Tud. Gyűjt. 1821. V. 31. l. — Kerékgyártó Árp. i. m. 125 és 249. ll. — 6) U. az. u. ott — Szabó K. i. m. 97. l. — 7) U. az. u. ott. — 8) Béla kir. névt. jegyz. 34. fej. — Kerékgyártó Árp. i. m. 125 és 249 ll. — Szabó K. i. m. 78. és 79. ll. — 9) Y: Tud. Gyűjt. 1821. V. 31. l. — 10) Béla kir. névt. jegyz. 57. fej. — Wenzel G. i. m. 36. l. — 11) Kerékgyártó Árp. i. m. 125. 249. ll. — 12) Béla kir. névt. jegyz. 34. fej.

ket őseink szaporították is, mint ama városok nevei, melyeket az alapítás körülményeinek megemlítése mellett elősoroltunk, kétségtelenül bizonyítják. Hogy az említetteken kívül még egyéb városok is léteztek, a vezérek alatt kelt oklevelekből következtethetjük. Ezen városok valószínűleg az egykor virágzott római gyarmatok helyein épültek fel ismét, és lettek már első királyaink alatt, kik a városi életet ápolták, jelentékeny helyeivé az országnak.

Az eddig előadottakat egybevetve, biztosan állíthatjuk, hogy őseink a városi élettől nem idegenkedtek, s bár a külföldi hadjáratok alatt a városokat nem kimélték, — az itteni városok s azoknak lakószáma iránt legnagyobb kiméletet tanúsítottak. Erősségek és új városok alapítása által azoknak számát szaporították, és így föltehetjük, hogy Magyarországon már a vezérek alatt a X. században a városi élet ha nem is volt virágzó; de Európa többi államainak városi életétől nem sokban különbözött, mert a városok csak a XII. század vége felé lettek a kulturai életnek lényeges tényezőivé Németországban úgy, mint hazánkban s Európa többi államaiban.

d.) A jövevények által épített városok.

Már Árpád szerencséje és bőkezősége sok külföldit édesgetett hazánkba; a XI. század kezdetétől fogva pedig, midőn Magyarország önálló királysággá lett s a magyarság fölvette a keresztiséget, a bevándorlások még nagyobb mérvet öltöttek. Ennek oka abban rejlik, hogy az egyeduralmi rendszer meghonosítása és a kereszténység befogadása által hazánkban a városok állására nézve is új fordulat állott be; mert valamint Európa minden államaiban, úgy nálunk is a városi élet rendszeres kifejlődésének érdeme a királyokat illeti.¹⁾ Az

¹⁾ Béla kir. névt. jegyz. 46. fej. — Tud. Gyűjt. 1821. V. 33. l. — Hetényi J. i. m. 30. l.

egyeduralmi szervezet és a kereszténység elfogadása által kibékíté a magyarság Európa népeit; a szomszéd nemzetek közeledni kezdettek hozzánk, s földünk termékenysége és polgári igazgatásunknak kedvezése, végre királyaink okos belátása az idegeneket mindig nagyobb számmal édesgette hazánkba.

Krónikáink szerint első királyaink uralkodása alatt jeles vitézeken és urakon kívül a szomszéd államokból számosan költöztek hazánkba olyanok is, kiknek nemzetsége nem tudatott, de a kik hazánkban maradván, s házasság által a magyarokkal egybevegyülvén, itt nemességet és szállást nyertek. Sz. István már kiváló figyelmet tanusított a jövevények iránt, s fia Imréhez intézett atyai intelmeinek 6-ik fejezetében így szól róluk: „In hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas, ut digne sexto in Regalis dignitatis loco possint haberi.“¹⁾ De István utódai is folytatták az új polgárok megtelepítését; így például sz. László az általa legyőzött besenyőket telepíté le; II. Géza szász gyarmatosokat hívott az országba; IV. Béla a tatárjárás előtt a kunokat fogadta be, a tatárok kivonulása után pedig a Bolgárországban összegyűjtött besenyőkön kívül más külföldi gyarmatosokat is telepített meg hazánkban.²⁾

A jövevény nép már magával hozta a civilisatio kellékeit; erős, vállalkozó és munkabíró egyének levén, gyarmatokat alapítottak, melyekből lassanként népes helységek, végre városok alakultak, s a polgárisodás magvait az általok megszállott vidékekbe átültették.³⁾

A jövevények által alapított városok jelentékenyen növelték a magyarországi városok számát. Ily módon alakult városaink voltak a következők: Szatmárnémeti, mely még sz. István korában a Gizela királyné-

¹⁾ Endlicher: Monum. Arp. 305. l. — Wenzel G. i. m. 39. l. —

²⁾ Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve. I. 88. 113. 147 és 152. ll. — ³⁾ Ipolyi Arnold: Besztercze Művelődéstörténete. Századok. Bpest. 1874. folyam. 531. 532. ll.

val bevándorolt német vendégektől építtetett 1006-ki év körül; 1241-ben a mongolok által elpusztított, de hirtelen újra építtetett.¹⁾ Korpona; hazánk legrégebb városainak egyike; ős lakói voltak a tótok, kiket a hunok itt találtak; 788-ban szászok is települtek ide; — 1212-ben II. Endre alatt új szászok helyeztettek el; 1241-ben a tatárok feldúlták s az akkor elszéledt lakosok 1243-ban a leégett helyet elhagyva — mely most is Pázsit, Palánk, Staré mestonak (régí város) nevezetik — a mostani helyre építtették.²⁾ Kassa; 1142-ben a szászok szállották meg, s hamar virágzó helységgé emelték; 1196-ban Imre király már királyi helységgé (villa regia) tette; 1241-ben IV. Béla Cserhát vidékén át az alsó-kassai szászokhoz futott, mert helységök már ekkor árkokkal és földsánczokkal volt körülvéve.³⁾ Így alakultak az erdélyi flandriai szász telepek is városaikkal, többnyire a régi római és dácziai telepek, Segesvár és Kolozsvár, Szeben és Szászváros, Segestum és Clusium, stb. helyén; ⁴⁾ így keletkeztek első városaink is többnyire római városok és castrumok alapján: Szekesfehérvártt s Esztergomban, Győrött és Ó-Budán, s több más helyeken. Hogy Lőcsét, Késmárkot és a többi szepesi városokat II. Géza 1147-ben és IV. Béla 1247-ben népesítették be szászokkal, — kétségtelen; sőt annak is találjuk nyomát, hogy a Géza vezér és sz. István király alatt beköltözött német gyarmatosok maradványai később a magyar városokban vonták meg magukat; így például Kecskeméten. Ezt igazolják a

¹⁾ Wenzel G. i. m. 39. l. — Sarkadi Nagy Mihály és Bartók Gábor: Szatmár-Németi szab. kir. város egyházi és polgári történetei (az előzményekben). — ²⁾ Bél Mátyás: Institutiones lingvae germanicae. Pozsonii, 1755 8. r. §. I. — Csery József: Korpona városának ismertetése. Magy. Tud. Értekező. Kiadják: Knauz Nándor és Nagy Iván. 1862. 125--136. ll. — ³⁾ Timon: Cassovia vet. ac. nova. 31. 32. ll. — Tulkó József: Szabad kir. Kassa városának történelmi évkönyve. 13—14. ll. — Henszlmann Imre: Kassa templomai. 6. l. — ⁴⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 533. l. — Jakab Elek: Kolozsvár története. 9. fej. 215. s. köv. ll.

több magyar városban előforduló „Burgundia“ nevű telepek ; Kecskemét városának 1598—1602 évekről szóló jegyzőkönyvében pedig „Burgundia“ — vagy „Burga“ nevű utca örökíté meg ottlétük emlékét. ¹⁾

A legrégebb oklevelek s történeti adatok szerint az ily jövevény nép leginkább a királyi udvar, a székesegyházak és monostorok körül telepedett meg, mely helyek megannyi városoknak lőnek alapjai. ²⁾ A nyugotról hazánkba költözött népek tehát, mint látjuk, tevékeny részt vettek nálunk a városrendszer megalkotásában. Nem mondhatjuk ezt a keleti népekről.

A Duna és Tisza között, a Temesi kerületben kunok, bolgárok és besenyők telepítették le; ezek baromtenyésztésre levén hajlandók, s a városi élettől idegenkedve, szőrből fonott sátrakban laktak, s nyájaikkal vándor életet viseltek. ³⁾ Ennek kell tulajdonítanunk, hogy az ország alsóbb vidékein az Árpád-királyok uralkodása alatt igen kevés számú város volt. III. Béla szoktatá a kunokat állandó lakokra, városi rendre és csinosságra, ki, a mit Görögországban tanult s hona méltósága és hasznának előmozdítására czélszerűnek látott, a magyarok között is meghonosította. ⁴⁾

e.) Bányavárosaink alakulása.

A magyarországi bányatelepek már a legrégebb idő óta egész Európa különös figyelmének tárgyai valának, s azon népek közül, melyek hazánk területén huzamosabb vagy rövidebb ideig tartózkodának, egyik

¹⁾ Hornyik János : Kecskemét város története I. 94 l. — ²⁾ Hetényi J. i. m. 72. l. — Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon, a XIV. század elejéig. 187. l. — Ipolyi Arn. i. m. e. h. 533. l. — ³⁾ Katona. Hist. Crit. V. 859. l. — „Cum suis tentoriis fultreis (ex filo contextis) iumentis, pecoribus, terram vacuum Hungariae peragrabant.“ — Horváth M. i. m. 222. l. — ⁴⁾ Engel: Geschichte d. Ungr. Reichs. I. 263. l. —

sem mulasztá el azokat használatba venni. A rómaiak sóbányászatának nyomai Erdélyben Torda,- Marosujvár- és Patán; aranybányászatának nyomai Verespatakon és környékén, Járában maig is láthatók.¹⁾

Hiteles adatokkal birunk arra nézve, hogy Árpád-kori uralkodóink sem hanyagolták el a bányatelepeket; így például sz. István Ótomot, ki a Maroson szállított sója felett hatalmat bitorolt, — haddal támadja meg és birtokától megfosztja; ²⁾ III. Béla alatt a kincstár jövedelme a só után 16,000 ezüst márkára becsültetett; ³⁾ II. Endre a tihanyi monostortól 1217-ben elvett drága kehelyért utóbb évenként 1000 sókövet adományozott; ugyan ő alatta az 1231-iki decretum 24-ik cikkében kimondatik, hogy sótiszték csak nemesek legyenek; a 25-ik cikk pedig arról intézkedik, hogy só csak Szabolcson, Szegeden és a végekben tartassék, stb. ⁴⁾

Arról is több okmánynyal birunk, hogy a sóbányák mellett az arany- s egyéb bányák művelése sem volt elhanyagolva hazánkban.

Keletkezésök története azt mutatja, hogy, mint már említettük, régebben ismereteseek voltak; nagyobb lendület ily vidékeken akkor szokott beállani, midőn egyszerre nagyobb fémelet merül fel. A föld tulajdonosai, királyok vagy főurak, alattvalóikkal kerestetik a föld kincsét; e végből telepeket alkotnak. Mig könnyű szerrel nagy keresethez jutnak, addig jelentéktelen szokott lenni minden ily telep; midőn azonban a leletek ritkábbak már, de a környéken arany s más fémerek és rétegek mutatkoznak, — megkezdődik a rendszeres bányászat. A bányásznép szervezkedik, telepet alakít; foglalkozása biztos jövedelmet nyujtván neki, jólléte növekszik, s keresményét élvezni is akar-

¹⁾ Kővári L. i. m. 12. l. — Wenzel Gusztáv: Az alsómagyarországi Bányavárosok küzdelméi a Nagy-Lucsei Dóczyakkal. 31 — ²⁾ Kerekgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve. I. 51. l. — ³⁾ U. az. i. m. I. 126. l. — ⁴⁾ U. az. i. m. I. 134. 135. 143. ll.

ván, állandó és kényelmes házakat épít; az ilyen mozgalom különféle iparosokat vonz a bányatelep közelébe, melynek helyiségeiből lassanként város keletkezik. Ez volt kezdete a bányavárosoknak Európában, s így alakultak azok hazánkban is.¹⁾

Bányavárosaink közül e korból említést érdemelnek: Besztercebánya; IV. Béla 1255-ben kelt okmánya már, mint rendezett bányavárost említi; lakói és alapítói a II. Endre korában Thüringiából jött előkelő jövevények és bányaiparosok voltak.²⁾ Felső-Bánya; Nagy Lajos magyar királynak 1376-ki levelében mint „ember emlékezettől fogva fennálló s bányászatot üzö község“ említetik.³⁾ Korpona; hogy itt voltak bányák, a hegyekben maig létező nyomok mutatják; de mivel a haszon s jövedelem a fáradságnak nem felelt meg, a lakosok horpinczéket vájtak a sziklákba s föld- és szőlőművelőkkel lettek.⁴⁾ Német-Lipcse; eredetileg bányásztelep volt, de annak jelenleg már semmi nyoma.⁵⁾ Selmeczbánya; jogkönyve kiváló fontosságú, melynek érvénye később az egész alsó-magyarországi bányavidékre kiterjedt.⁶⁾ — Zólyom; nagyobb fém, arany- s ezüst-leletek a XIII. század eleje óta merültek fel.⁷⁾ Gölniczbánya, Sóvár stb. Az eddig mondottakból kitűnik, hogy bányavárosaink már az Árpádok alatt léteztek, s hogy azokat többnyire a szász gyarmatosok népesítették be. Hogy hazánkba a beköltözések ily gyakoriak valának, s hogy a jövevények itt állandóan meg is maradtak; annak oka a kedvező termékenységi és termelő viszonyokon kívül abban is rejlik, hogy a magyar állam

¹⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 534. 535. ll. — ²⁾ U. az. i. m. e. h. 598 l. — Wenzel G. i. m. 3 l. — Tud. Gyűjt. V. 1821. 51. l. — ³⁾ Ifj. P. -lugyay Im e: Szabad királyi városok leírása. II k. 513. l. — ⁴⁾ Csery Józ. i. m. e. h. az előzményekben. — Kachelmann: Geschichten der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung II. 127—130. ll. — ⁵⁾ Ipolyi Arn. i. m. 534 l. — Kachelmann. i. m. e. h. — ⁶⁾ Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és városjogai. 43. l. — ⁷⁾ Ipolyi Arn. i. m. 536. l.

virágzó városainak alapját az önhatósági, önkormányzati jog és szabadság által vetette meg, s ezek által adott fejlődésöknek legnagyobb lendületet.¹⁾

f.) A városainkat alakító elemek.

Az emberiség egész története által igazolt tény az, hogy bizonyos erősebb és nemesebb népfajok rendszeren a többiek fölé túlsúlyra emelkedve, azokat kormányozzák és vezetik. Az ily hódító, birodalomalkotó népek sorába tartozik a magyar nemzet is. Vitézsége által legyőzve az itt talált népeket, a győző jogánál fogva uralma alá vetette azokat és a föld területét. Fölvevén a kereszténységet, elsajátította a legyőzött és szomszéd népek műveltségét, s biztosította ily módon alakított államát az idegen támadás ellen.²⁾ A győztes magyarságon s az útközben hozzá csatlakozott népeken kívül tehát Magyarországnak s így a városoknak is első lakói az itt talált s vagyonuknak békés birtokában meghagyott népek voltak.

„Városoknak — így szól Venczel Gusztáv többször idézett művében — oly községeket nevezek, melyek társadalmi létük teljesebb és több oldalu kifejtése, s közgazdaságilag nem kevesebbé jelentékenyebb, mint jogilag fontosabb rendezésénél fogva, a népélet és az államlét egészében nemcsak kitűnőbb állást foglalnak el, hanem melyek szemben más községekkel az anyagi és szellemi művelődésnek megannyi összpontosító fókuszpontokat képezik.“³⁾ Ily értelemben vett városokról nálunk a vezérek korában szó sem lehetett; de hogy városaink ilyenekké alakultak, az királyainknak, s főleg sz. István, — sz. László, — Kálmán és IV. Bélának köszönhető. Sz. István ugyanis koronáztatása után a nemzetiégi bir-

¹⁾ Ipolyi Arn. i. m. 539. I. — ²⁾ U.az.i. m. 539. 540. II. — ³⁾ Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben 4. l.

toklás rendszere helyett az egyéni birtoklást, — a nemzeti terület megsemmisítésével az országnak meghatározott számú s politikailag önálló tartományterületre osztását hozta be; a szövetségi védelem helyébe pedig a királyi várvédrendszert léptette. ¹⁾

A várak, várbirtokok és városok a királyi korona számára tartattak fenn azok népeivel együtt, melyekből az országrendiség behozatalával a várjobbágyok és várszolgák, idővel pedig városi polgárok lettek. ²⁾

Ezekhez járultak a jövevények, kiket Géza vezér, sz. István, neje Gizela, sz. László, II. Géza, IV. Béla és V. István királyok mind nagyobb számmal telepítettek a várak alá. ³⁾ Az ily települők nagy része iparúzó, nem nemes, de személyi és tulajdoni szabadsággal bíró volt. ⁴⁾ A várnép s a jövevények kezdetben nem laktak a várakban, hanem annak elő- vagy külvárosaiban s a közelfekvő villákban, a várkatonaság védelme alatt. Ezt kétségtelenül bizonyítják Esztergom és Győr városok történetei; az elsőnek polgárai csak a tatárjárás után IV. Béla alatt, — az utóbbié pedig V. István alatt telepedtek át a várba. ⁵⁾

A várak körüli törzspolgárság lassanként a folyvást szaporodó vendég-népekkel összevegyült, békésebb polgári életmód kezdődött, szóval a két elem közt az egyensúly helyre állott s a terhek és jogokban megsztoztak. Az ily módon szerves egészsze vált népség képezé községeink első elemeit, mely amint tartózkodási helyét városkává alakíthatá, azonnal hatósági jogot, teljes önrendelkezési és törvénykezési szabadságot, egyházi és világi hatóságának szabad választását s

¹⁾ Fejér György: Codex dipl. Hung. Eccles. ac civilis. X. 5. előértekezés. — ²⁾ U. az i. m. III. 2. 459 l. — Kézai Simon Mester Magyar Krónikája; fordította Szabó Károly. függelék. 2. fej. — ³⁾ U. az. i. m. függelék. 1. fej. — Thuroczy: Chron. Hung. II. 10 fej. — Fejér: Cod. Dipl. X. 7. előértekezés. — ⁴⁾ U. az. i. m. IX. 2. 7. előértekezés. — ⁵⁾ Y: Tud. Gyűjt. A magyar városok. 1821. V. 34. 35 ll.

egyéb kedvezményeket, egyszóval szabadságlevelet, privilegiumot nyert a liberalis magyar alkotmány s állami jogi gyakorlat szerint. E privilegiumok alapján jutottak hazánban a városok oly helyzetbe, hogy rájuk is alkalmazható lett később a városoknak fölebb említett meghatározása. ¹⁾

g.) A városi kiváltságok.

Az önhatóság és önrendelkezés által meg lón vetve a városok felvirágzásának alapja ; jövőjük saját polgárai kezébe tétetett le s csak ezeknek életrevalóságától s a kedvező viszonyoktól függött emelkedésök. ²⁾ A magyarországi városok különböző időben, leginkább királyainktól, néha hercegek, nádorok- és bánoktól, vagy főpapoktól alkalomszerűleg nyerték kiváltságait. Az ily kiváltságok között is létezett különbség, mert például Székesfehérvárnak, Budának, Selmeczbányának, Zágráb és Nagy-Szőlősnek, végre a szepesi városoknak és az erdélyi szászoknak jogaik úgy tekintettek, mint anyajogok, melyeknek mintájára nyerték a többi városok kiváltságait. ³⁾

Azon városok, melyek e korban a királyoktól kiváltságokat nyertek, következők : Tragurinum, Kálmán királytól 1108-ban, II. Géza 1151-ben megerősítette. ⁴⁾ Spalato, II. Gézától 1142-ben; ⁵⁾ a pécsi püspökség jobbagyai 1191-ben III. Bélától; ⁶⁾ Patak, Imrétől 1201-ben. ⁷⁾ II, Endrétől: Krapundorf, Rams, Karakó 1106-ban, — ezeknek kiváltságait 1238-ban IV. Béla megerősíté; ⁸⁾ szinte II. Endre adta a privilegiumot 1217-ben

¹⁾ Ipolyi Arn. i. m. c. h. 543 l. — ²⁾ U. az. i. m. e. h. 545. 546. ll. — ³⁾ Wenzel G. i. m. 43. l. — ⁴⁾ Endlicher: Monum. Arp. 376—77. ll. — Katona, i. m. III. 228, 229 és 611, 612. ll. — ⁵⁾ Endl. i. m. 379—80. ll. — Katona, i. m. III. 545—6. ll. — ⁶⁾ Endl. i. m. 392—98 ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. 399—400. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 403—5 és 447—48 ll.

Zágrábnak, melyet IV. Béla 1242-ben, IV. László pedig 1279-ben megerősítének; ¹⁾ továbbá Varasdnak 1209-ben; ²⁾ az erdélyi szászoknak 1224-ben; ³⁾ Szatmárnémetinek 1230-ban, melyet V. István ifjabb király 1264-ben erősített meg. ⁴⁾

IV. Béla a tatárpusztítás után azonnal belátta, hogy a vármegyei hadszerkezet nem képes többé az országot kültámadástól megvédeni; azért a városok felvirágoztatására fordítá figyelmét, melyeket erősítési pontokul szemelt ki a netán megújulandó védelmi harcok alatt. ⁵⁾ Egymásután mintegy 25 városnak adott kiváltságokat, és pedig: Pestnek 1244-ben, mely ekkor „villa Pest“ nevet viselt; az átelleni Buda pedig 1255-ben „castrum Pest“, 1276-ban „castrum Budense“, 1287 s 1288-ban már csak „Buda“ néven említették okmányainkban; ⁶⁾ — Nyitrának 1258-ban, ⁷⁾ — Berénynek 1265-ben; ⁸⁾ Beszterczebányának 1255-ben; ⁹⁾ — Szamobornak 1242-ben; ¹⁰⁾ — Luprechtházának 1247-ben, ¹¹⁾ Dobroya és Bábaszéknek 1254-ben, ¹²⁾ Jasztrebarszának 1257-ben, ¹³⁾ Korponának 1244-ben. ¹⁴⁾ Zólyomnak 1244-ben, ¹⁵⁾ Szepes-Olaszának 1243-ban; ¹⁶⁾ Késmárknak 1269-ben; ¹⁷⁾ végre a szepesi

¹⁾ Endlicher i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551 ll. — Kat. i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. — ²⁾ Endlicher i. m. 405—406. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 420—423. — ⁴⁾ Endlicher. i. m. 426—428 és 505—506. ll. — Kat. i. m. V. 565—67. ll. — ⁵⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 544—545. ll. — ⁶⁾ Endl. i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — Kerékgyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. II. füz. 240 l; ugyanott a helyhatósági jogokkal felruházott községek elő vannak sorolva. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 498—499. ll. — Dualszky János: Nyitravár és város történelmi vázlata. 9. l. — ⁸⁾ Endl. i. m. 506—507. ll. — ⁹⁾ Katona i. m. VI. 232—233. ll. — ¹⁰⁾ Endlicher i. m. 456—457. ll. — Kat. i. m. 1066—1068 ll. — ¹¹⁾ Endl. i. m. 471—472. ll. — ¹²⁾ U. az. i. m. 482—484. ll. — ¹³⁾ U. az. i. m. 496—497. ll. — Katona i. m. VI. 256—260. ll. — ¹⁴⁾ U. az. i. m. VI. 50—53. ll. — Csery József. i. m. e. h. — ¹⁵⁾ Katona i. m. VI. 53—55. ll. — ¹⁶⁾ U. az. i. m. VI. 12—13. ll. — ¹⁷⁾ Endlicher i. m. 517—518. ll. Kat. i. m. VI. 502—503. ll.

Somogyának 1254-ben. Az összes száz községeknek V. István 1271-ben, IV.-László pedig 1273-ban adtak kiváltságokat.¹⁾

Még a tatárdúlás előtt adott IV. Béla 1238-ban Szombathelynek (ma Nagy-Szombat),²⁾ 1240-ben Győrnek, melyet V. István 1271-ben megerősített,³⁾ — 1239-ben Esztergomnak kiváltságot,⁴⁾ Székesfehérvár privilegiumát pedig, mely még sz. Istvántól nyerte azt, 1237- és 1255-ben megerősítette.⁵⁾ IV. Béla utódai is folytatták a kiváltságok osztogatását; így: V. István 1271-ben az egri püspökségnek adott privilegiumot;⁶⁾ IV. László 1279-ben Vasvárnak,⁷⁾ — 1276-ban Gölniczbányának⁸⁾ Sopronnak 1277-ben.⁹⁾ — Végre Torda,¹⁰⁾ — Pozsony¹¹⁾ és Toroczkó városoknak 1291-ben III. Endre királyunk adott szabadságlevelet.¹²⁾

Említve volt, hogy városaink néha királyi herczegtől, nádorok- és bánoktól, vagy valamely főpaptól nyertek kiváltságokat; az ily kiváltságokról azonban tudnunk kell, hogy többnyire csak a király általi megerősítés után emelkedtek jogerőre. Így Kálmán herczegtől kapta privilegiumát 1231-ben Valkó,¹³⁾ 1234-ben pedig Verőcze.¹⁴⁾ — Béla herczeg 1269-ben Sz.-Ambrusnak adott kiváltságokat.¹⁵⁾ Jablanics 1251-ben IV. Bélától nyert már kiváltságot;¹⁶⁾ — de István horvát bán 1252-ben némi új szabadalmakkal ruházta fel, miket Béla megerősített.¹⁷⁾ Moys nádor 1270-ben Cosuenak

¹⁾ Endl. i. m. 522—525 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll. — ²⁾ Endli i. m. 444—447. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ⁴⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 240. l. — ⁵⁾ Endl. i. m. 484—487. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 529—534. ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. 551—554. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 613—614. ll. — Katona szerint csak megerősítette: „per Belam, avum nostrum carissimum, et per Stephanum patrem data.“ i. m. VI. 704—707. ll. — ⁹⁾ Endl. i. m. 545—548. ll. — ¹⁰⁾ U. az. i. m. 621—622. ll. — ¹¹⁾ U. az. i. m. 623—627. ll. — ¹²⁾ U. az. i. m. 627—629. ll. — ¹³⁾ U. az. i. m. 434—435. ll. — ¹⁴⁾ U. az. i. m. 443—444. ll. — ¹⁵⁾ U. az. i. m. 519—520. ll. — ¹⁶⁾ Katona i. m. VI. 156—158. ll. — ¹⁷⁾ Endl. i. m. 477—479. ll.

(Kosva),¹⁾ — Tamás bán 1277-ben Komáromnak,²⁾ — végre a főpapok közül 1243-ban Albert prépost Jászónak,³⁾ — István, az esztergomi érsek pedig 1246-ban Kereszturnak számára engedményeztek királyi helybenhagyással ily szabadalmakat.⁴⁾

Nem lesz talán érdektelen, ha legalább néhány városnál megemlítjük az indokot is, melynek folytán a kiváltság azoknak adományoztatott; mert ez részben adatot nyújt városaink benépesedéséről, részben pedig azt bizonyítja, hogy királyaink a városok szolgálatait ily privilegiumok osztogatásával szokták jutalmazni. Legtöbb szabadság-levélben azon indok van felhozva, hogy „számok növekedjék“ „a királyok dicsőségét a nép sokasága öregbíti,“ stb.

De vannak egyéb indokok is; így például Patak egyöntetűség végett kapta kiváltságát, mert a törvényhatóság többfélesége a szabadságnak árt.⁵⁾ Varasd azon hűséges szolgálatokért, melyeket a királynak tett, midőn az Kheene várban letartóztatva volt.⁶⁾ — Nyitra, hogy tatárjáráskor megvédte a várost, s a tengerhez menekült királynak fegyveres kíséretet adott.⁷⁾ Sopron, mert szolgálatokat tett az ország fő ellensége, — a cseh király ellen, fiait neki túsokul adván.⁸⁾ — Vasvár a sok beszállás és németek folytonos pusztításai által elszegényedett, hogy tehát egybegyűlhessenek és számuk szaporodjék, stb.⁹⁾

II.

Városaink törvényhatósági köre.

Az egyeduralmi rendszer behozatala által megdöntött a vezérek alatt gyakorlatban volt törvénykezés

¹⁾ Endlicher i. m. 520—522. ll. — ²⁾ U. az. i. m. 543—544. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 462—463. ll. ⁴⁾ U. az. i. m. 469—470. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. 399—400. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 405—406. ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. 498—499. ⁸⁾ U. az. i. m. 545—548. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. 551—554. ll.

is; de Sz. István, államszerző nagy királyunk, gondoskodott arról, hogy az igazságszolgáltatás hazánkban semmi hátrányt ne szenvedjen. Maga a király, mint legfőbb bíró, ítélte a főpapok, urak és vitézek ügyeiben; a királyi curia élén állott a nádorispán, — albirák voltak: a várispán és ennek udvarbirája, a püspökök és apátok udvarbirája, végre a hospesek (jövevények) birái.¹⁾

A nemzetségi főnökök hatalma ezekre szállott, kik az ország minden rangu lakósainak ügyeit elintézték. Az előbbi fejezetben említett városi kiváltságok által igen sok város önálló helyhatósággá (municipium) emelkedett, és pedig a korona birtokain királyi kegy-, az egyházi és világi urakén ezeknek engedményei- vagy a velök kötött szerződések alapján.²⁾

Az ily városok minden más közbeeső uri vagy fensőbbeségi hatóság alól kivétettek, szóval önkormányzatot és saját törvénykezési jogot nyertek területeiken. Midőn a városokról, mint önálló helyhatóságokról szólnunk, s azoknak szabadságát, illetőleg kiváltságait részletezni akarjuk, a városoknak, mint községeknek szabadságát nem szabad összetévesztenünk a lakósok egyéni szabadságával, bár ez utóbbinak alapja mindig az előbbiben rejlik, s a kettő csak együttesen képez szerves egészet.³⁾ A városoknak, mint községeknek, főbb szabadság-jogai voltak a következők:

1.) A polgári törvényhatóság.

Az önhatóságnak egyik kelléke a municipalis városokban az, hogy a polgári hatóság tagjait, a birákat, esküdteket, stb. szabadon választhassák. Hogy e joggal tényleg birtak kiváltságos városaink, kitűnik szabadságlevelaikből. Így például Patak polgárai csak az

¹⁾ Fejér Gy. i. m. III. 2. 459. l. — Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézi könyve. I. 62. l. — ²⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 546—547. ll. — Wenzel G. i. m. 41. l. — ³⁾ U. az. u. ott.

általuk választott előljáró által valának elitélhetők. ¹⁾ — Valkó szabadon választott birót (maior villae), ki minden ügyben ítélhetett, kivéve vérontást, melyben a „ianitor castri“ közbe jöttével ítelt; ²⁾ — Varasd birót szabadon választott; ³⁾ Verőcze hasonlóképen, mit Kálmán herczeg megerősített; az esküdteket is szabadon választotta; ⁴⁾ Szombathely vagy közösen, vagy a nagyobb és józannabb rész által választotta az előljárót, kit a király megerősített; ha képtelen volt hivatalát betölteni, királyi engedélylyel elmozdíthatták. ⁵⁾ Zágráb, ⁶⁾ Jászó, ⁷⁾ Zólyom, ⁸⁾ Dobroya ⁹⁾ és Bábaszék villicust szabadon választottak. ¹⁰⁾ Ó-Buda számára birót a prépost nevezett, melléje hat esküdtet a polgárok választottak, kiket a prépost megerősített, de vissza is vethetett; sőt a gyanusakat és a képteleneket idő közben is elmozdíthatta. ¹¹⁾ Szamobor szabadon választott előljárót; ¹²⁾ Korpona ¹³⁾ és Pest szintén, de a király megerősítette; ¹⁴⁾ az első helyen egy év letelte előtt is el lehetett mozdtítani. — Keresztur birót maga választott, ki csak az érsek tudtával volt elmozdítható. ¹⁵⁾ Végre megemlíjük még Jablanics városát, melynek polgárai ispánt a király országából (tehát magyart), birót és tanácsosokat pedig Arbeből tartoztak választani. ¹⁶⁾

A városi hatóságok fejei okmányainkban vagy „praepositus,“ vagy „richter“ és „iudex,“ de leginkább

¹⁾ Endlicher i. m. 399—400. ll. — ²⁾ U. az. i. m. 434—435. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 405—406. ll. — ⁴⁾ U. az. i. m. 443—444. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. 444—447. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona. i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 462—463. ll. — ⁸⁾ Katona. i. m. VI. 53—55. ll. — ⁹⁾ Endlicher i. m. 482—484. ll. — ¹⁰⁾ U. az. u. ott. — ¹¹⁾ A budai prépost jogát 1243-ban IV. Béla állította vissza. Katona. i. m. VI. 17—19. ll. — ¹²⁾ Endlicher. i. m. 456—457. ll. — Kat. i. m. V. 1066—1068. ll. ¹³⁾ Csery József. i. m. e. h. — ¹⁴⁾ Endlicher. i. m. 466—469; 555—556. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ¹⁵⁾ Endlicher. i. m. 469—470. ll. — Endlicher i. m. 477—479. ll. — ¹⁶⁾ Katona i. m. VI. 156—158. ll.

„villicus“ és „maior villae“ néven említettnek. Mellettük voltak az esküdtek, kiknek száma különbözött; így: Nyitrán 12, Pozsonyban 10, Ó-Budán 6 volt.¹⁾ Választásuk évenként ünnepélyes szertartások között történt, s némely városban a kiváltság adományozója által meg erősítették.²⁾

2.) A büntető törvényhatóság.

E jog a városok szabadság-leveleiben többféle némely városok ugyanis ítélhettek saját területükön minden ügyben, a bűnügyeket sem véve ki; másoknál a iurisdiction terjedelme nincs meghatározva, némelyeknél pedig a fontosabb ügyekben egy felső forum-hoz fölebbezésnek volt helye.

Például: Besztercebánya választott bírása minden ügyben ítélt; ³⁾ Szatmárnémeti választott villicusa minden ügyet elintézhetett, még a vámszedők és más tisztek ügyeit is.⁴⁾ Ily terjedelemben bírták e jogot: Győr,⁵⁾ Korpona,⁶⁾ Gölniczbánya,⁷⁾ Nyitra,⁸⁾ Pozsony,⁹⁾ Selmece,¹⁰⁾ Zágráb,¹¹⁾ stb.

Ó-budán vérontás és jószág-vesztés kérdésében az esküdtek;¹²⁾ — Jászón gyilkolás, vérontás és erőszak ügyében a villicusok csak a prépostok bíráival együtt ítélt-

¹⁾ Kerékgyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. I. 2. füz. 242. l. — ²⁾ A választási szertartás leírását lásd Wenzelnél: Árpád-kori új okmánytár. III. 206–228 ll. Selmece városnak városi és bányajog könyve. VII. fej. „Mikor és hogyan keil bírót és polgárokat választani“, stb. — ³⁾ Katona i. m. VI. 232–233. ll. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 426–428 és 505–506. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. 448–451 és 526–529. ll. — ⁶⁾ Katona i. m. VI. 50–53. ll. — Csery József. i. m. e. h. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 613–614. ll. — Katona i. m. VI. 704–707. ll. — ⁸⁾ Endlicher i. m. 498–499. ll. — Dualszky J. i. m. 9. l. — ⁹⁾ Endlicher i. m. 443–444 ll. — ¹⁰⁾ Selmece városi és bányajogkönyve. e. h. — ¹¹⁾ Endlicher i. m. 409–412. 451–455; 507–512 és 549–551. ll. — Katona. i. m. V. 1062–1065; VI. 459–468. és 683–684. ll. — ¹²⁾ Endl. i. m. 466–469; 535–536. ll. — Kat. i. m. VI. 45–47. ll.

hettek. ¹⁾ Késmárk választott bírása minden ügyben ítelt, kivéve a lopást, 10-det, vérontást és pénzügyet, melyekben a főispán ítelt. ²⁾ Valkó, ³⁾ Vasvár, ⁴⁾ stb. bűnügyekben nem ítéltek.

Zólyom ⁵⁾ és Jasztrebarszka, ⁶⁾ Komárom ⁷⁾ és Sopron fontosabb ügyekben főlebbehettek a királyhoz. ⁸⁾ Végre a szepesi szászok ispánt, vagy bírót maguknak szabadon választhattak, ki a szepesi főispánnal a vármegye székhelyén Lőcsén, vidékek jogai és szokásai szerint bíraskodhatott; minden birtokot, örökséget, határt, vagyont illető, vagy főbenjáró ügyben a megyei főispán és saját ispánjok közösen ítéltek; ilyenkor a birság $\frac{2}{3}$ -da a vármegyei főispánt, $\frac{1}{3}$ -da pedig saját ispánjukat illette, ki a kevésbbé fontos ügyekben maga ítelt.

3.) A városi magánjog.

A polgárok birtokait illető jogviszonyokra nézve is több tekintetben eltérők voltak egymástól a privilegiumok. Némely városokban például ingó és ingatlan javaikról szabadon rendelkezettek a polgárok; másokban e jog többé-kevésbbé megszorított.

Szabad rendelkezési joggal birtak: Patak, ⁹⁾ Varasd, ¹⁰⁾ Valkó, ¹¹⁾ Szamobor, ¹²⁾ Jászó, ¹³⁾ Pest, ¹⁴⁾ Berény, ¹⁵⁾ Besztercze, ¹⁶⁾ Kosva (Cosue), ¹⁷⁾ Komárom, ¹⁸⁾

¹⁾ Endlicher i. m. 462—463. ll. — ²⁾ U. az i. m. 517—518 ll. — Katona. i. m. VI. 502—503. ll. — ³⁾ Endl i. m. 434—435. ll. — ⁴⁾ U. az i. m. 551—554. ll. — ⁵⁾ Katona. i. m. VI. 53—55. ll. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 496—497. ll. — Katona i. m. VI. 256—260. ll. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 543—544. ll. — ⁸⁾ U. az i. m. 545—548. ll. — ⁹⁾ U. az i. m. 522—525 és 535—536. ll. — Katona. i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll. — ¹⁰⁾ Endlicher i. m. 399—400. ll. — ¹¹⁾ U. az i. m. 405—406. ll. — ¹²⁾ U. az i. m. 434—435. — ¹³⁾ U. az i. m. 456—457. ll. — ¹⁴⁾ U. az i. m. 462—563. ll. — ¹⁵⁾ U. az i. m. 466—469; 555—556. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ¹⁶⁾ Endlicher i. m. 506—507. ll. — ¹⁷⁾ Katona i. m. VI. 232—233. ll. — ¹⁸⁾ Endlicher i. m. 520—522 ll.

Vasvár¹⁾ és Verőcze polgárai.²⁾ Szombathelyen az ingatlant csak helybeli polgárnak lehetett eladni; az ingóságáról minden polgár szabadon végrendelkezhetett.³⁾ Győrött, ha az elhalt polgárnak nem volt fia, a testvér örökölt; ha testvére sem volt, a birtok egyik fele az elhunyt nejét és leányait, másik fele pedig a főispánt, — vagy ha leányai nem voltak, az özvegyet $\frac{1}{3}$ -ad, a főispánt $\frac{2}{3}$ -ad illette.⁴⁾ Zágráb lakosai az ingóságokról szabadon rendelkeztek; az ingatlanok az özvegyet, vagy a közelebbi rokont illették, de csak akkor, ha az illetők a helybeli hatósághoz tartoztak.⁵⁾ Ha valaki nem végrendelkezett, és semmiféle örököse nem volt, vagyonának $\frac{2}{3}$ -da a templomra és szegényekre, $\frac{1}{3}$ -da pedig a városra szállott.⁶⁾ — Pesti polgár csak helybelinek adhatta el ingatlanát.⁷⁾ Ha Budán valaki végrendelet nélkül halt el, vagyonának $\frac{1}{3}$ -da könyöradományokra, $\frac{2}{3}$ -da pedig Budavár műveire fordítatott.⁸⁾

Sajátságos joggal birt Korpona városa, mely az elhunytnak üres házát, ha háromszori kikiáltásra sem jelentkezett örökös, eladományozhatta.⁹⁾ Kereszturon pedig ha nem tett végrendelkezést az elhunyt polgár, vagyonát az özvegy és gyermeke örökölték, de az ispán magának egy tárgyat kiválaszthatott, stb.¹⁰⁾

4.) A városi büntetőjog.

A városok hatóságainak eljárása a büntetőjog gyakorlatában is különbözött ugyan egymástól, de abban

¹⁾ Endlicher i. m. 543—544. ll. — ²⁾ U. az i. m. 551—554. ll. — ³⁾ U. az i. m. 443—444. ll. — ⁴⁾ U. az i. m. 444—447. ll. — ⁵⁾ U. az i. m. 448—451 és 526—529 ll. — ⁶⁾ U. az, i. m. 409—412: 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468. és 683—684. ll. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 466—469 és 535—536. ll. — ⁸⁾ U. az, i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ⁹⁾ Csery József i. m. c. h. — Katona i. m. VI. 50—53. ll. — ¹⁰⁾ Endlicher i. m. 469—470. ll.

majd mind megegyeztek, hogy míg a bűnöst szigoruan büntették, annak ártatlan családját kimélték. A nagyobb vétségek, például gyilkosság, vagy veszélyes testi sérelmek, stb. kivételével, sőt néha ezekre nézve is a büntetés pénzbírságból állott. A bírság egy része a bírót, másik része a sértett felet illette, némely városokban pedig a bírságokból befolyó összeg részben a város köztökéjének növelésére fordított.

Delássuk néhány város büntetőjogi eljárását. Zágráb hatósága a sértésekre bírságot és büntetést is szabott; a bírság egy része a városi pénztárt illette; ugyanitt az, ki a bírót, vagy esküdtet arczul ütötte s bírságot nem volt képes fizetni, kezét veszíté.¹⁾ Kereszturban a férj bűneért nejét nem volt szabad kárhozatni, s a jószág birtokában háborítlanul meghagyatott.²⁾ Kosva a sértésekre ily büntetéseket szabott: a ki mást késsel megsebez, annak keze a mészárszékekben késsel szurattassék át; kéz- és lábcsonkításért forbátbüntetésnek volt helye.³⁾ A szepesi városokban a sértésekért bírságot fizettek, sőt még gyilkolásért is, melynek bírsága 10 girából állott.⁴⁾ Végre megemlítjük még Budavár eljárását, hol a gonosztevő ha megszökött, vagyona nem koboztatott el, hanem nejének és örököseinek adatott át; ha nem voltak örökösei, a sértett fél kárpótoltatott vagyonának egy részével, a többi pedig Budavár műveire fordított.⁵⁾

B.) A magánjogi törvénykezés.

A városi privilegiumokból eddig előadott pontok is eléggé mutatják, hogy a magyar nemzet a legna-

¹⁾ Endlicher i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. — ²⁾ Endlicher i. m. 462—463. ll. — ³⁾ U. az i. m. 520—522. ll. — ⁴⁾ U. az i. m. 522—525 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll. — ⁵⁾ Endl. i. m. 466—469 és 535—536. ll.

gyobb kimélettel sőt előzékenységgel viselte a meghódított népek, — s különösen városaink idegen eredetű vendégpolgárai iránt. Alkotmányos szabadságának élvezetében részesíti őket, önhatóságukat meghagyja, vagy ha ilyennel nem bírtak, megadja nekik. Mindannyi egyiránt élvezte az ország jogát és szabadságát, bármily nemzetiségű volt is; meghagyta mindegyiknek nyelvét, szokásait, — s mindezek fejében alattvalótól csak hódolatot a magyar birodalom és sz. koronája iránt, — fenhatóságának tiszteletben tartását, s a magyar hatalmi állásnak feltétlen elismerését követelte. A magánjogi törvénykezés arról tesz bizonyosságot, hogy némely városokban oly külön jogokat és kedvezményeket is nyertek idegen ajku polgártársaink, melyek a magyarságra nézve hátrányosak valának; majd ismét másokban olyanokat, melyekre méltán büszkék lehettek.¹⁾

Igy például: Korpona kiváltság-levelének XII. pontja így szól: „Ellenök egyedül magyarok tanúsága ne engedtessek meg, hanem vegyesen szászokkal és németekkel legyen érvényes.“²⁾ Besztercebánya polgárai az ítélet, a perdöntő párbaj lovagias jogával is felruháztattak, melyet maguk között kerek paizszal és karddal vívtak, a szászok szokása szerint; idegennel a vívás módját a király határozta meg. Ez annál feltűnőbb, mert akkor más nevezetes városok, mint Szombathely, Korpona, Pest és Zágráb, stb. ezen joggyakorlattól egyenesen eltiltattak, vagy csak felmentettek; a szepesi lándzsások is csak a király jelenlétében élhettek vele.³⁾ Szombathely polgárai a párviadal jogával nem élhettek, hanem 12 eskütárssal bizonyíthattak; tanúk csak hasonló szabadalmu polgárok lehettek.⁴⁾

Győrött a főispán csak a várjobbágyok jelenlétében ítélhetett; midőn az egész község marasztaltatott el, 10

¹⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 546—547 ll. ²⁾ Katona i. m. VI. 50—53 ll. — Csery J. i. m. e. h. — ³⁾ Katona i. m. VI. 230—233 ll. — Ipolyi Arn. i. m. e. h. 548. l. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 444—447. ll.

pensa birságot fizetett, egyesek 100 dénárt.¹⁾ Pest polgárai ellen csak hasonló szabadalmu polgárok tanúskodhattak.²⁾ Kolozsvár szabadon választott előljárója a polgárok között és határaikon támadt minden ügyben ítelt; kivéve az emberölés, lopás és gyilkosság, gyujtogatás és megsebzés-, a köznép nyelvén „Bajseb“ eseteit, melyeket az előljárók és király birája, együtt ítéltek el, s a birságot úgy osztották, hogy az első egy, az utolsó két részét kapta, stb.³⁾

6.) Büntetőjogi törvénykezés.

A büntetőjogi törvénykezésre nézve következő városok hatóságainak eljárása szolgált felvilágosító adatokat: Keresztur birája bűnügyekben magyar szokás szerint ítelt. A tolvajt elítélésig a perestoldó (praestaldus, tűz általi tisztulást, igazolást és ítéletet végrehajtott hivatalnok) őrizte.⁴⁾ — Szatmárnémetiben a rablás, lopás és gyilkolási ügyben választott birajok (maior villae) ítelt; itt eleinte a polgári és büntető belkormány, mint II. Endre, és V. István oklevelei mutatják, egymástól el volt különítve. A polgári ügyeket az erdélyi szokás módjára Villicus (major gazda) ítélte, a vétkeket pedig Maior villae (felnagy) büntette.⁵⁾

Zágrábban a város területén vétkező idegent is a város birája büntette;⁶⁾ — Kosvában (Cosue) lopás és vérontás felett a főúr, vagyis a nádor ítelt, ezért a birság $\frac{2}{3}$ -da őt, $\frac{1}{3}$ -da pedig a villicust illette.⁷⁾ — Korpona polgárai Zólyom ispánja, vagy más bíró törvényseke előtt nem tartoztak megjelenni, hanem csak saját

¹⁾ Endlicher 448—451; 526—529. ll. — ²⁾ U. az. 466—469 és 555—556. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ³⁾ Jakab Elek: Kolozsvár története. Oklevéltár XVI. a) sz. alatt 31—34. ll. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 469—470. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. 426—428 és 505—506 ll. — Sarkadi Nagy Mihály — Bartók Gábor i. m. a kiváltságok között. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 409—412; 451—456 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VII. 549—468 és 683—684. ll. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 520—522. ll.

birájak által valának elítélhetők, ki minden ügyben kötelezve volt őket itélni. — Csak súlyos és hűtlenségi esetek kerültek a király ítélő széke elé.¹⁾

Végre Pozsony polgárai, ha a vidéken kárt tettek, de a város határát elérhették, az ottani bíró és 12 tanácsos előtt valának perlendők. Idegen tanuk nem fogadtattak el, ha nem volt közöttök legalább két polgár is, stb. Főlebbezésnek volt helye a királyhoz.²⁾

7.) Selmeecz városának IV. Béla korában szerkesztett városi és bányajog könyve.³⁾

Selmeecz városának városi- és bányajogkönyve Magyarország városjogainak történelmében oly fontos szereppel bír, hogy ennek ismerése nélkül városaink belső szervezetét, művelődési viszonyait, stb. megérteni, csaknem lehetetlen. Városaink törvényhatósági körének ismeretét, azt hiszem leghelyesebben az által fejezem be, hogy Selmeecz városi- s bányajogkönyvének tartalmát kivonatilag közlöm. Az okmány tartalma két fő részre oszlik: A közönséges városjogra, mely 40, és Selmeecz város bányajogára, mely 19 pontból áll. Végül van egy toldalék, mely ha nem is egykoru, de igen régi.

A.) A közönséges városjog tartalma.

Ez, mint említettük, 40 pontból áll, s egyképen illeti a bányászok és más állású polgárok ügyét. Az előszóban előadatik, hogy ki (IV. Béla) és mely indokból adta a kiváltságot, s azután a város törvényhatósági köre adatik elő; végre a specialis jogeseteket illető eljárások meghatározásai következnek ily rendben:

¹⁾ Katona i. m. VI. 50—53. ll. — ²⁾ Endlicher i. m. 623—627. ll.
— ³⁾ A egész német szöveget közli az Árpádkori új okmánytár III. kötetének (Pest, 1862) 206--228. lapjain Wenzel Gusztáv.

1) Ha a házastársak közül egyik, vagy egy idegen meghal. 2) A szabad akaratról. 3) Az országon kívüli zarándoklásokról. 4) Az eladás, kereskedés-, sulyról. 5) Hamis mérték-, rőf- és sulyról. 6) Kamaragrófnak, vagy bárki másnak, a bíró tudta nélkül nem szabad senki házába törni, hogy ott valami hamisítót vagy más bűnöst keressen. 7) Mikor és hogyan kell bírót és polgárokat választani, hogyan esküdjenek, mily módon szolgáltatásnak igazságot szegénynek úgy, mint gazdagnak? 8) Ha egy bíró ellen a törvényszéknél panasz emeltetik, keljen fel, nevezzen maga helyett mást bíróul, feleljen magáért és mindenkinek engedje meg, hogy magát más által képviseltethesse. 9) A ki adósság miatt bepanaszoltatik. 10) Valami a pénzadósságról. 11) A ki örökséget vesz, azt a tanács előtt tegye. 12) Mindenki bíró által ítéltesse meg ügyét. 13) A mily mértékben bűnös valamely esküdt, úgy bűnhődjék. 14) A ki az esküdtet rágalmazza. 15) Kitől kihez lehet jogosan és joggatlanul fölebbezni? 16) Hogyan büntetessék az istenkáromló? 17) Varázslók és varázsló nőkről. 18) A ki bírót vagy esküdtet rágalmaz. 19) Tolvajokról, rablók-, gyilkosok-, gyújtogatók s más gonosztevőkről, stb.; mily halálra érdemesek s milyet szenvedjenek ezek? 20) Mit kell az eltévedt lovakkal tenni? 21) A templomrablásról. 22) Templomjavakra senki se kölcsönözzön, se azokat meg ne tartsa magának. 23) A ki szüzet vagy asszonyt sért. 24) Ha valaki nejét agyonüti. 25) A ki tolvajt vagy rablót rejteget. 26) A ki valakinek leányát elszökteti. 27) A ki valakinek fiát vagy leányát elárulja. 28) A játékosokról. 29) A kisértőkről. 30) Az agyonütésről és a szükségbeli védelemről. 31) A ki agyonütés miatt száműzetik. 32) A ki agyonütés vagy megsebesítésről vádoltatik. 33) Ki a bíró által hozott békét megszegi. 34) A ki vásár napokon a békét megszegi. 35) A gyümölcstolvajról és a barom által okozott kárról. 37) Hat féle dolog, mely miatt valakinek ügye halasztást

szenvedhet. 38) Ha valaki mást megbénít. 39) Még több a bénításról. 40) A zálogvételről.

B.) A bányajog tartalma.

Áll 19 pontból, melyeknek lényege következő:

1) Mi módon kell bányát nyitni, és azt rendben tartani? 2) A bányajognak egy közönséges szabálya. 3) A ki új bányákat földöz fel. 4) Hogyan kell aknákat és bányákat eladni? 5) Az örökölt aknák jogáról. 6) A beomlott aknákról. 7) A szabad aknákról. 8) Ha két bányász összeér. 9) A fürkész-akna joga. 10) A hol két bányász nyit aknát. 11) Az odaitélt aknákról. 12) A közök bélyegezéséről. 13) A kohókról. 14) A bányák tartamáról. 15) Az aknákról. 16) Az idegen határon levő huták és malmokról. 17) A hegy érczének lefoglalásáról. 18) Két aknáról egy menetben. 19) A bányának betöréséről. Végre a toldalék szól két bányászról, kik összeérnek.

III.

A polgárok jogositványai és közterhei.

A.) Jogositványok.

Említettük már, hogy a városi szabadság kétféle értelemben veendő: mint a község — és mint a lakosok egyéni szabadsága. Azt különben a dolog természete hozta magával, hogy a hol városi szabadság létezett; ott a város törzslakóainak is kellett egyéni szabadsággal birniok. Minden polgári alkotmányban uralkodnak bizonyos főelvek, melyeken, mint alapokon nyugszik a társadalmi élet egész szervezete; ezen elvek adnak irányt és szellemet minden intézkedésnek és törvénynek, s ezekből fejlődik ki a polgári élet. Ezen elvek kö-

zött első helyen állanak a szabadság és egyenlőség. Az első a köz- és magánélet, az utóbbi pedig a társadalmi osztályok és egyes polgárok jogainak körét határozza meg. ¹⁾

Magyarország városainak polgárai már első királyunk- szent István személyében, és ennek majd minden utódaiban bölcs és kegyes pártfogókat birtak, kik egyes városok számára, mint láttuk, mindjárt az alakuláskor kiváltságokat osztogattak, melyek kapcsolatában a városi polgárok is szép jogosítványokkal láttattak el. ²⁾ Ezek közül fontosabbak voltak a következők:

a.) Jog saját törvények- és szokásokkal élni.

E jog élvezetére vonatkozólag felemlítjük Patak városát, melynek kiváltság-levelében kimondatik, hogy a polgárok: „Saját szokásuk szerint ítéltesse nek.” ³⁾ Karakóéban: „Nemzetük szokásai szerint éljenek“; ⁴⁾ Budavár törvénykönyvében pedig említetik, hogy: „A város ősi szokásai, ha el is évültek volna, de ha az isteni akarral nem ellenkeznek, azaz ha jók, tartassanak meg.“ ⁵⁾ Végre a szepesi szászok e joga ily alakban fordul elő: „Ne merje őket senki a király elé idézni, mert egyszerű emberek, a nemesek jogaiban járatlanok, kik saját jogaik- és törvényeikkel élnek.“ ⁶⁾

Ily kiváltság, mint annak lényege is mutatja, csak a jövevény népek által megszállott magyarországi városoknak adományoztatott; ugyanczeknek még arra is adatott jog, hogy saját területükön érvényes statutumo-

¹⁾ Kossovich Károly: Az ipar és kereskedés története Magyarországon. 162. l. — Wenzel G. i. m. 41—42. ll. — ²⁾ Hetényi J. i. m. 32—33. ll. — Horváth M. i. m. 203. l. — ³⁾ Endlicher i. m. 399—400. ll. — ⁴⁾ U. az i. m. 403—405 és 447—448. ll. — ⁵⁾ Buda városának törvénykönyve. Kiadták: Michnay Endre és Lichner Pál. Pozsony. 1845. — Endlicher i. m. 466—469 és 535—536 ll. — Katona. i. m. VI. 45—47. ll. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 522—525 és 535—536. ll. Katona. i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll.

kat alkothattak, mire példa a selmeczi jogkönyv, melynek bányajoga előszavában e jog tényleges gyakorlása határozottan ki van fejezve, s így szól: „Mi Selmecz városának esküdtjei legfelségesebb fejedelmünk és urunk Béla, Magyarország királya parancsa folytán elhatároztuk a tulajdonképeni városjogot; kötelességünkben áll a bányajog lényegét is, amint itt következik, előadni,“ stb.

b.) A városi plébánosnak választása.

Az egyházzvédnökségi jog (ius patronatus) alapján kiváltságos városaink nagy része szabad papválasztási joggal is birt.¹⁾ A megerősítési jog néhol a megyés püspököt, másutt az esztergomi érseket illette. Több kiváltságban a plébánosnak adandó praestatiók is meg vannak említve. Ily patronatusi joggal birtak: Szatmárnémeti; jogát 1230-ban II. Endrétől nyerte, s papjuk a sasvári esperes hatósága alól kivételt, és a 10-ed negyed részét élvezte; 1264-ben István Ifjabb király (V. István) a városnak e jogát megújította, hozzátevén, hogy a püspök a neki bemutatandó papot tartozik megerősíteni.²⁾

Korpona ³⁾ és Zólyom: ⁴⁾ „Plébánost maguk választszanak maguknak, a kit akarnak, nehogy valamely papnak elfogadására kényszeríttessenek; csakhogy ebben senkinek kára ne történjék.“ Kolozsvár: „Papot és plébánost közakarattal szabadon választszanak, úgy, amint az más városokban szokás, a ki az őt törvényesen megillető minden jogokkal birand.“ ⁵⁾ Szombathely választott papját az esztergomi érsek megerősítette.⁶⁾ Szamobor,⁷⁾

¹⁾ Kossovich K. i. m. 47. l. — ²⁾ Endlicher i. m. 426—438 és 505—506. ll. — Sarkadi Nagy M. — Bartók G. i. m. a kiváltságok között. — Katona i. m. V. 565—567. ll. — ³⁾ Katona i. m. VI. 50—53. ll. — Csery József i. m. a kiváltságok között. — ⁴⁾ Katona i. m. VI. 53—54. ll. — ⁵⁾ Jakab E. i. m. e. h. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 444—447. ll. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 456—457. ll. — Katona i. m. V. 1066—1068. ll.

Jászó¹⁾ és Kecskemét²⁾ papot szabadon választottak; Pest hasonlóképen, hol a plébános a polgárok beleegyezése nélkül helyettest (vicarius) sem tehetett maga helyett.³⁾

Luprechtházán a választott papnak tized járt bor és gabonából, és 50 udvartelek 1 girát, farsangban 1 ebédet és vacsorát adott neki.⁴⁾ Dobroya-⁵⁾ és Bábaszéken⁶⁾ a választott papnak egész 10-ed járt, és 50 udvartelek után az esztergomi érsek számára 1 girát szedett be. — Besztercebánya választott papját az esztergomi érsek erősítette meg.⁷⁾ A szepesi szászok választott papja egész 10-edet élvezett;⁸⁾ végre Szepes-olaszi választott plébánosát nem a szepesi prépost, hanem az esztergomi érsek erősítette meg.⁹⁾

c.) Személyes szabadság.

A városok Európa minden államában kezdettől fogva a személyes szabadságnak menhelyei gyanánt tekintettek. Magyarországon is élvezték a városi polgárok a személyes szabadságot, mi annál becsesebb volt előttök, mert egyéb községekben a nép szabadsága a földesurak által többféleképen korlátolva volt, sőt a földesurak közül többen hatalmokkal visszaélve, azt egészen elnyomták, mint ezt az ily visszaélések megszüntetésére már az Árpád-királyok alatt alkotott törvényeink igazolják.¹⁰⁾ E jog gyakorlati élvezése főleg a szabad be- s kiköltözésben, s más — a polgárok személyes szabadságát biztosító intézkedésekben nyil-

¹⁾ Endl. i. m. 462—463. ll. — ²⁾ Hornyik J. i. m. I. 154. I. —

³⁾ Endlicher i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 471—472. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. 482—484. ll. — ⁶⁾ U. az u. ott. — ⁷⁾ Katona i. m. VI. 232—233. ll. — Ipolyi Arn.

i. m. e. h. 546. I. — ⁸⁾ Endlicher i. m. 522—525 és 535—436. ll. — Katona i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. VI. 12—13. ll.

— ¹⁰⁾ Decr. Andreae II. anni 1222. art. 13. 14. 19.

vánult; mert a személyes szolgálatok községi statutu-
mok vagy előjárósági rendeletek által szabályoztattak.

Köre majd minden városban különböző volt; így: Varasd,¹⁾ Verőcze,²⁾ Jasztrebarszka,³⁾ Szamobor,⁴⁾ Komárom⁵⁾ és Sopron⁶⁾ lakócai, ha a földbért (terrarium) megfizették, szabadon költözhettek el. Valkón szabadon költözhettek el, s törvényes eljárás nélkül senkit bilincsbe nem verhettek.⁷⁾ Szombathelyre szabad emberek bárhonnan szabadon költözhettek.⁸⁾ Jászón⁹⁾ és Kereszturon¹⁰⁾ a lakosok 12 dénár lefizetése után szabadon mehettek, helybelieknek mindenöket eladhatták, de a házat lerontani és az anyagot elvinni nem volt szabad.

Luprechtházán szabad ki- és beköltözés volt, s bármely sorsuak és nyelvűek ugyanazon szabadságnak örvendtek.¹¹⁾ A szlavoniai Kőrös város lakói szabadon költöztek ki és be; de menyét-adót fizetők nem fogadtattak be.¹²⁾ Dobroya¹³⁾ és Bábaszéken¹⁴⁾ minden állapotú emberek megtelepedhettek és elköltözhettek, ha a földbért megfizették.

A Pozsonyban megtelepedők vámmentesek voltak, s a szokásos földadó megfizetésével bármely faluból költözhettek ide. A zsidók oly szabadalmat élveztek, mint a polgárok; kik a városban laktak, azokkal egyenlő szabadalmakat élveztek s egyenlő terheket viseltek, különben kizárattak a külvárosba.¹⁵⁾ Végre Toroczko polgárai oly szabadalmakat élvezhettek, a minők ígérete mellett Ausztriából az országba hivattak.¹⁶⁾

¹⁾ Endlicher i. m. 405—406. ll. — ²⁾ U. az i. m. 443—444 ll. —
³⁾ U. az i. m. 496—497. ll. — Katonai m. VI. 256—260. ll. — ⁴⁾ Endli-
cher. i. m. 456—457. ll. — ⁵⁾ U. az i. m. 443—444. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m.
545—548. ll. — ⁷⁾ U. az i. m. 434—435. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 444—
447. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. 462—463. ll. — ¹⁰⁾ U. az. i. m. 469—470. ll.
— ¹¹⁾ U. az. i. m. 471—472. ll. — ¹²⁾ U. az i. m. 479—481. ll. —
¹³⁾ U. az i. m. 482—484. ll. — ¹⁴⁾ U. az u. ott. — ¹⁵⁾ U. az. i. m. 623
—627. ll. — ¹⁶⁾ U. az. i. m. 627—629. ll.

d.) Teljes tulajdonjog.

Az ingatlan birtok feletti tulajdonjog a királyi adományban rejtett; a városokban az ily birtokok, pl. házak, kertek, a város területén levő rétek, szőlők és szántóföldek, stb. azonban a városi hatóság felsőbbbségi joga alól csak ritkán vétettek ki. A közös városi érdekek miatt az építkezésre és termelésre nézve megszorításoknak voltak alávetve; de azért az egyéni tulajdonjog mégis önállóbb volt a városokban, mint egyéb községekben, s a hatóság által minden külerőszak-, vagy visszaállítás ellen erélyesen védelmeztetett, s magszakadás esetén a kiváltság értelmében a birtok nem szállott a koronára.¹⁾

Felvilágosításul szolgálnak az egyes városok kiváltságaiból vett következő részletek: Kolozsvár polgárainak megengedettett, hogy a körül fekvő erdőket, réteket berkeket és szántóföldeket, melyeket eddig igaz joggal birtak, minden más haszonvételekkel együtt ezentúl is használják békével, de mások jogának sérelme nélkül.²⁾ Kecskemét lakosai a község határabeli földek szabad használatával birtak.³⁾ — A szepesi szászoknak földeikhez teljes tulajdonjoguk volt.⁴⁾ A soproniak még a nemesektől vett szántóföldeket és szőlőket is, mint polgári telket birták.⁵⁾ —

Tulajdonjoggal birtak még ingatlanokat: a kunok; 1224-iki kiváltságok szerint az erdélyi szászok; némely várjobbágyok; Kálmán uralkodásától kezdve a zsidók. Az országnak többi szabad állapotú lakosai csak bir-

¹⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 242. l. — Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és városjogai 30. l. — ²⁾ Jakab E. i. m. c. h. — ³⁾ Hornyik J. i. m. I. 155. l. — ⁴⁾ Endlicher. i. m. 522—525 és 535—536. II. — Kátóna i. m. VI. 211—213 és 575—578. II. — ⁵⁾ Endlicher. i. m. 545—548. II.

toklási joggal birtak, s a fekvőségeket szoros korlátok között használhatták.¹⁾

A kiváltság és a helyhatósági statutumok szerint az ingatlan birtok átruházása a városi hatóság előtt történt. Ritka eset volt, hogy rabszolga birt volna ingatlant tulajdonul; csak sz. László törvénye tesz említést oly rabszolgákról, kik külön házat birtak.²⁾

e.) Telekajándékozás.

A kiváltság kelte-, vagy annak megújításakor városaink polgárai még földadomány és egyéb haszonvételi jogokban is részesültek. Így: Szatmárnémetinek adományozta II. Endre 1230-ban néhai Dienes szomszéd nemesi birtokát;³⁾ V. István ifjabb király pedig 1264-ben Erdőd erdőinek egy részét, mely Zsadány felé, Gelényesig nyulik; István ezen adománylevelét III. Endre 1291-ben megerősítette.⁴⁾ Valkó a vár földjét és erdejét nyerte adományul.⁵⁾ Zágráb a Grech hegy körüli birtokkal ajándékoztatott meg;⁶⁾ Kassa,⁷⁾ Kőrös⁸⁾ és Torda⁹⁾ szintén földbirtokokat nyertek adományul.

Pest polgárainak az ujonan kapott Kőér földet a munkaerő arányában kellett felosztani maguk között.¹⁰⁾ — IV. Béla a szomszédos és határos Pomaag földet kiszakítván a honti vártól, örökös biztokúl Korponának adta; Bozouk monostor Brech nevű földjét pedig nekik ígérte.¹¹⁾ — Besztercze szántóföldet, erdőt és rétet kapott.¹²⁾ — Győrhez kapcsolattak a győri püspök és

¹⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 254–255 ll. — ²⁾ U. az. i. m. e. h. — ³⁾ Fejér Gy. i. m. V. f. l. — ⁴⁾ U. az. i. m. V. 27. l. — ⁵⁾ Endlicher. i. m. 434–435. ll. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 409–412; 451–455; 507–512 és 549–551. ll. — Katona i. m. V. 1062–1065; VI. 459–468 és 683–684. ll. — ⁷⁾ Tutkó J. i. m. az okmánytárban. — ⁸⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 242. l. — ⁹⁾ Endlicher i. m. 621–622. ll. — ¹⁰⁾ U. az. i. m. 466–469 és 535–536. ll. — Katona i. m. VI. 45–47. ll. — ¹¹⁾ Katona i. m. VI. 50–53. ll. — Csery J. i. m. e. h. — ¹²⁾ Kat. i. m. VI. 232–233. ll.

káptalan jobbágysai, kapott ezen kívül egy dunai szigeteket lakósaival, a várnak „Malomsok“ nevű — és Szerephely monostornak egy birtokát a jobbágyokkal együtt.¹⁾ Pozsonynak jövedelmül egy rév engedtetett át a Csalóközben.²⁾ Haszonélvezeti joggal Sopron várerődjére kapta ajándékul a győri püspök számára Sopron megyében szedett 10-edből a királynak járó 20-adot; a vár tornyainak javítása- és fenntartására pedig a fertői vám felét. Végre a várossal határos udvarnokok földjei is nekik adományoztattak.³⁾

f.) Haszonélvezeti és üzletjog.

A fejedelmek s néha a főurak is a területükön élő polgároknak haszonvételi és üzletjogot adtak; mert ez szabadsalmak által jövedelmi forrásaik szaporodtak, s közelökbe édesgetvén ily módon a kereskedőket és iparüzőket, szükségleteiket könnyebben szerezhették be, saját lakásaikban pedig nagyobb kényelmet teremthettek magoknak. De a polgárok jólléte is nagyban gyarapodott ez által. Nagy fontosságú következménye lett különösen a vásár és piacztartási szabadságnak (ius fori liberi) városainkra nézve; a termelő, kézműves és kereskedő egyképen élvezte ennek előnyeit.⁴⁾

A haszonélvezeti jog szabad halászat, vadászat, faizás, kőfejtés, szénégetés, legeltetésben s ezekhez hasonlóknál nyilvánult.

Ily jogot élveztek következő városok, és pedig: Luprechtházának a határán kívül egy napi járásnyira eső beregi erdőben meg volt engedve a legeltetés, makkoltatás és faizás.⁵⁾ — Komárom a Vágon túl nádvágási

¹⁾ Endlicher i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ²⁾ U. az. i. m. 623—627. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 551—554. ll. — ⁴⁾ — Fessler: Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen, I. 609. l. — Kossovich K. i. m. 28. 29. és 116. ll. — ⁵⁾ Endlicher i. m. 471—472. ll.

joggal élt, s bárkáival szabadon közlekedhetett. ¹⁾ Selmech bánya-üzletéhez a királyi erdőt szabadon használhatta. ²⁾ Korpona ³⁾ és Zólyom ⁴⁾ szabad favágási és kőfejtési joggal birtak; Dobroya ⁵⁾ és Bábaszék ⁶⁾ hasonlóképen.

Győr szabad révvel birt önhasználatra a Dunán. ⁷⁾ Vasvár a Graba erdőben szabadon kaszált és faizott. ⁸⁾ Gölniczbánya által a halászati, szénégetés és faizási jog szabadon gyakoroltatott. ⁹⁾ Füzedtő szabad halászati joggal birt, ¹⁰⁾ míg Beszterczebányának a halászat és vadászat határozottan eltiltatott ¹¹⁾

Az üzletjog vagyis a szabad iparüzés körébe tartozott a bormérés, fémkutatás és bányauzlet, árumegállítási és vásárjog. Ily jogot birtak: Szatmárnémeti, hol sem tisztviselők sem idegenek nem mérhettek bort, s idegen kereskedők kicsinyben posztót nem árulhattak; vásárjoga is volt. ¹²⁾ A pécsváradi apátság falui hetenkint szerdán és vasárnap, vásár-engedélylyel birtak; ¹³⁾ ugyan ily jogot nyert a szalavári apátság Berend és Szalavár helységeinek számára. ¹⁴⁾ Zágrábban a mindennapi piacon kívül hetenként két vásár tartaték, hétfőn és csütörtökön. ¹⁵⁾

Vásártartási joggal birtak még Kecskemét ¹⁶⁾ és Késmárk; ¹⁷⁾ hetivásárokat tarthattak: Győr, mely egy szersmind árumegállító joggal is birt az Ausztria és

¹⁾ Endlicher i. m. 543—544 ll. — ²⁾ Selmech városi és bányajog könyve. — Kerékgyártó Árp. i. m. 243. l. — ³⁾ Katona i. m. VI. 50—53. ll. — Csery J. i. m. c. h. — ⁴⁾ Kat. i. m. VI. 53—55. ll. — ⁵⁾ Endlicher i. m. 482—484. ll. — ⁶⁾ U. az. u. ott. — ⁷⁾ U. az. i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 551—554. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. 613—614. ll. — Katona i. m. VI. 704—707. ll. — ¹⁰⁾ Wenzel Gusztáv: Árpádkori uj okmánytár. 38—39. ll. — ¹¹⁾ Katona i. m. VI. 232—233. ll. — ¹²⁾ Sarkadi Nagy M. — Bartók G. i. m. c. h. — ¹³⁾ Koller: Illst. Epp. Quinqueccl. I. 78. l. — ¹⁴⁾ Katona i. m. I. 313. l. — ¹⁵⁾ Endlicher i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. — ¹⁶⁾ Hornyik J. i. m. I. 155. l. — ¹⁷⁾ Endlicher i. m. 517—518. ll.

Magyarország között közlekedő kereskedőkre nézve; ¹⁾ Jászó, ²⁾ Nyitra, ³⁾ Toroczkó, ⁴⁾ Kőrös ⁵⁾ és Torda hetivásárja vámmentes volt; ⁶⁾ Soproné csak a belföldiekre nézve. ⁷⁾ Luprechtháza hetivásárján egy kocsi 1 dénárt fizetett. ⁸⁾ A pozsonyiak különös áruszállítási joggal bírtak, mi abban állott, hogy a Németországból behozandó, vagy oda kiviendő árukat a város határaihoz tartozó Dunán, csak a pozsonyi hajósok szállíthatták. ⁹⁾ Pest árumegállító joggal és naponkénti vásárral bírt. ¹⁰⁾ Kisebbség Pest túl a Dunán hasonló joggal élt. ¹¹⁾

Vasváron a külföldi kereskedők a posztót csak végszámra árulhatták. ¹²⁾ Némely helység serfözési joggal is megadományoztatott, például Vernhard helység. ¹³⁾ Végre a szepesi városok ¹⁴⁾ engedélyt nyertek a hegyekben bányákat nyitni, azoknak jövődelmét hasonló csekély adó mellett élvezni, mint Besztercze, mely egész Zólyom vármegyére nyert fémkutatási jogot. ¹⁵⁾

g.) Részesítés előjogok- és mentességekben.

Már az Árpádok korában gyakori volt azon eset, hogy a vidéki lakosok közül sokan törekedtek földesuraik hatósága alól szabadulni s a városokba települni. Ezt nem is csodálhatjuk, látva azon kiváltságokat, kedvezményeket és egyéb előnyöket, melyekben a városi lakosok részesültek. Az előjogok és mentességek, melyek nagy anyagi haszonnal is jártak, méginkább fokoz-

¹⁾ Endlicher i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ²⁾ U. az. i. m. 462—463. ll. — ³⁾ Endlicher i. m. 498—499. ll. — Dualszky J. i. m. 9. s köv. ll. ⁴⁾ Endl. i. m. 627—629. ll. — ⁵⁾ U. az. 479—481. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 621—622. ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. 545—548. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 471—472. ll. — ⁹⁾ Bél Mátyás : Notit. Hung. Nov. I. 137. ll. — Endlicher i. m. 623—627. ll. — ¹⁰⁾ U. az. i. m. 466—469. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ¹¹⁾ Endlicher i. m. 466—469. ll. — ¹²⁾ U. az. i. m. 551—554. ll. — ¹³⁾ Katona i. m. VI. 443. l. — ¹⁴⁾ U. az. i. m. VI. 575. l. — ¹⁵⁾ Fejér Gy. i. m. IV. 2. 269 l.

ták a vidékiek ezen vágyát. Hogy minők voltak városaink előjogai, kitünik a következőkből:

Koronázás alkalmával Székesfehérváron az egyház előtt egyedül Buda polgárainak volt joguk őrt állani.¹⁾ A Gölniczbánya határában levő helységekből nem lehetett heti vásárokat tartani, hanem ezeknek lakószámai kénytelenek voltak áruikat a gölniczi vásárra vinni.²⁾ A pécsiek pénzverési joggal bírtak.³⁾ Szatmárnémeti lakószámai boraikat fizetés nélkül külföldre is szállíthatták.⁴⁾ Toroczkónak víz és legelő használati joga volt egy állomásnyira a város körül.⁵⁾ Végre Torda lakószámai sz. Márton előtt 8 napig a sóaknákból szabadon hordhattak sót és azt elárúsíthatták, az erdélyi szászok pedig évenként 3-szor 8 napon át.⁶⁾

Különbféle mentességekben részesítettek következő városok: Buda lakói mentesek voltak a magyar korona tartományaiban minden vámtól, kivéve a királyi harminczadot (tricesima) s a budai egyháznak fizetendő sóadót.⁷⁾ Szatmárnémeti vám nélkül szabad átjárással bírt a Szamoson.⁸⁾ A kolozsváriak az erdőntúli részek határai között a városokban vagy más helyeken áruik és javaiktól semmi vásárvámot (tributum) nem tartoztak fizetni.⁹⁾ Pozsony lakószámai áruiktól az egész országban nem fizettek vámot, szőlőik is minden dézsmától mentesek voltak.¹⁰⁾ A pécsi püspökség jobbágysámai midőn utaztak vagy kereskedtek, réven vámot fizetni nem tartoztak.¹¹⁾ Varasd mentes volt adó és vám alól itt-hon; de midőn árucikkkel a németföldre utaztak,

¹⁾ L. Buda városának említett törvénykönyvét; a könyvhöz négy okmány van mellékelve, melyek még több előjogot és mentességet tartalmaznak. — ²⁾ Katona i. m. VI. 705. l. — ³⁾ Hetényi J. i. m. 71. l. — ⁴⁾ Sarkadi Nagy M. és Bartók G. i. m. a kiváltságok között — ⁵⁾ Endlicher i. m. 627—629. ll. — ⁶⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 243. l. — Endlicher i. m. 621—622. ll. — ⁷⁾ L. Buda városának törvénykönyvét. e. h. — Katona i. m. VI. 50. l. — Horváth M. i. m. 220—221. ll. — ⁸⁾ Sarkadi Nagy M. — Bartók G. i. m. e. h. — ⁹⁾ Jakab E. i. m. e. h. a kiváltságok között. — ¹⁰⁾ Bél M. i. m. I. 650. l. — ¹¹⁾ Fejér i. m. II. 252. ll

minden szekértől 3 fillért, minden eladott lótól kettőt, két ökörtől egyet, szintén annyit 3 sertéstől, a drávai révnél pedig 1 fillért tartoztak fizetni. ¹⁾ A szepesi és erdélyi szászok vámmentesek voltak, de a budai és esztergomi vámon fizetni tartoztak. ²⁾ Selmece és Besztercze vámkiváltsággal birtak. ³⁾ Vasvár természetményeitől nem fizetett harminczadot, Vas és Zala vármegyékben pedig nem fizetett vámot, és vásárai is vámmentesek voltak. ⁴⁾ Verőcze vámot nem fizetett, és a pósta-szolgálat alól is fel volt mentve. ⁵⁾ Pest csőbör-adót nem fizetett; ⁶⁾ — Torda ⁷⁾ és Zágráb vámmentesek voltak, ⁸⁾ s végre Dobroya és Bábaszék vámot sehol sem fizettek. ⁹⁾

h.) Biztosítások a visszaélések ellen.

Nem lehet tagadni, miszerint a magyarországi városok az Árpádok alatt sok szép és hasznos kiváltságok birtokában voltak, melyeknek alapján jólétök egyre növekedett; de az is tény, hogy e kiváltságok — s főleg pedig a rendezettebb anyagi körülmények miatt városaink ellenségeinek száma is szaporodott. A legszebb jogok hasztalanokká válnak, ha azoknak biztosításáról az adományozók nem gondoskodnak; mert a bizonytalan helyzet elfojtja az emberben a munkásság és szorgalom ingerét. Első sorban királyaink érdeke kívánta, hogy városaink lakóit a nemesség hatalma alól kiszabadítsák, s számukra biztos polgári helyzetet al-

¹⁾ Horváth M. i. m. 220. l. — Katona i. m. V. 104. l. — ²⁾ U. az i. m. V. 152. 242. 248. 352. 458. 865 és 866. ll. — Horváth M. i. m. 220. l. — ³⁾ Fejér Gy. i. m. IV. 2. 296. l. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 551—554. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. 443—444. ll. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ⁷⁾ Endlicher i. m. 621—622. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065. VI. 459—468 és 683—684. ll. — ⁹⁾ Endlicher i. m. 482—494. ll.

kossanak. Mert míg egyrészt már e korban a városok voltak az államnak majdnem legjobb jövedelmi forrásai; másrészt a nagyok követeléscivel szemben királyaink a városi polgárságban nyerhettek maguknak erős támaszt¹⁾.

De a főurak és főpapok érdeke is kívánatosá tette a birtokaikon elterülő városok privilegiumainak számára biztos garantíát nyújtani; mert szükségleteik fődözésére ezek csak úgy voltak képesek hathatósan közreműködni, ha gyarapodásuk nem gátoltatik.²⁾ Hogy nem mulasztották el királyaink, sem a főpapok és főurak ily biztosítékokban részesíteni a városokat, az kitűnik a következő példákból: Patak királyi pártfogás alatt állván, tiltatik, hogy az előkelők és nemesek a polgárokat sértessék, s az előbbi királyok által hasznukra rendelt szabadságukban tartassanak meg.³⁾ Karakó polgárait sem vajda, sem más valaki birósága elé nem kényszeríthette, s a vajda tőlök ingyen szállást nem követelhetett.⁴⁾ A varasdiakat sem a fő-, sem az alispán nem ítélhette.⁵⁾ Szombathely a királyi koronához tartozván, eladományozni nem lehet; a főispán csak beleegyezésök mellett szállhat meg nálok, s egész kíséretével mindent készpénzzel tartozik fizetni.⁶⁾ Győr a főispánnak szállást adni nem köteles; az alispán vádolás nélkül senkit közülök meg nem idézhet.⁷⁾ Ha Zágráb polgárai az ország területén bárhol kiraboltattak, a földesur tartozott vagy a kárt megtéríteni, vagy a gonosztevőt előállítani.⁸⁾ Ha Szamobor⁹⁾ és Jasztrebarszknak a bán csak 1 girányi kárt okozott is, százszorosan tartozott

¹⁾ Horváth M. i. m. 212. l. — Kossovich K. i. m. 218. l. —
²⁾ Hetényi J. i. m. 122. l. — ³⁾ Endlicher i. m. 399—400. ll. — ⁴⁾ U. az. i. m. 403—405 és 447—448. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. 405—406. ll. —
⁶⁾ U. az. i. m. 444—447. ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. 448—451 és 526—529. ll. —
⁸⁾ U. az. i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. V. 1056—1068. ll. — Endlicher i. m. 456—457. ll.

azt megtéríteni. ¹⁾ A Luprechtházán letelepedőket senki se károsítsa, mert különben érezni fogja a király haragját. ²⁾ Dobroya és Bábaszék fölmentetvén Zólyomvár szolgálata alól, szigoruan meghagyatik, hogy illetékelenül ne terheltessenek, és engedelem nélkül senki ne merjen nálok megszállani. ³⁾ A selmeczieket idegen területen letartóztatni nem volt szabad. ⁴⁾ Vasváron a főispán erőszakosan meg nem szállhatott. ⁵⁾ Keresztur polgárai a főispán által tanuskodásra nem valának kényszeríthetők. ⁶⁾ Korpona polgárai biztosítottak, hogy a zólyomi ispán vagy udvarbirája erőszakosan nem hatalmaskodhatnak felettük; csak kérve, jó akaratjukból szállhatnak hozzájuk s illő áron minden szükségest tőlök megszerezhetnek; 1278-ban, midőn birájuk Herbordus volt, Demeter ispán a várost erőszakosan hatalma alá akarta keríteni, de IV. László király által e szándékától elűtetett. ⁷⁾ Zólyomban a főispán erőszakosan meg nem szállhatott. ⁸⁾ Pécs polgárai sem a király, sem a nádor és az országbiró ítélő széke előtt megjelenni nem tartoztak, hanem csak a pécsi püspök előtt, s ugy lehetett velök pörlekedni, mint nemes emberrel. ⁹⁾ A jászói prépostság kiváltság-levelében ki volt kötve, hogy a monostor népei fölött se az abaujvári ispán, se pedig más várak időszerinti ispánjai ne bíraskodjanak. ¹⁰⁾ A budai lakos sem a királynak, sem a tárnokmesternek nem volt alávetve, hanem csak a városi birónak; de ha a biró visszaélt jogával, az előbb említett helyekre lehetett föllebbezni. ¹¹⁾ Végre az erdélyi szászok, ha valaki területükön községet vagy mezőséget adományba fölkérni merészelt volna, a királynak ellent-

¹⁾ Endlicher i. m. 496—497. ll. — Katona i. m. VI. 255—260. ll. —

²⁾ Endlicher i. m. 471—472. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 482—484. ll. — ⁴⁾ Kerekgyártó Árp. i. m. 243. l. — ⁵⁾ Endlicher 552—554. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 469—470. ll. — ⁷⁾ Csery J. i. m. e. h. — Fejér Gy. i. m. V. 2. 302. l. —

⁸⁾ Katona i. m. VI. 53—55. ll. — ⁹⁾ Fejér. i. m. II. 252. l. — ¹⁰⁾ U. az. i. m. IV. 2. 302. l. — ¹¹⁾ Buda városának törvénykönyve. e. h.

mondhattak, ¹⁾ a szepesi szászokat pedig a főispán szabadságaik ellenére nem terhelhette, stb.²⁾

B.) Közterhek.

Ha összehasonlítjuk városaink jogait és kiváltságait az általok viselt terhekkal és kötelezettségekkel; azon eredményre jutunk, hogy az elsők jelentékenyebbek voltak az utóbbiaknál. Polgáraink szokásos kötelezettségei e korban a közadó, — dézma, — ajándék, — megvendégelés- és hadi szolgálatból állottak.³⁾ Ezek rendes körülmények között nem voltak nyomasztók polgárainkra nézve, s jogaik és kiváltságaik élvezetében biztosítottán, jóllétök gyarapodásának hátrányul nem szolgáltak.⁴⁾ De a mellékes terhek, u. m. ut-, hid-, vám-, vásár-, állás-, karópénz, stb.; továbbá egyes földbirtokosok önkényű zsarolásai, s különösen a végrehajtó közegeknek visszaélései által a nép türelme sokszor kemény próbának volt kitéve. Megtörtént az is, hogy néhol a polgárok ellenszegültek az adószedőknek; például Budán és Esztergomban, hol királyi parancs által kellett tartozásaik lefizetésére szorítani őket.⁵⁾ De lássuk a közterheket részletesebben.

1.) Közadó.

Ez rendszeren pénz és kézi munkából állott; pénzbeli adót fizettek földbér (terragium) fejében; a törvényesen megállapított hidakon és réveken vámpénzt, az ország határán túl vitt áruiktól pedig harminczadot; s ezek mellett még kézi munkáikkal is kötelesek voltak

¹⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 243. l. — ²⁾ Endlicher i. m. 522—525; 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll. — ³⁾ Hetényi J. i. m. 77. l. — ⁴⁾ Kossovich K. i. m. 29. l. — ⁵⁾ Horváth M. i. m. 77. l.

szolgálni.¹⁾ A kincstári nyereség alól (lucrum camerae) nem voltak fölmentve a városok.

Valamint a kiváltságok, úgy a terhek és kötelezettségek tekintetében is különbözött polgáraink helyzete egymástól, így: A varasdi polgár harminczadot csak attól fizetett, mit külföldre szállított.²⁾ Jászón földbér fejében minden telektől és malomtól 3 nehezéket fizettek ezüstben; a zsellér-mesteremberek 12 dénárt.³⁾ Pest csak harminczadot és a budai egyház sóvámját fizette.⁴⁾ Szamobor királyi gyűjtélék (collecta) fejében évenként 100, a piaczi vám fejében pedig 30 pensát fizetett.⁵⁾ Kereszturon egy ckefogattól 1 fertót fizettek a polgárok ispánjoknak, a zsellérek pedig $1\frac{1}{2}$ nehezéket a birtoktulajdonosnak.⁶⁾ Kőrös gyűjtéléket nem fizetett, de a bánnak minden telek után 40 dénárt.⁷⁾ Jasztrebarszka gyűjtélék fejében évenként 100, és piaczi vám fejében 30 pensát fizetett.⁸⁾ Késmárk földbér fejében évenként 20 girát fizetett, és pedig $\frac{2}{3}$ -dát ezüst pénzben, $\frac{1}{3}$ -dát dénárookban, mint a többi szászok.⁹⁾ Szent-Ambrus polgárai évenként Sz. István napján menyétadó fejében 34 girát fizettek báni dénárookban; ha a határidőt elmulasztották, kétszer annyit kellett fizetniök.¹⁰⁾ Kosva tartozott földesúrnak adni évenként minden telek után $2\frac{1}{2}$ nehezéket, és a birónak 1 dénárt folyó pénzben.¹¹⁾ Komárom a földesurnak, Tamás bánnak, évenként minden udvartelek után földbér fejében 12 dénárt fizetett.¹²⁾ Zágráb Béla herczeg-

¹⁾ Hetényi J. i. m. 77. ll. — ²⁾ Endlicher i. m. 405—406. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 462—463 ll. — ⁴⁾ U. az. i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—47. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. VI. 1066—1068. ll. — Endlicher i. m. 456—457. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 469—470. ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. 479—482. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 496—497. ll. — Katona i. m. VI. 256—260. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. VI. 502—503. ll. — Endlicher i. m. 517—518. ll. — ¹⁰⁾ U. az. i. m. 519—520. ll. — A menyét- és nyersbőr-adó II. Endre alatt hozatott be. — Decr. Andr. II. de anno 1222. art. 27. — ¹¹⁾ Endlicher i. m. 469—470. ll. — ¹²⁾ U. az. i. m. 543—544. ll.

nek 1266-tól kezdve évenként 40 girát, vagy is folyó pénzben 200 penzát fizetett.¹⁾ A füzedtői vendégek (hospes) földbér fejében sz. Márton napján évenként 2 nehezéket tartoztak fizetni.²⁾ Pozsony a hálóval fogott hal $\frac{1}{3}$ -dát a főispánnak tartozott átadni.³⁾ Kolozsvár azon vendégei, kiknek ekéi voltak, minden évben sz. Márton napján egy királyi súlyú fertót, vagy $\frac{1}{4}$ -ed rész márkát fizettek; más vendégek, kik nem birtak házzal és ekékkel, egyenként minden évben a mondott ünnepen három pondust; a zsellérek (inquillini) ugyanakkor földbér fejében $1\frac{1}{2}$ pondust.⁴⁾ Végre a szepesi szászok földbér fejében a budai mérték szerint 300 girát fizettek ezüstben; évenként virágvasárnapjától kezdve 6 héten át a kincstári nyereség végett a kamara-gróf, vagy ennek tisztje az új pénzt közöttük forgalomba hozta, ki minden márkáért 1 nehezéket kapott.⁵⁾ Az erdélyi szászok évenként 500 ezüst girát fizettek kincstári nyereség fejében; a király embereinek naponként 3 lat ezüstöt adtak, míg a rovás beszédese végett közöttük tartózkodtak.⁶⁾ Az elszámolt adónemek alól többé-kevésbé mentesek voltak az egyes városok lakói; de azon községek, melyek magánosoktól nyerték kiváltságaikat, ritkán részesültek ily mentességben.⁷⁾

2.) Dézma.

A dézmát vagyis tized-adót már sz. István uralkodása alatt tartozott mindenki fizetni, a nemeseket sem véve ki.⁸⁾ Dézmát adtak gabonáik-, boraik-, bar-

¹⁾ Endlicher i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. II. — Katona i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468; 683—684. II. — ²⁾ Wenzel G. Árpádkori új okmt. III. 38. l. — ³⁾ Endlicher i. m. 623—627. II. — ⁴⁾ Jakab Elek. i. m. A kiváltságok között. — ⁵⁾ Endl. i. m. 522—525 és 535—536. II. — Katona i. m. VI. 211—213; 575—579. II. — Kerékgyártó Árp. i. m. 244. l. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 420—423. II. — Kerékgyártó Árp. i. m. 243—244. II. — ⁷⁾ U. az. i. m. 244. l. — ⁸⁾ Horváth M. i. m. 190. l. — Decr. S. Steph. II. cap. 52.

maik- és a baromfiakból; némely helyeken pénzzel meg lehetett váltani, máshol ismét csak termékben fogadtattott el; voltak városok, melyeknek polgárai ezen adózás alól is részben vagy egészen fölmentettek. Így:

Karakó semmi dézmát nem adott.¹⁾ Szatmárnémeti egy kapeczia (köpécze, $\frac{1}{8}$ rész véka?) mezei termés helyett 12 dénárt folyó pénzben fizetett.²⁾ Szombathely a tizedet német szokás szerint kepékben fizette.³⁾ Szamobor a tizedről a jövevények szokása szerint rendelkezett.⁴⁾ Jászó a pap számára járandó tizedet német szokás szerint a szántóföldön hagyta; ⁵⁾ Keresztur hasonlóképen.⁶⁾ Berény a dézmát kepékben fizette; ⁷⁾ Késmárk szintén, mint a többi szászok.⁸⁾ Pozsony német szokás szerint fizetett.⁹⁾ Budán a bortól a szüret helyén tizedet mindenki fizetett; kivéve a birót, ki ezen kötelezettség alól fölmentetett.¹⁰⁾ Győr a tizedet tartozott fizetni termékeitől.¹¹⁾ Sopron bor-tizedet adott a mustból, de azt pénzzel megválthatta.¹²⁾

Részben vagy egészen mentesek voltak: Karakó, mely a szőlők, sertések és más állatoktól tizedet nem fizetett.¹³⁾ Győr barmaiból tizedet nem adott,¹⁴⁾ hasonlóképen Berény sem.¹⁵⁾ Pozsony szőlőitől cseber-adót nem fizetett; ¹⁶⁾ végre a szepesi szászok, ha rendes tartózásukat lefizették, minden dézmától mentesek voltak.¹⁷⁾

¹⁾ Endlicher i. m. 403—405 és 447—448. ll. — ²⁾ Katona i. m. V. 565—567. ll. — Endlicher i. m. 426—428 és 505—506. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 444—447. ll. — ⁴⁾ Katona i. m. V. 1066—68. ll. — Endlicher i. m. 456—457. ll. — ⁵⁾ U. az. i. m. 462—463. ll. — ⁶⁾ U. a. i. m. 469—470. ll. — ⁷⁾ U. az. m. 506—507. ll. — ⁸⁾ Katona i. m. VI. 502—503. ll. — Endlicher i. m. 517—518. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. 623—627. ll. — ¹⁰⁾ Buda városának törvénykönyve: A dézmáról. — ¹¹⁾ Endlicher i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ¹²⁾ Endlicher i. m. 545—548. ll. — ¹³⁾ U. az. i. m. 403—405 és 447—448. ll. — ¹⁴⁾ U. az. i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ¹⁵⁾ U. az. i. m. 506—507. ll. — ¹⁶⁾ U. az. i. m. 623—627. ll. — ¹⁷⁾ Katona i. m. VI. 211—213 és 565—579. — Endlicher i. m. 522—525 és 335—536. ll.

3.) Ajándék.

Városi polgárainknak rendes pénzbeli adója, mint főlebb láttuk, nem volt ugyan sok, de annál nagyobb teher gyanánt nehezült rájuk a gyakori ajándékozás, mit különféle alkalmakkor a közöttök tartózkodó királynak, vagy földesuraiknak önként felajánlani, becsületbeli kötelességökben állott. Később a földesurak s kivált ezeknek meghatalmazottjai, kényszerített adományokat is csikartak ki tőlök mindenféle ürügy és czim latta, s így lassanként az ajándék a kiváltságlevelekbe adományozóik által mint kötelezettség foglaltatott be; Zsigmond uralkodása alatt 1405-ben pedig már mint rendes adótartozás, törvény által szabályoztatott.¹⁾ Hogy az ajándékok miből állottak, arra nézve felvilágosítást adnak a következő példák: Buda városa tartozott évenként a királyi párnak 24 márka feldolgozott ezüstöt ajándékozni, melynek $\frac{1}{3}$ -dát meg kellett aranyoztatni. Ezen ajándék a királyi háztartásban szükséges edényekre volt szánva; az ajándék $\frac{1}{3}$ -dát Ó-Buda szolgáltatatta.²⁾ Jászó sz. Mihály napján és karácsonkor tartozott ajándékot adni a prépostnak; és pedig az egész község 1 ürüt, 1 csöbör sert, s külön minden porta 1 kalácsot.³⁾ Végre Berény, mint udvari telek, évenként a főispánnak 2 dénárt, a királynak külön évi ajándékot és vámzabot tartozott adni,⁴⁾ stb.

4.) Ingyen szállásolás és megvendégelés.

Már az Árpádok alatt a városi lakosok kötelezettségei közé tartozott az utazó királyt és főurakat kíséreteikkel együtt élelemmel és szállással ellátni. Ha tekin-

¹⁾ Hetényi J. i. m. 122. l. — Sigism. decr. II. seu minus, anni 1405. art. 17. — ²⁾ Buda városának törvénykönyve. e. h. az ajándékok között. — ³⁾ Endlicher i. m. 462—463. ll. — ⁴⁾ U.az. i. m. 506—507. ll.

tetbe veszszük, mily nagy kísérettel utazhattak királyaink, a királyi hercegek, vajdák, a nádor, bán és egyéb főuraink; -- elképzelhetjük, hogy a megvendégelés kötelezettsége nem kis teher volt városi polgárainkra nézve. Ezt még súlyosbították az egyes főurak által e tekintetben elkövetett visszaélések, s így nem csodálhatjuk, hogy e teher alól egyes városok újabb kiváltság szerzése által szabadulni törekedtek. És csakugyan sikerült is némely városoknak teljesen, másoknak legalább részben szabadulni; ott pedig, hol a kötelezettség megmaradt, a legnagyobb eltérés uralkodott ezekre nézve.

Igy teljesen fölmentettek az ingyen szállásolás és megvendéglés alól: Pozsony, hová sem a király, sem az országnagyok nem szállhattak be; ¹⁾ Pest ²⁾ és Körös hasonlóképen; ³⁾ Győr az országnagyok elszállásolása és megvendéglése alól nyert mentességet. ⁴⁾

Viselték a terhet: Szatmárnémeti, mely a királynak és kíséretének egy ebéddel és vacsorával szolgált; István ifjabb király 1264-ki oklevelében a király és cselédei számára tovább is csak egy napi ebédet és vacsorát rendelt. ⁵⁾ Verőcze egy napra élelmi szerekkel látta el a királyt és kíséretét, de a bánnak zsolozsmát nem adott. ⁶⁾ Szombathely a királynak tehetsége szerint szolgáltatta a szükségeseket. ⁷⁾ Karakó a beszálló királyt kedveskedésekkel tisztelte meg. ⁸⁾ Zágráb a királynak vendégségre adott 12 ökröt, 1000 kenyeret és 4 átalag bort; a királyi vérből származott hercegnek csak felét, végre a bánnak hivatalába léptekor 1 ökröt, 100 kenyeret és 1 átalag bort. ⁹⁾ Szamobor polgárai a bánnak

¹⁾ Endlicher i. m. 623—627. ll. — ²⁾ U. az. i. m. 466—469 és 535—536. ll. — Katona i. m. VI. 45—48. ll. — ³⁾ Endlicher i. m. 479—481. ll. — ⁴⁾ U. az. i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ⁵⁾ Katona i. m. V. 565—567. ll. — Endlicher i. m. 426—428 és 505—506. ll. — ⁶⁾ U. az. i. m. 443—444. ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. 444—447. — ⁸⁾ Endlicher i. m. 403—405 és 447—448. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. 406—412; 451—455; 507—512

csak házaikat engedték át szállásra.¹⁾ — Korpona a királyt és kíséretét látta el élelemmel és szállással.²⁾ — Keresztur az érseket tartozott egyszer megvendégelni.³⁾ — Luprechtháza a főispánnak egy ebédet és vacsorát adott.⁴⁾ — Besztercebánya csak a királynak és kíséretének tartozott szállást adni,⁵⁾ Jasztrebarszka pedig a bánnak.⁶⁾ Berény a főispánnak évenként egyszer ebédet és vacsorát tartozott adni.⁷⁾ Kosva földesurának, a nádornak, évenként egyszer szállást, 1 tinót vagy hizott sertést, 10 tyukot és 2 ludat adott; bort pedig, ha olcsón volt szerezhető, 10, ha drágábban, 5 cseberrel, és kellő mennyiségű kenyeret.⁸⁾ Végre a szepesi szászok kötelesek voltak a hozzájuk érkező királyt gazdagon megvendégelni;⁹⁾ az erdélyi szászok pedig a királynak 3, s a vajdának 2 vendégséget tartoztak adni.¹⁰⁾

5.) Hadi szolgálat.

A polgárok kötelezettségei közül talán egyiknek teljesítése sem követeltetett meg oly szigorúan, mint a hadi szolgálat, mert ez alól, — mint az alább felhozandó példákbl látni fogjuk, — csak a legkritkább esetben történt teljes fölmentés. A kiváltság-levelekben a hadi szolgálatról többnyire csak általános kifejezéseket találunk, de néhány városéban körülményes le-

és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065 VI. 459—468 és 683—684. ll.

¹⁾ U. az. i. m. V. 1066—1068. ll. — Endlicher i. m. 456—457. ll.

— ²⁾ Katona i. m. VI. 50—53. ll. — Csery J. i. m. c. h. — ³⁾ Endlicher i. m. 469—470. ll. — ⁴⁾ U. az. i. m. 471—472. ll. — ⁵⁾ Katona

i. m. VI. 232—233. ll. — Ipolyi Arn. i. m. c. h. — ⁶⁾ Katona i. m.

VI. 256—260. ll. — Endlicher i. m. 496—497. ll. — ⁷⁾ U. az. i. m. 506

— 507. ll. — ⁸⁾ U. az. i. m. 520—522. ll. — ⁹⁾ U. az. i. m. 522—525 és

535—536. ll. — Katona i. m. VI. 211—213 és 575—579. ll. — Kerék-

gyártó Árp. i. m. 244. l. — ¹⁰⁾ Endlicher i. m. 420—423. ll. — Kerék-

gyártó Árp. i. m. c. h.

írása is foglaltatik annak, hogy miként tartoztak hadi kötelezettségeiknek eleget tenni. Kitüntetésnek tekintették városi polgáraink, ha a rendes katonai hatóságok parancsnokai alól kivétetvén, a királyi zászlók alatt szolgálva róhatták le hadi tartozásukat; ily kedvezményekben királyaink több várost részesítettek.¹⁾

Fölmentettek a hadi szolgálat alól: Kőrös²⁾ és Győr,³⁾ melynek mentessége azzal indokoltatott, hogy lakosai szegények: „Quia paupertas ipsorum hospitum Jaurinensium nobis exstitit evidenter;“ Zágráb pedig 1266-ban nyert mentességet; az 1242-ki szabadságlevele szerint köteles volt 10 fegyverest ellátni, s a várost fallal keríteni saját költségén.⁴⁾

A király zászlói alá küldötték harczosaikat és így a megye zászlójától el voltak különítve: Szatmárnémeti, mely kezdetben 4 íjas vitézt, 1264-től fogva pedig 6 pánczélost küldött, kiket egyik előjárójok (villicus) is elkísért a táborba.⁵⁾ Korpona szintén a királyi seregbe küldte vitézeit, de IV. Béla „bökezüségénél fogva“ e kötelezettség alól fölmenté.⁶⁾ Szombathely minden 100 udvartól egy jól felszerelt harczost küldött a királyi seregbe; ⁷⁾ Beszterczebánya hadtartozásáról szabadságlevelében az mondatik, hogy csak a király zászlója s vezérlete alatti hadseregben tartoznak szolgálni a polgár-katonák; különösen meghagyatik nekik, hogy illően és díszesen jelenjenek meg.⁸⁾ Karakó a végeken kémkedés végett örködni nem tartozott; a király személyes vezetése alatti seregbe 4 teljesen felszerelt, 2

¹⁾ Hetényi J. i. m. 77. l. — Kossovich K. i. m. 42—47. ll. —

²⁾ Endlicher i. m. 479—481. ll. — ³⁾ U. az. i. m. 448—451 és 526—529. ll. — ⁴⁾ U. az. i. m. 409—412; 451—455; 507—512 és 549—551. ll. — Katona i. m. V. 1062—1065; VI. 459—468 és 683—684. ll. —

⁵⁾ Endlicher i. m. 426—428 és 505—506. ll. — Katona i. m. V. 565—567. ll. — ⁶⁾ Csery J. i. m. e. h. — Katona i. m. V. 50—53. ll. —

⁷⁾ Endlicher i. m. 444—447. ll. — ⁸⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 547. l. — Katona i. m. VI. 232—233. ll.

sátorral ellátott pánczélos lovast küldött. ¹⁾ Nyitrának 12 fegyveres vitézt, ²⁾ Vasvárnak 2 jól fegyverzett lo-
vast sátorokkal, ³⁾ és Pestnek 10 harczost kellett a
királyi seregbe küldeni. ⁴⁾ Megemlítjük még az erdélyi
szászok hadtartozását, kik védháboru esetében 500
harczost, — támadó hadjáratra, ha a király személyesen
vezérelt 100-at, ha pedig csak valamely főembere állott
a hadsereg élén, 50 embert tartoztak a táborba küldeni.
⁵⁾ Végre a szepesi szászok véd- és támadó hadjáratkor
50 ládszást tartoztak teljesen fölszerelve küldeni
a király seregébe. ⁶⁾

IV.

Közgazdasági és vagyoni viszonyaik.

Ha városaink polgárainak műveltségi állapotát akarjuk méltatni, nem csupán az általok lakott országnak területi nagyságát és termékenységét; hanem a polgárok foglalkozását, a foglalkozás neveit és e téren kifejtett munkásságát is figyelembe kell vennünk, mert ezek a műveltséggel szoros kapcsolatban vannak. Polgáraink közgazdasági és vagyoni viszonyai a földművelés-, műipar-, kereskedés- és bányászatban összpontosulnak, melyek fokozatos fejlődésen mentek át nálunk is, mint minden nemzetnél. E viszonyok, — tekintve az 1000—1301-ig terjedő időszak jellemző eseményeit, — kedvezőknek nem mondhatók; de polgáraink, daczára a viszontagságteljes nemzeti életnek, anyagi kulturánk lassú fejlődésének, — soha egy pillanatra sem szüntek

¹⁾ Endlicher i. m. 403—405 és 447—448. II. — ²⁾ Dualszky J. i. m. e. h. — Endlicher i. m. 498—499. II. — ³⁾ U. az. i. m. 551—554. II. — ⁴⁾ U. az. i. m. 466—469 és 535—536. II. — Katona i. m. VI, 45—47. II. — ⁵⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. 245. I. — Endlicher i. m. 420—423. II. — ⁶⁾ U. az. i. m. 532—536. — Katona i. m. VI. 211—213; 575—579. II. — Kerékgyártó Árp. i. m. 245. I. — Hetényi J. i. m. 102. I.

meg ezen irányban is magasabbra törni. Közgazdasági viszonyainkat csak az országos intézmények és egyes királyaink törvényeiből ismerhetjük meg. A honfoglalástól a királyság felállításáig az anyagi munkát, ipart és kereskedést ősünk „szolgai foglalkozásnak“ tekintették. ¹⁾ Még a későbbi időkre vonatkozólag is azt mondja Kossovich, hogy: „a csendes házi szorgalom, a haszon és jövödelemszerzés körüli sürgölődés, az anyagi munka és fáradozás fajunknál igen honos sohasem volt.“ ²⁾ Vannak azonban oly adataink is, melyek azt bizonyítják, hogy a magyarok a békés foglalkozásokat, mesterségeket és állandó gazdálkodást a vezérek korában is üzték; így például a háziasságot és háztartást oly nagyra becsülték, hogy a hon fogalmának kifejezésére a „háztól“ (haza) kölcsönözket elnevezést; Géza fejedelem pedig a földművelés, ipar és kereskedés jelentőségét nem egyszer a fegyverrel ragadmányok helyett követendő elvül nyilatkoztatá ki. ³⁾

Polgáraink közgazdasági és vagyoni állapotát legjobban megismerjük, nézetem szerint, az által, ha a földművelés, műipar, kereskedés- és bányászat fokozatos fejlődését vagy hanyatlását figyelemmel kísérjük Árpád-kori királyaink alatt.

Sz. István a magyar nemzetnek nemcsak első királya és apostola, hanem első államtudósa, bölcsésze és törvényhozója is volt. Valamint kormányrendszere s politikai intézményeiben Nagy Károlyt; ugy közgazdasági intézkedéseiben példaképül az ó-kor legnagyobb nemzetgazdáját, Aristotelest, tekintette. ⁴⁾

A magyarok polgári életének valódi korszaka sz.

¹⁾ Horváth M. i. m. 181—183 és 232—233. II. — Toldy Ferencz: A magyar nemzet műveltsége. Uj. magy. Muzéum. 1850 foly. 1—42. II. — Frankl V. i. m. 205. s köv. II. — ²⁾ Kossovich K. i. m. 36—37. II. — ³⁾ Frankl V. i. m. 210. I. — ⁴⁾ Erdélyi János: A bölcsészet Magyarországon. 328—337. II. — Toldy Ferencz: Magy. Nemz. Irod. története. (II. kiad.) I. 78. I. — Wallaszky: Consp. Reipubl. literat. 69. I.

István uralkodásával kezdődik, kinek törvényeiben, fiához intézett oktatásaiban, — az uralkodása alatt életbe léptetett politikai és társadalmi intézményekben egészen új, a vezérek korában nem ismert irányelvekkel találkozunk.

István belátta, hogy birodalma erkölcsi és politikai tekintetben csak úgy lesz egy önálló, szerves egész, ha a nemzet gazdasági viszonyai is új alapot nyernek. Kétségtelen, hogy e cél elérése végett alakította át törvényszerűleg a köztulajdont magán- vagy egyéni tulajdonná, — mi által a közgazdaság haladásának jelentékeny tér nyitott, mert a munka, ipar és szorgalom a közös birtok bilincseiből kiszabadított. ¹⁾

Erre czélozott az ország benépesítése körüli új rendszere, s fiához intézett atyai intelme az idegenek és betelepedőkre nézve; mert ez által István országának a földművelés, műipar és kereskedés élesztésére egy hathatós tényezőt akart biztosítani, s valóban biztosított is. ²⁾

Épen oly fontosak a személyszabadságot, tizedet és szabad foglalkozást biztosító rendeletei is, melyek által a szolgálókat egészen mellőzni, vagy legalább lehetőleg enyhíteni törekedett. ³⁾ Azt bizonyítják ezek, hogy István fölismerte, miszerint a szorgalmat és munkásságot egyedül a szabadság táplálja! István helyes közgazdasági felfogásáról tanuskodik az is, hogy a városok és városi polgárok iránt kiváló figyelemmel viseltetett, s azokat, mint láttuk, kiváltságokkal, önkormányzattal, stb. ruházta fel; kormánya alatt keresetők szabad volt, s adókötelezettségök is igen mérsékelt. ⁴⁾ Végre még a keresztény vallás terjesztése által is előmozdítá István a közgazdasági viszonyokat; mert a

¹⁾ Erdélyi J. i. m. 328 339. ll. — ²⁾ Decr. S. Steph. L. I. cap. 6. — ³⁾ Kossovich K. i. m. 39. l. — ⁴⁾ Ladányi: A magyar alkotmány története. 10—11. ll.

magyarok erkölcei a kereszténység befogadása által szelidülvén, s egy részről a rablás, más részről az atoli félelem megszünvén, a műveltebb szomszédokkal gyakrabban léptek barátságos közlekedésbe, mely érintkezés ugy a művelődésnek, mint a műipar és kereskedésnek nagy hasznára vált hazánkban.¹⁾ Péter királysága alatt a Sz. István ápolása által fejlődésnek indult közigazgatás már hanyatlani kezdett. A folytonos belzavarok, a többszöri belváltozás, és a gyűlölt idegenek üldöztetése, a békés szorgalmi működést több évre elnyomták. Csak I. Endre alatt kezdett az ismét éledezni, ki a német és olasz jövevények biztonságáról gondoskodott, de az uralkodása alatt érvényrejutott azon elv, mely szerint: „kié a föld, az egyszersmind a rajta levő, s azt művelő személynek is birtokosa“, — a későbbi korszakban káros következményeket eredményezett közigazgatási viszonyainkra nézve²⁾

Endre után, Salamont kivéve, oly férfiak ültek a trónon, kikkel e kor méltán dicsekedhetik, s kik fő kötelességöknek tartották alattvalóik boldogítását. Béla rövid országlása alatt is sokat tett népe polgárosítása ügyében: a közforgalombani csalások megakadályozására s rendszeresebb csereközeg meghonosítása tekintetéből az áruk mérlegét és árát meghatározta; új pénzt veretett, az adók szabályozása és a trónviszályok idejéből származott zsarolások megszüntetése által rendezettebb gazdasági forgalomnak nyitott utat.

Sz. László alatt közigazgatásunk tetemesen emelkedett; ő ugyanis fő feladatául tekinté a forgalom biztosítását; az adás-vevésben elharapódzott csalások megszüntetése végett megparancsolta, hogy az árukötések bírák előtt történjenek; lopott jószág elárusítását tiltotta, külön vásári bíróságokat állított fel, s a kereskedést szí-

¹⁾ Horváth M. i. m. — ²⁾ Kossovich K. i. m. 27—28. ll. — Endre adománylevele a tihanyi apátság számára.

goruan ellenőrizte. ¹⁾ Ő vetette meg vámrendszerünk alapját is, midőn a lovak és szarvasmarhák kivitelét az országból megtiltotta, melynek ellenőrzésére külön őrhátóságokat (Comites confiniorum) állított fel. ²⁾ Végre mérsékelte a már terhessé vált tized adót, utasítván az adószedőket, hogy az adókötelesek önvallomásaival elégedjenek meg, s csak kétes esetben követeljenek esküt. ³⁾

Kálmán uralkodása alatt a tulajdon és birtokjog, főleg a nem Sz. Istvántól nyert adományokra nézve némileg korlátoltatott, s ez által Kálmán a közigazgatásra károsan hatott; de más részről a szerzemény feletti szabad rendelkezés jogának alapja az ő törvényeiben rejlik, mely az előbbi káros hatást kellő mérvben ellensúlyozá. ⁴⁾ Ő, mint intézkedései mutatják, leginkább a földművelést és műipart gyámoltá; bár a kereskedés jelentőségét is teljes mérvben fölismerte; bizonyítja azt Dalmátia meghódítása, mi által azon eszme létesítésére való törekvésének adá kétségtelen jelét, hogy birodalmát tengeri hatalommá akarta tenni. ⁵⁾

Végre még megemlíjtük Kálmán uralkodása alatt a kereszteshadak átvonulását hazánkon, melyek kárt is okoztak ugyan, de a haszon sokkal nagyobb volt. Megismerkedtek a magyarok különféle nemzetekkel, a vásárok és piaczok jövedelmei növekedtek, stb. Legnagyobb előny azonban az által háramlott ebből hazánkra, hogy a bolgár és görög városokkali közlekedés könnyebb és gyakoribb lön; bár Sz. László alatt is, kinek leánya Piroska, Commen János görög császár neje volt, kedvezésben részesültek már a magyar kereskedők a görög fővárosban. ⁶⁾

Kálmán halálától az aranybulla kiadatásáig közigazgatásunkra nézve kevés adattal birunk. II. Géza és

¹⁾ Decr. S. Lad. Lib. II. cap. 7. és Lib. III. cap. 11. — ²⁾ Decr. S. Lad. Lib. II. cap. 15—18. — Kossovich K. i. m. 40—42. II. — ³⁾ Decr. S. Lad. Lib. I. cap. 40. — ⁴⁾ Decr. Colom. Lib. I. cap. 20—21. — ⁵⁾ Récsy: Magyarország közjoga. 53. l. — ⁶⁾ V. ö. Horváth M. i. munkájával.

Imre alatt telepedtek meg hazánkban a flandrok, kik nálunk az ipar és kézművességnek hatalmas terjesztőivé lettek; ismeretes szorgalmuk, gazdálkodásuk és a bányászatbani jártasságuk által pedig a magyaroknak ipar- és üzlettőli idegenkedésével szemben jótékony befolyást gyakoroltak a nemzetre. Ezen korban emelkedett nagyobb jelentőségre honunkban a polgári osztály; valamint azon országos és társadalmi intézkedések is ezen időből származnak, melyek által királyaink s törvényhozásunk a harmadik rend közjoga s politikai nyomatékának alapját lerakták.¹⁾ III. Béla országglása alatt többféle közigazgatási intézkedések történtek, melyek első sorban azt eredményezték, hogy a kincstár jobb karba jutott; ²⁾ Béla hozta szokásba a megkopott váltópénz beváltását, s ezzel kapcsolatban a kamarai nyereséget is. De Bélának e terhelő intézkedése nagyban ellensúlyoztatott az által, hogy az utonállókat és orvosokat, kik elődei alatt annyira elszaporodtak, miszerint ellenök sem a mezei lakós, sem az utazó kalmár vagyonát már eléggé nem védhette, — kiirtotta.

A közigazdasági viszonyok fölvirágzására megkívántató föltételek 1205—1301-ig majdnem teljesen hiányoztak; egyedül IV. Béla buzgalma emelendő ki a tatárjárás után, mert ő a legnagyobb erőfeszítéssel törekedett közigazdaságunk fejlődésének a helyes irányt újra megadni. Nagy hátrányul szolgált első sorban a nép szellemi műveltségének korlátoltsága, s a szabadság oly mértékének hiánya, mely nélkül az ipar fejlődésnek nem indulhat.

De a törvényhozás sem tett oly intézkedéseket, melyek nemcsak az akadályokat hártják el, hanem egyzsersmind a közigazdaság fejlesztésére alkalmas eszközül szolgálhatnak. II. Endre uralkodása alatt a bajok egész özöne árasztá el hazánkat; a személy- és vagyonbiz-

¹⁾ V. ö. Horváth M. i. munkájával. — ²⁾ Fejér Gy. i. m. II. 217. 1. — Fessler i. m. II. 212. s. köv. II.

tonságot nemcsak az állam külellenségei, hanem maguk a hazafiak, sőt a kormány s az uralkodó család tagjai is veszélyeztették az egész időszakon át. Így például 1224-ben Leopold osztrák herceg hivei a magyar határszéleket fölperzselték; 1241—2-ben a tatárok az ország legnagyobb részét tönkre tették.

A badeni Hermann osztrák hivei visszatörölésül 1250-ben a nyugoti határszéleket pusztították; 1260-ban a bolgárok a szörényi bánságot, 1270-ben Ottokár Pozsony vidékét, 1271-ben ugyanazt és Mosony megyét pusztította el, mi ezen évben éhséget vont maga után; 1285-ben Oldamur a nogai tatárokkal Pestig dulta az országot, stb. A saracenus és zsidó bérlők főleg 1230-tól kezdve rendkívül zsarolták a szegényebb néposztályt. E bajokhoz járult a kúnok barangolása, kik itt is folytatni akarták előbbi életmódjokat, s bár 1279-ben kényszerítettek a nomád életmód abbahagyására, 1281-ben már ismét büntetlenül garázdálkodtak.

Rablás, gyilkolás, Isten egyházainak fosztogatása, gyujtogatás, stb. napirenden valának. A bajt, mint említettük, a kormány és az uralkodó család tagjai is növelték helytelen eljárásuk által; így 1229-ben a kormány fölperzseltette az összeesküdtek jószágait, mi által az ártatlanok is sokat szenvedtek. Az 1262—1267-ig háromszor dúlt polgárháboruban egyik fél a másik hiveinek jószágait foglalta s pusztította.

Mindaz, mit a törvényhozás a közgazdaság érdekében közvetve tett, csak a legdurvább visszaélések tilalmazására szorítkozik. Ilyenek: Midön az urak a királyi udvarral járnak, vagy utaznak, a szegényeket el ne nyomják, ki ne foszszak (1222. 13.); A király nem fogja kényszeríteni a népet irtásokra, ásatásokra a királyi kertekben; s épületeknél, vagy a műhelyekben ingyen munkára (1231. 28.); az ország utazó lakosai meg ne zálogoltassanak (1291. 21.), stb. Ennyi baj mellett nem csodálhatjuk, hogy a magyar népnek, különösen az

utolsó században, közigazdasági viszonya nem fejlődhetett, s vagyoniilag a polgárság nem gyarapodhatott, ¹⁾

Ha már most visszapillantunk az Árpád-királyi korszakra, az előadottak alapján azt mondhatjuk, hogy egyes királyok buzgó ügyszeretettel s szakavatottsággal mozdították elő az ország gazdasági érdekeit; de törekvéseik a sok gátoló körülményeken hajótörést szenvedve, igen csekély eredményt valának képesek fölmutatni. Hogy Magyarország közigazdasági fejlődése csakugyan ily menetű volt e korban, azt a következő részletes kimutatások is igazolják.

a.) Földművelés.

Közigazdaszatunk ezen ága már Sz. István alatt ápolgatott hazánkban, miről az általa kiadott alapítvány-levelek szolgáltatnak kétségtelen adatokat. Ezek szerint István a pécsváradi apátságnak 1015-ben szántóvetőket, szőlőműveseket és vinczelléreket, — a nyitrai káptalannak 1006-ban szőlőket és a bordézmát, — a veszprémi püspökségnek pedig 1009-ben szőlőket, réteket és szántóföldet adományozott. ²⁾ A pannonhegyi apátság alapítvány-levelében ezeket olvassuk: „decimationem in omnibus negotiis terris, vineis, segetibus, vectigalibus, vinumque hospitem, quod in praediis eorum excresceret“, — stb.; ebből is láthatjuk, hogy a földművelés ekkor szokásos foglalkozás volt hazánkban.

Péter és Aba Sámuel uralkodása alatt hanyatlani kezdett; de már I. Endre korában ismét kellő gyakorlatban volt, mit III. Henriknek 1051-ben Magyarország ellen indított hadjáratából következtethetünk, midőn

¹⁾ V. ö. Horváth Mihály: Magyarország történelme, — Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve — és Szalay László: Magyarország története című munkáknak az Árpád-királyok uralkodását tárgyaló részeit. — ²⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. I. 64. l.

Endre a császár utjába eső vidékeken sok gabonát égettetett el. ¹⁾

Sz. I. László uralkodása alatt a kender és len-termelés is szokásban volt, mit az 1092-ki országgyűlés tizedszabályozása bizonyít. ²⁾ A dömösi prépostságot Kálmán öccse Álmos alapította; az oklevélben a prépostsághoz tartozó falvak adózásai között lisztről is tétetik említés, miből következtetést vonhatunk arra, hogy a földművelés Kálmán alatt már rendszeresebb alakot nyert nálunk. De ezen adatok nem azt bizonyítják, hogy a földművelés oly fokon állott hazánkban, minőre a föld termékenysége, a népszám és kereskedelem folytonos emelkedése mellett jutnia kellett volna; sőt ellenkezőleg azt kell hinnünk, hogy a gabonatermesztési szorgalom csak oly mérvű volt, minőt a nép szükséglete okvetlenül megkívánt. Ezt mondhatjuk általánosságban az 1301-ig terjedő korszak földművelési viszonyainak jellemzésére is, mely egész idő alatt a folytonos belzavarok s a nemesiség nyomása miatt a földművelőnek csaknem egyedüli ösztönzője a szükség volt.

II. Endre tehetetlen országlása után IV. Béla erőteljes kezekkel ragadta meg a kormányt, de közbe jött a kunok megtelepítése, kik, Rogerius szerint, végtelen baromcsordáikkal a magyarokat legelőkből, vetésekben és szőlőkben erősen károsították; ³⁾ ezt követte 1241-ben a tatárjárás, midőn az ország vadak tanyája lőn, a földművelés elmulasztása éhséget szült; s hogy a szerencsétlenség teljes legyen, dögmirigy és sáskacsapás is sújtotta az országot. Béla a tatárok elvonulása után gabonát és igavonó marhákat nagy mennyiségben szállítattott az országba a tönkre jutott mezei gazdaság ápolása végett. Hegyalján olaszokat telepített le, kik ál-

¹⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. I. 74. l. — Thuroczy i. m. II. cap. 35.

— ²⁾ Decr. S. Lad. Lib. I. cap. 40. — ³⁾ Rogerius Mester váradi kánok siralmas éneke; fordította Szabó Károly. 3. fej.

tal a szőlőművelés nagyobb kiterjedést nyert hazánkban. ¹⁾

Mezei gazdaság baromtenyésztés nélkül nem képzelhető; ennek virágzó állapotára nézve a vezérek korától kezdve 1241-ig igen sok adattal birunk; de a tatárjárás folytán annyira tönkre jutott, hogy már Béla király külföldről hozatott igavonó marhákat; IV. László alatt pedig oly nagy hiány mutatkozott e tekintetben, hogy a szegény nép önmaga vont a nyonyomoruságalkotta kétkerekű szekerét. ²⁾ Például hozhatjuk fel ennek igazolására azt is, hogy László 1281-ben egy loért 200 girát kötelezett, egy másikért pedig a turóc-megyei Taj községet adományozta.

Mezei gazdaságunkat korlátozta az is, hogy több vidék mocsáros volt; így például Pest környéke, hol Ugolin kalocsai érsek nehéz fegyverzetű lovasságával megfeneklett; Székesfehérvárt 1242-ben mocsárai mentették meg a tatárok dühétől. ³⁾ Hátrányul szolgáltak a nagy erdők; Roger szerint ezekbe rejtőzött a lakosság a tatárok elől; hogy nagy erdő környezte például Pest városát is, ⁴⁾ mutatja IV. Lászlónak 1277. május 23-ki okmánya, mely „Pest mellett a nagy erdőnél kelt,“ stb.

Az 1255-iki újbudai vásáradónak és az 1288-iki esztergomi vámnak szabályozásából látjuk, hogy leginkább buza, rozs, árpa, zab, kása; továbbá bor, gyümölcs, komló, kender, len, széna, fa, sajt, méz, viasz, stb. képezték mezei iparunkból a vásári czikkeket; melyekhez járultak még ló, ökör, sertés, juh, bárány s egyéb apró jószág. Hogy a méhészet nagyban ápoltatott nálunk, erre nézve például hozzuk fel a kőszegieket, kik 1289-ben méhkasokat is dobáltak az ostromló németekre. ⁵⁾

¹⁾ Katona i. m. VI. 12. l. — Engel: *Gesch. d. Ungr. Reichs.* I. 360. l. — ²⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. I. 164. l. — ³⁾ Rogerius i. m. 21 és 39. fej. — ⁴⁾ U. az i. m. 35 és 43. fej. — ⁵⁾ Horváth M. i. m. 225 s köv. ll. — Fejér Gy. i. m. IV. 2. 310 s köv. ll. — Engel i. m. I. 501. (Anhang).

b.) Műipar.

Őseink a műiparra gyöngye hajlamot hoztak magukkal Európába;¹⁾ de azért már a vezérek koráról birunk adatokat, melyekből kitűnik, hogy több kézi mesterséget ismertek és tényleg gyakoroltak is. Műiparunk azonban csak a királyság kezdetével indult fejlődésnek, miről szinte az e korbéli alapítvány-levelek nyújtanak részletesebb adatokat.²⁾ Így a pécsváradi alapítvány levélben azon mesteremberek közül, kik a nyers anyag feldolgozásával foglalkoztak, említetik kovács, esztergályos, szakács, aranyműves, molnár, s székérgyártó; a pannonhegyi apátságében méhserfőzők, kerékgyártók, vargák, stb.; a tihanyi monostor oklevelében már asztalosok; a Garam melletti sz. Benedek apátságében hajósokról, a dömösi prépostságében pedig kulacsgyártókról tétetik említés. A monostorok által, melyek Sz. László és Kálmán korában számosak valának, igen sokat nyert hazánkban a műipar; ezek körül telepedtek meg a kézművesek leginkább, mert a szerzetesek templomi ékítményei és bútorai sok kéznek biztosítottak állandó keresetet.³⁾ A kereszties hadak átvonulása e korban, továbbá Horvátország és Dalmátia meghódítása is emelé a műipart; ugyanily hatást gyakoroltak a bevándorlások.⁴⁾ A külfölddel, s különösen a Velenczéveli egyenes összeköttetés számos fényüzési czikket honosított meg a gazdagok között.

A műiparra nézve kedvező körülmények állottak be hazánkban a XIII. század elején, midőn a kézműipar székhelyei, a városok, feltűnően szaporodtak s bennök napi, heti s évi országos vásárok is tartattak.

¹⁾ Horváth M. i. m. 180. l. — ²⁾ U. az. i. m. 180. l. — Thuróczy i. m. II. cap. 31. — Katona i. m. V. 566. l. — Decr. S. Steph. II. cap. 22. — ³⁾ Horváth M. i. m. 195. l. — ⁴⁾ U. az. i. m. 200—201. ll. — Katona i. m. V. 531. l.

Magától értetik, hogy a belháborúk s a tatárdulás a műiparra is hátrányosan hatottak.¹⁾

Ha figyelembe vesszük a visszaéléseket és zaklatásokat, miknek az ország lakószói általában ki voltak téve; a kézművesek helyzetét a földművelők, kereskedők, stb. helyzete mellett még kedvezőknek mondhatjuk. Ennek magyarázatát pedig abban leljük, hogy főuraink már ekkor kényelemben úszva, abban vetekedtek, hogy a ruhák anyaga, azoknak arany és drága gyönggyel való ékítése, házi butoraik pompája, stb. által egymást fölülmulják.²⁾ Mily nagy volt a királyi udvar fényüzése, a következő példákban kitünik: II. Endre leányát, a 4 éves Erzsébetet, eljegyezte a thüringeni tartomány gróf fia Lajos; midőn 1212-ben a kisdéd átadatott a thüringeni követeknek, kik őt Eisenachba vitték, arany és ezüst kelmékbe burkolva feküdt ezüst bölcshőben. Ezen kívül még nagy mennyiségű ékszer, arany s ezüst edények, drága ruhák és butorok, ezüst fürdő kád, stb. adattak át a jegyessel.³⁾ Endre a sógora — Berthold által 1214-ben elorzott családi kincseket 7000 girára becsülte.⁴⁾ Az arany és ezüst edények, a drágakövek, melyektől IV. Bélát Fridrik osztrák herceg 1241-ben megfosztotta, Rogerius szerint 2000 giránál nagyobb becsűek voltak.⁵⁾ Az Anna hercegnő által 1270-ben a cseh Ottkárhoz vitt családi kincsek miatt pedig háboru ütött ki a két állam között, stb.⁶⁾

De nagy volt a püspöki s egyéb egyházak fényüzése is; a veszprémi püspöki templom ékszereinek s drága öltönyeinek nagy számából következtetést vonhatunk a többi püspökségek s egyházak ékszereinek mennyiségére is.

Mily fényt üztek főurainak még a mohii táborban

¹⁾ Kossovich K. i. m. 132. l. — ²⁾ Engel i. m. I. 256. l. — Katona i. m. III. 508. l. — ³⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. I. 133. l. — ⁴⁾ U. az. i. m. 134. l. — ⁵⁾ Rogerius i. m. 32. fej. — ⁶⁾ Kerékgyártó Árp. i. m. I. 158—159. ll.

is, arról Roger és Tamás spalatói főesperes tanuskodnak. „Az arany és ezüst edényeket, selyem ruhákat s más becses szereket, - így szól Rogerius, — melyeket a csatahelyről megfutott magyarok elhánytak, nem volt, ki összeszedje.“¹⁾ A spalatói főesperes szerint pedig: „A futó magyaroknak arany és ezüst edényei, bársony öltönyei, stb. úton útfélen heverték,“ s szerinte még az ellenség közeledtekor is az urak piperével, karpereczek csatolgatásával foglalkoztak.²⁾ — Béla herczeg menyegzőjékor 1264-ben a magyar urak pompás öltözete, a szakálaikba fonott gyöngyök és drága kövek, az idegen vendégeket bámulatba ejtették.

Mily mesterségek üzettek nagyobb mérvben, arról e század fennmaradt emlékei nem tudósítanak bennünket; még a vásáradó és vámjegyzékek sem nyújtanak részletes adatokat; de ennek daczára is föltehetjük, hogy a mindennapi szükségletet, a hadsereg kellékeit, az egyházak és előkelők fényűzését kielégítő mesterségek a hazában gyakoroltattak, s városi polgáraink közgazdasága és vagyoni helyzete ez által nagy mértékben emelkedett.

c.) Kereskedés.

Valamint a műiparnak, úgy a kereskedésnek is első menhelyei hazánkban a várak s különféle egyházak körül épült azon községek valának, melyekből később városaink keletkeztek. Első királyaink felismervén a kereskedés fontosságát, az ily helyeket vásárjoggal ruházták fel, mi által a kereskedés már a XI. században, bár pénz-hiány miatt csak cserére volt utalva, mégis élénk színezetet mutatott.³⁾

¹⁾ Rogerius. i. m. 30. fej. — ²⁾ Tamás spalatói esperest „Historia Salonita“-jából a tatárjárás története. (fordította Szabó K.) 37. fej. — ³⁾ István uralkodása végén pénzt is veretett ugyan, de az csekély mennyisége miatt a kereskedést elő nem mozdíthatá. Katona i. m. II. 175 s köv. ll.

Őseink a kereskedés iránt ellenszenvvel viseltetvén, az majdnem egészen a zsidók s a Taksony uralkodásának végső éveiben hazánkba költözött izmaeliták kezeiben volt,¹⁾ kik a só, bor, barom s a többi árunemük szállítását külföldre is egészen magukhoz ragadták. Hogy folyami kereskedés létezett nálunk e korban, azt az alapítványlevelekben engedélyezett kikötők s a vám-szabályozások bizonyítják.²⁾ A külfölddel élénk kereskedésben állottak nagyobb városaink; így például Zimony, mely gazdag kereskedő város volt, Görögországgal.³⁾ Valószínű, hogy sz. István hospitaléit Konstantinápoly, Róma és Ravennában, kereskedelmi czélokra is építtette.⁴⁾

Béla rövid országlása alatt sokat tett a kereskedés előmozdítására, az áruk mérlege és ára szabályoztattak általa, hogy a zsidók és izmaeliták zsarolásainak és csalásainak véget vessen; erre czélozott azon intézkedése is, mely szerint a vásárokat vasárnapról szombatra tette át.⁵⁾ Uj pénzt veretett, és megengedte birodalmában a byzanti aranyok forgalmát, határozván, hogy 40 fillére egy ily arany értékével birjon, miből következik, hogy az ő uralkodása alatt is élénk közlekedésben állott hazánk Görögországgal.⁶⁾ Béla ezen intézkedései kétségtelenül jó hatással voltak ugyan egy ideig a kereskedésre; de középkorias felfogásáról tanúskodik, hogy ő azt, mi a dolgok természetes fejlődése által érhető el egyedül, — hatalomszavával s rendőri szabványokkal akarta biztosítani.

Az uzsoráskodás megszüntetése végett Sz. László által alkotott szigoru törvények a kereskedésre bénítólag hatottak; de már Kálmán alatt uj lendületet nyert. E kedvező változás oka Horvátország és Dalmátia meghódításában, továbbá a keresztes hadak átvonulásában s

¹⁾ Béla kir. névt. jegyz. 57. fej. — ²⁾ Fejér Gy. i. m. I. 328. l. — ³⁾ Horváth M. i. m. 200. l. — ⁴⁾ Hüllmann: Gesch. d. byzant. Handels. 79 s. köv. II. — ⁵⁾ Thnróczy J. i. m. II. cap. 45. — ⁶⁾ Horváth M. i. m. 192. l.

a külfölddeli gyakoribb érintkezésben keresendő. A haszon, mely ebből hazánkra háromlott, a kereskedők szembeszökő gazdagodásában s a városi polgárok jólétének emelkedésében nyilvánult, mi Kálmánt arra bírta, hogy a kereskedők adóját fölemelte.¹⁾ A bevándorlások is élénkítették kereskedésünket; mert az olaszok és németek vetélytársai lettek a zsidók és izmaelitáknak; a külkereskedés által sok pénz, kivált arany szivárgott hazánkba, mi a belkereskedésre gyakorolt jótékony befolyást. A városok a jövevények által szaporítottak, a már meglevők jólléte pedig szemlátomást emelkedett; példa erre Esztergom és Pest, melyek gazdagságra nézve vetekedtek egymással.²⁾

A XIII. század elejétől a tatárok elvonulásáig ugyanazon bajokkal küzdött kereskedésünk is, melyekről, mint gátoló körülményekről, a földművelés és műipar előadásánál szólottunk. De az elszámolt akadályokon kívül még más körülmények is gátolták a kereskedés haladását. Ezek közé számíthatjuk első sorban a földművelés és műipar pangását, a közlekedési eszközök hiányát s a meglevőknek silányságát. Nem csekély akadályul szolgált a kereskedésre az is, hogy kereskedőink sokszor csak meghatározott utak és járművek használatára voltak utalva; például Székesfehérvárról Győrre, csak Esztergomon át volt szabad menni, hogy itt a káptalan az áruktól vámadót szedhessen; a dunai hajózás Pozsonytól fölfelé meg volt szorítva a külföldi kereskedőkre nézve az által, hogy pozsonyi hajókra kellett áruikat átrakni, mert szállítási kiváltsággal innen kezdve csak Pozsony polgárai birtak, stb.³⁾

Megemlítjük még a pénzforgalom nehézségeit, a II. Endre által behozott új kincstári jövödelmet, a gyakori pénzbeváltást, a pénzláb ingadozását s hamis pénz-

¹⁾ Fessler i. m. I. 531. l. — Katona i. m. III. 220. l. — Decr. Colom. Lib. I. cap. 33. — ²⁾ Rogerius i. m. 16. és 38. fej. — ³⁾ Bél M. i. m. I. 137. l. — Endlicher i. m. 623—627. ll.

nek forgalomba-tételét; ezek mind oly körülmények, melyek a kereskedésre bénítólag hatnak. Végre a kereskedőktől szedett harminczad és vámadó, a vámszedés bitorlása, a vámszedők és pénzváltók visszaélései is nyomasztók voltak a kereskedésre nézve.¹⁾

A kereskedés előmozdítására néha kedvező intézkedések nyomaira is akadunk; ezek közé számíthatjuk a községeknek szabadságokkal s helyhatósági joggal való fölruháztatását, a vásárok engedélyezését, továbbá a kereskedéssel járó különféle adózásoktólí fölmentéseket, melyekről részletesen szólottunk már a jogosítványok között. A XIII. század végén a külföldi kereskedők nyertek kedvezéseket; így: 1277-ben Rudolf német, és László magyar király alattvalói részesültek kölcsönös kedvezményekben; — a III. Endre és Albert osztrák herczeg közt 1291-ben kötött béke mindkét fél kereskedő alattvalóinak szabad közlekedést biztosított. Ugyanezen évben Endre a regensburgi kereskedőket biztosította mindazon kedvezményekről, melyeket IV. Béla alatt élveztek. Végre az 1214. 1215 és 1288-ik évi okmányokban a hazánkat látogató külföldi kereskedőkről tétetik említés, melyekből kitünik, hogy francia, német, bajor, orosz, cseh, lengyel, stb. kereskedők is megfordultak hazánkban.

Ha már most a kedvezményeket arányítjuk az akadályokkal, azon eredményre jutunk, hogy az utóbbiak az előbbieket nagyban fölülmulták.

d.) Bányászat.

A cseh történészek állítása szerint a magyarok már a vezérek korában Taksony alatt 10 évig közösen birták a morvákkal a csaszlaui és kaurzimeri ezüsbányákat.²⁾ Hazai kutfók a bányaművelésről vezéreink

¹⁾ Horváth M. i. m. 230—236. II. — ²⁾ Fessler i. m. I. 558. I. — Kerékgyártó Árpád: Magyarország művelődésének története. I. 373. I.

korában nem tesznek említést; de már sz. Istvánról az mondatik, miszerint ő egyenesen oly célból vett néhány hadi foglyot Braczlav morva herczegtől, hogy ezek által a magyarországi bányák aknázását megkezdhesse, és így a bányászat is Sz. István uralkodása alatt nyert első lendületet hazánkban.¹⁾

A II. Géza alatt beköltözött szászok által, — kik a XII. század vége felé már Erdélyben Brassót és Szebent, — Magyarországbán pedig Bártfát, Korponát, Késmárkot, Körmöczöt, Selmeczet s több más bányavárosokat birtak, — még nagyobb lendületet nyert.²⁾

A kiásott érczekből rézpénz is veretett, bár igen kevés, mert a magyarországi érczbányák termékei többnyire nyers állapotban jutottak a kereskedési czikkek közé s a magyar réz már e korban igen keresett volt.

Bányavárosaink keletkezésének történetében szótunk a sóbányákról általában, sőt adatokat is hoztunk fel, melyek ez életcikkeknek már első királyaink alatt nagy mennyiségbeni aknáztatását kétségtelenné teszik. A XIII. századra vonatkozó adatok kiegészítéseül megemlítjük még a következőket: 1215-ben kelt össze II. Endre Jolantával, Péter, auxerre-i gróf leányával, mely alkalommal a királynő hitbérének földözeteül a Maroson szállított sónak jövedelmét kötötte le Endre. Mily bőségben volt a só Erdélyben, kitünik az ottani szászoknak azon már említett kiváltságából is, mely szerint évenként háromszor 8 napon át ingyen hordhattak sót a bányákból.

De még más adattal is birunk erre nézve, így II. Endre 1233-ban kelt okmánya szerint tartozott 29 megnevezett egyháznak évenként 48,000 mázsa és 9 hajóteher sót szolgáltatni; más meg nem nevezett egyháznak pedig szükségletöknek lelkiismeretök szerint tett bevallása alapján ígért sót adni, stb. Az érczbá-

¹⁾ Horváth M. i. m. 186. 1. — ²⁾ Katona i. m. VI. 43. 1.

nyák legszorgalmasabb művelői jobbra a szászok voltak. A selmecziek 1244-ben, midőn városi kiváltságukat nyerték, már gyakorolták a bányaművelést. Besztercebánya, Gölniczbánya és a szepesi szászok fémkutatásra és bányanyitásra nyert jogait már említettük. ⁴⁾ Rogerius szerint az erdélyi Radnán, midőn a tatárok betörték, királyi ezüsbánya létezett. ¹⁾

A bányabér mennyiségéről Szalay László így vélekedett: „IV László idejében régi törvényes szokás volt, hogy a nemesebb érczek fele a királyt illette.“ IV. László 1283-ban a váradi püspökség azon jogát, hogy az egyház jószágain keletkező arany, ezüst, stb. bányák jövedelmeit egészen az egyház huzhassa, az esztergomi érsekségre is kiterjeszté.

Hogy a bányaművelésből bányavárosaink lakóira, sőt az összes polgárságra nem csekély haszon hármlott, s a közzgazdászati ezen ága a jóllétet és vagyoni gyarapodást nagyban elősegíté, magától értetik. Elismerték ezen üzlet fontosságát királyaink is; így a többek között III. Endre, ki midőn a Felső-Ausztriából Toroczkóba költözött bányászok szabadságait 1291-ben megújította, oklevelében így szól: „minthogy a föld gyomrában rejlő ásványok szorgalmas műveléséből az összes polgárokra nem csekély haszon hármlik, azért azon osztrák polgároknak, kik Eisenwurczel helységből hivattak az erdélyi részekbe, következő szabadságokat engedélyezünk stb. ²⁾

V.

Szellemi műveltségök.

Az előbbi fejezetben előadtuk városi polgáraink anyagi helyzetét, mely arról győzhetett meg bennünket,

¹⁾ Endlicher i. m. 613—614. ll. — Katona i. m. VI. 704—707. ll.
— ²⁾ Rogerius i. m. 20. fej. — ³⁾ Endlicher i. m. 462—463. ll.

miszerint jóllétök az Árpádok korában oly fokon állott, hogy képesek voltak megszerezni mindazon eszközöket, melyek a szellemi műveltség fejlesztésére okvetlenül megkivántatnak.

Polgáraink meg is tettek mindent arra nézve, hogy szellemi műveltségök anyagi jóllétökkel egyenlő lépést tartson; s ha a haladásnak alább következő rajza nem elégít ki bennünket, ennek okát polgáraink jóakarátán kívül eső körülményekben kell keresnünk.

„A városok — mondja Hetényi János többször idézett művében — elejétől fogva legbiztosabb mérlegei voltak valamely ország műveltségének; ezek külsője már nyilván hirdeti a nemzet izlését és műipara fokát; belső életök mutatja a tudományok és művészetek állapotját; nagyságuk és népességök gyaníttatja az ország erejét és népszámát; — — s nemcsak tükrei a nép műveltségének, hanem első rangú és hatalmas eszközei is.“¹⁾ Lássuk, vajjon a művelődésnek ily eszközei voltak-e honi városaink az Árpád-királyok uralkodása alatt?

1.) Iskolák.

Sz. István, nemzetünk apostola, erősen meg volt győződve, miszerint az iskola a keresztény hit megszilárdításának egyik fő eszköze; mutatja ezt azon intézkedése, mely szerint minden 10 falu számára egy templomot, s melléje valószínűleg iskolát is rendelt állíttatni.²⁾ A püspökségek, káptalanok és monostorok székhelyein is állíttattak iskolák, és így hazánkban épen úgy voltak székes egyházi, plébániai és monostori iskolák, mint a külföldön. I. Béla, sz. László, Kálmán és III. Béla is gondoskodtak a nép művelődésének előmozdításáról; IV. Béla alatt pedig a tatárok kitakarodása után az iskolázás is új lendületet nyert.³⁾

¹⁾ Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejtése és csinosbulására. 17. l. — ²⁾ S. Steph. decr. Libr. II. cap. 1. — ³⁾ Garamszegi Lubrich

Igaz ugyan, hogy ezen iskolákban az oktatók többnyire papok valának, kik főszlyt fektettek a vallásos érzületre; ¹⁾ de e mellett az olvasás, irás és elemi számolásban, sőt a zene és énekben is gyakorolták a növendékeket. ²⁾ Nem tartozván értekezésünk keretébe az iskolák belszoervezetének ismertetése, csak azok fokozatának és azon helyeknek megemlítésére szorítkozunk, hol a fennmaradt adat-töredékek szerint, a népnevelést és magasabb műveltséget előmozdító intézetek léteztek.

Fokozat szerint elsők voltak az ugynevezett plébániai vagy községi iskolák, melyekben a kisdedek nyertek elemi oktatást. Az ily iskoláknak virágzó állapotára abból is vonhatunk következtetést, hogy már a XIII. század elején a jobbágyok gyermekei közül számosan tekintélyes egyházi állásokat töltöttek be, kik első kiképeztetésüket kétségtelenül plébániai iskolákban nyerték. ³⁾ Ily iskola volt Pápóczon. ⁴⁾

A plébániai iskolák után következtek a középiskolák. Ezek felosztattak káptalani, székesegyházi és monostoriakra.

a.) Káptalani iskolák léteztek Székesfehérvárott, ⁵⁾ Budán, ⁶⁾ Esztergomban, ⁷⁾ Pozsonyban ⁸⁾ és Szepesben. ⁹⁾

b.) A székesegyházi középtanodák közül említést érdemel a csanádi, melynek az ország alsó részeire nagy befolyása volt; ¹⁰⁾ továbbá a győri, mely hihetőleg egykoru a püspökség felállításával.

c.) Legnagyobb volt a monostori középtanodák száma, melyeket a külföld példájára a szerzetesek al-

Ágost: A nevelés történelme. II. 381—382. ll. — Lányi Károly: Magyar egyháztörténelme. (Átdolgozta Knauz Nándor.) I. 527. l.

¹⁾ Első zsinat Kálmán alatt. 2. fej. — ²⁾ G. Lubrich Ágoston i. m. II. 382. l. — ³⁾ Vas József: Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt. 30. l. — ⁴⁾ Fejér Gy. i. m. IX. 4. 358. l. — ⁵⁾ Sz. Gellért csanádi püspök élete. 12. fej. — ⁶⁾ Fejér Gy. i. m. IV. 2. 205. l. — ⁷⁾ U. az. i. m. III. 1. 26. l. — ⁸⁾ U. az. i. m. VIII. 1. 617. l. — ⁹⁾ U. az. i. m. XI. 348. l. — ¹⁰⁾ Batthyányi: Scripta et. Act. Ger. 328. l.

kottak és ápoltak hazánkban. Legrégiebbek egyike a zoborhegyi benczéseké,¹⁾ mindjárt utánna következik alapítási idejét tekintve, a somogyvári; híres tanodájuk volt még a benczéseknek Tapolczán, Miskolcz mellett.²⁾ A győri dömés-iskola Pál nevű magyar szerzetes által alapított a XIII. század elején. Végre megemlítjük ezeknek budai iskoláját.

A nevezetesebb városokban oly tanodák is voltak, melyekben az összes tudományok rendszeresen tárgyalattak; ezek a „tudományok és művészetek Egyetemének“ hivattak. Tanárok és előljárók ezekben is többnyire egyházi férfiak voltak.

Hazánkban egyetem az Árpádok alatt csak egy volt, t. i. a veszprémi; ennek alapját még sz. István vetette meg, de egyetemi rangra csak a XII. században emeltetett.³⁾ Ezen kívül még három főtanodáról tesznek említést évirataink, u. m. a benczések sz. mártoni felső iskolájáról,⁴⁾ az esztergomi hittani felső iskoláról⁵⁾ és az ágostoniak hittani képezdéről ugyan ott.⁶⁾

Nem hiányoztak leányiskolák sem nálunk e korban; legrégebb volt a veszprémvölgyi görög, később latinosult apácák klastroma, mely sz. István bőkezű adománya folytán létesült; 1221-ben alapított a dömés apácáknak sz. Katalinról nevezett klastroma Veszprémben, hol sz. Margit volt nevelésben 7 évig.⁷⁾ Legnevezetesebb volt a margitszigeti zárda, melyet IV. Béla alapított fejedelmi bőkezűséggel.⁸⁾

Megemlíthetjük még a dömés apácáknak kolostorát Peleskén, s a Klára-szüzeknek nevelőintézteit Budán, Nagyszombaton és Pozsonyban. E növeldékben nem

¹⁾ Sz. Zoerard és Benedek remeték élete. I. fej. — ²⁾ Schmitth: Epp. Agr. I. 131. l. — ³⁾ Fejér Gy. i. m. V. 2. 347. l. — ⁴⁾ Fuxhoffer: monasterologia I. 32. l. — Czech J.: Tudományok állapota Magyarországon az Árpádok idejében. A magy. tud. társ. Évk. II. 200. l. — ⁵⁾ Vass J. i. m. 46. l. — Czech J. i. m. 202. l. — ⁶⁾ Fejér Gy. i. m. V. 3. 77. l. — ⁷⁾ Sz. Margit életirata, Praynál. 287. l. — ⁸⁾ U. ott.

csak apácza-jelöltek, hanem világi leányok is nyertek oktatást.¹⁾

Zsidó iskolák létezésének emlékét IV. Béla 1251-iki intézkedése tartotta fenn, melyben a forgalmi viszonyokat rendezve, iskoláikról így szól: „a ki vakmerően megsérti a zsidó iskolákat, a zsidó bírónak 1½ girányi birságot fizessen.“²⁾ Végre az iparosok számára királyi — városi tanodák is nyitattak.³⁾

Ezek alapján elmondhatjuk, hogy városaink a művelődést terjesztő intézetekben hiányt nem szenvedtek, — s nálunk épen úgy, mint külföldön, a városok voltak a művelődésnek székhelyei. Mennyiben fordították ezen eszközöket polgáraink önművelődésök fejlesztésére, arról adatokkal nem birunk; de föltehetjük róluk, hogy a mennyiben törvény, kiváltságosság s egyéb körülmények engedték, nem mulasztották el az iskoláztatás által nyújtott előnyökben gyermekeiket részesíteni.

2.) Magyar nyelv.

Városi polgáraink szellemi műveltségéről szólván, lehetetlen hallgatással mellőznünk nemzeti fő kincsünket, a magyar nyelvet. Magától értetetik, hogy arról irodalmi és nyelvtani szempontból itt nem szólhatunk; hanem töredékes adatok nyomán csak azt kíséreljük meg előtüntetni, hogy minő szerep jutott számára a közéletben.

A magyar nemzetiség tiszteletet parancsoló erőt fejtett ki az Árpádok 400. évi kormánya alatt. Őseink fölvtették ugyan a kereszténységet, a térítőket s az utánuk beköltözött idegeneket szívesen látták; de nemzeti nyelvöket soha meg nem tagadták. A latin nyelv lett ugyan mindjárt a királyság kezdetétől az egyház, a kö-

¹⁾ Lányi — Knauz I. 534. l. — ²⁾ Endlicher i. m. 473. l. — ³⁾ Belnay Res Litter. Hung. II. l.

zép- és felső iskolák nyelve; a törvénykönyvek és oklevelek is latin nyelven szerkesztettek; de azért a nemzeti nyelv nem szűnt meg a nyilvános élet nyelve maradni. A paraszt kunyhójában úgy, mint az előkelők és fejedelmek udvaraiban, magyarul folyt a társalgás.¹⁾

Az idegen térítők kezdetben tolmács segítségével oktathatták a vallás alapelveire a népet; az Adalbertől Magyarországra küldött térítőkről állítatik, hogy a nép nyelvét némileg már birták; sz. Gellértről tudjuk, hogy magyar ifjából képzett papokat csanádi intézetében. A Benedek szerzet tagjai már sz. István idejében magyarul szónokoltak.²⁾ A papok kötelezve voltak az evangeliumot és sz. leczkét magyarul adni elő a népnek.³⁾ De még egyéb emlékek is tanuskodnak a magyar nyelv közhasználata mellett; így például tudjuk, hogy az ítélszékek a nép jelenlétében, szabad ég alatt tartattak; ebből következtethetjük, hogy a törvénykezési nyelv is magyar volt. Őseink nyelvszeretének fényes bizonyítéka végre az is, hogy a dalnokok iránt a legnagyobb lelkesedéssel viseltettek.

Ezen — s még sok más adatok alapján állíthatjuk, hogy azon városokban, melyeknek törzs-lakói magyarok vagy rokon népek valának, a magyar nyelv közhasználatu volt. A jövevények által lakott városok magyar lakósairól is bizton mondhatjuk, hogy valamint nemzetiségöket, úgy nyelvöket is minden idegen befolyástól megőrizték.

3.) Idegen nyelvek.

Valamint a honfoglaláskor itt talált s önként meghódolt szláv népeket; úgy a későbbi időben beköltözött idegeneket is meghagyták a magyarok vallásuk, szokásaik és nyelvök háborítlan birtokában. Beszélhettek, tanácskozhattak és taníthattak saját nyelvökön.⁴⁾

¹⁾ Toldy F. i. m. I. 70. l. — ²⁾ Sz. Gellért élete. 12. fej. — ³⁾ Első zsinat Kálmán korában. 2. fej. — ⁴⁾ Ipolyi Arn. i. m. e. h. 542. l.

A magyar kormány e liberalis eljárásának előnyeit a más nemzetiségű népek zöme nem is késett élvezni, nem törődve azzal, hogy nyelvileg azon nemzetre nézve, mely hazájába fogadá, idegen marad.

Az élő idegen nyelvek közül a szlávoknak több ágai, a német és oláh, akadály nélkül divatoztak hazánk más nemzetiségű lakói között. ¹⁾

Minthogy pedig nagyobb városaink — s különösen a bányavárosok polgárai többnyire ily jövevények voltak; ezeknek nyelve a magyar nyelvet egészen leszorította a közigazgatás teréről

Az ily városok saját nyelvökön vezették jegyzőkönyveiket, szerkesztették ítéleteiket, s azon alkották törvénykönyveiket is. Ezeknek emlékeit fenntartotta Selmecz városi és bányajog-könyve; a budai törvénykönyv, stb. A szepesi és erdélyi szászok szabadságleveleiből kitűnik, hogy ezek elhagyott honfitársaikkal oly szoros összeköttetésben maradtak, miszerint még papjaikat is többnyire onnan hozták új hazájokba. ²⁾

Hogy minő hatást gyakorolt ezen elkülönzés nemzeti művelődésünkre, s különösen a magyar ajku helybeli vagy vidéki polgárságra? erről később tüzetesebben fogunk említést tenni.

4.) Építészet.

„Kétségtelen, hogy a művészetek és mesterségek között az építészet volt mindenütt és minden időben azon tényező egyike, mely által a népek a megszállott földet polgárosíták.“ ³⁾ Magyarországon az építészet fejlődésének első nyomait már Árpád korában találjuk; ⁴⁾ a kereszténység meghonosulásával pedig mondhatjuk,

¹⁾ Toldy F. i. m. 69. l. — ²⁾ Katona i. m. V. 217. VI. 221. ll. — Hetényi J. i. m. 223. l. — ³⁾ Ipolyi Arnold: Magyarország középkori emlékszerű építésze (Kisebb munkái) I. 3. l. —) Béla kir. névt. jegyz. 16., 17., 20. 21., 22., 32., 34. stb. fej.

hogy a kornak megfelelő virágzás tetőpontjára emelkedett. A sok építendő templom, kolostor, világi és egyházi nagyok lakhelyei, a megyei várak, seregenként édesgették az építészeket mindenünnen, de különösen Görögországból hazánkba. Már sz. István korában épült számos monostori és káptalani egyház; így például: Esztergomban a szűz Mária székesegyháza és sz. Adalbert temploma; a fehérvári nagyszerű basilika, stb.¹⁾ Péter király a pécsi, I. Endre a tihanyi, sz. László a váradi, székesegyházat építtették. Új építkezések történtek IV. Béla alatt a tatárjárás után; így például a fehérvári sz. Anna kápolna, a lőcsei és budai nagytemplomok, stb. A Margitszigeten maga Béla építtetett a dömés apáczáknak monostort és ékes basilikát

Az emberi lakok minőségéről keveset mondhatunk; Rogerius paloták mellett faházakat említ. Palotákról gyakrabban tesz említést; így írja többek között, hogy a tatárok elől Vácra futott emberek „az egyházba és az anyaszentegyház palotáiba“ menekültek.²⁾ Midőn Ujbudán Kötenyt halálra keresték, „a fegyveres magyarok és németek bementek a palotába, melyben Köteny vala.“³⁾

Esztergomban, mely Magyarország valamennyi városánál különb volt, az igen gazdag polgárok elégették a faházakat, melyek igen sokan voltak, egész a város palotájáig.⁴⁾ Midőn Rogerius a tatár fogságból Gyula-Fehérvárra visszatért, ott csak a basilikák és paloták szétdult és ledöntött falait találta.⁵⁾

A monostorok nagy kőépületek voltak, példa erre a domokos rendieké Pesten, melybe a tatárok elől 10,000 ember menekült, stb.

A városi polgárok s a vidéki nép lakházainak minőségéről Keresztur⁶⁾ s Győr szabadság-levelei nyuj-

¹⁾ Ipolyi Arn. i. m. 19. l. — ²⁾ Rogerius i. m. 22. fej. — ³⁾ U. az. i. m. 24. fej. — ⁴⁾ U. az. i. m. 39. fej. — ⁵⁾ U. az. i. m. 40. fej. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 469—470. ll.

tanak fölvilágosítást.¹⁾ Az elsőnek 9-ik pontjában az mondatik, hogy: a kiköltözés 10 dénár lefizetése után megengedtetik ugyan, de a máshová költözőnek nem szabad házát elvinni. A göröiek pedig egy szigetet kaptak a hozzá tartozó füzessel együtt, hogy legyen vesszejök és karójok elég, romladozó épületeiket koronkint megújítani, stb.

Ezen adatokból az tűnik ki, hogy a nép lakházai többnyire fából, sövényből készültek, s szalmával vagy náddal voltak fődve még a városokban is. A tűz általi rémületes és gyakori pusztítások e föltevést még valószínűbbé teszik.²⁾

5.) Szobrászat.

A szobrászat legrégebb emlékeit a műépítéssel párosulva találjuk. Keresztény művészetünk első műveiből kevés maradt ugyan reánk épségben; de az egykorú történelem följegyzéseiből azt következtethetjük, hogy monumentális egyházaink valóságos kincstárai voltak a hazai szobrászatnak.

Például Hartvic beszéli, hogy a székesfehérvári egyház szentélye, falai, oltára, márványvésetei és domborművei rendkívüli művészettel készültek. A pécsi székesegyházban birjuk e kor szobrászatának egyik legérdekesebb emlékét Péter király síremlékében, melyet a dombormű-faragványok egész sora ékesít.³⁾

Hasonlóképen gazdag szobrászati művekkel birt a XII. században Jób érsek által nagy művészettel és fénynyel ujon épült esztergomi basilika, melynek kapuzata is dús faragványokkal s egész szoborsorral ékeskedett.⁴⁾ Magasabb művészet maradványait birjuk még a XI. század végén Álmos által alapított dömösi monostor dombormű-maradványaiban; továbbá a gyula-

¹⁾ Endlicher i. m. 448—451 és 526—529. II. — ²⁾ Hetényi J. i. m. 123. l. — ³⁾ Ipolyi Arn. i. m. 82. l. — ⁴⁾ U. az. i. m. 96—99. II.

fehértvári XII. századi román egyház, s a jáki híres basilika nagyszerű szoborműveiben.¹⁾

A XII. század végeig a szobrászattal kiválólag a szerzetesek és egyháziak foglalkoztak; ettől kezdve azonban lassanként átment az a városi polgárosodás és a világi mesterek körébe, mi által a szobrászat egészen új irányt vett, melynek legfényesebb és legépebb emlékei a pannonhalmi egyházban láthatók.²⁾

A szobrászat terén jeleskedő művészek közül csak következők neveit tartották fenn emlékeink: A XII. századból sz. László király ravatala említésével neveztetnek Dénes művész, és fia, Tekus. A XIII. századból Lombardiai Péter és Albert szobrász-mesterek neveit a Margit legenda tartotta fenn.

Záradékul megjegyezzük, hogy a szobrászat, valamint az építészet is, művészi hír s dicsőség utáni vágy mellett többé-kevésbé mindig a szükség és hasznosság műve gyanánt tekintetett polgáraink által.

6.) Festészet.

Valamint az építészetnek a szobrászat, úgy ennek a festészet kiegészítője, s a három egyesülve képez művészi egész. Csak a festészet ad a márványszobornak életet, a fa és kőfaragványnak színt és jellemet. Hazánknak építészeti és szobrászati viszonyaiból következtethetjük, hogy a festészet is, bármily kevés emléke maradt reánk, — nagy ápolásban részesült.

Kezdődött a himvarrással, melynek emlékét a Gizela királyné által önkezüleg himzett koronázási palást tartotta fenn.³⁾ Az egyházak oltárai, falai; a kolostorok folyosói, festményekkel voltak ékesítve. Sz. István e nemű fényes egyházi díszítményeinek emlékét csak a történelem tartotta fenn.

¹⁾ Ipolyi Arn. i. m. 101., 104., 106. II. — ²⁾ U. az. i. m. 113—114. II. — ³⁾ Toldy F. i. m. I. 50. I.

A szorosabb értelemben vett festészet nyomaira a veszprémi Gizela kápolnának falfestményeiben akadunk, mely festészeti emlékek az akkori művészet teljes magaslátán állottak.¹⁾

A Somogy vármegyében, Kaposvárhoz $\frac{1}{2}$ órányira fekvő Zselicz Sz.-Jakabról czimzett apátság templomának falait is gyönyörű képek díszítették, melyekről Fuxhofer így emlékezik meg: *Inter meras vineas in margine collis, et crepidine vicina fluvii Kapos sunt rudera monasterii, et ecclesiae abbatialis, anno 1776. illac praetervectus spectavi tristes ordinis mei reliquias, et una vehementer demiratus sum in septemtrionali ecclesiae muro sanctorum pictas imagines inter tanti temporis varias tempestates distincte conspicuas perstitisse.*²⁾

De a festészetnek még egyéb emlékei és nyomai is maradtak reánk e korból; ilyenek a deák-monostori és esztergomi, a zsámbéki, jáki, dömölki, soproni és ecséri román basilikák és egyházak festészet-maradványai, stb. melyeken gyakran a keletkezési évszám, a festő és donator neve is látható.³⁾

Festészeink is idegenek, jobbára olaszok voltak, kik nagyobb városainkban megtelepülve, polgárainkkal összevegyültek, rokonultak; s minthogy a festészet is e korban még inkább mesterség, mint hivatás volt, gyakran vált az örökséggé, apáról fiúra, családról családra szállva.

Itt van helye pár szóval megemlékezni az ötvöségről, a pecsét és éremvésetekről is. Az elsőnek, tekintve azt, hogy a magyarok mennyire kedvelték a fényűzést, tág mező nyílt mind egyházi mind világi körben. Az utóbbiakról nem mondhatjuk ezt; ha azonban pecsét és éremvéseteink e korbéli emlékeit összehason-

¹⁾ Ipolyi Arn. i. m. I. 226. l. — ²⁾ Monasterologia. 234. l. — A templomot építtette az apátság alapítója, Ottó (Athy) nádor 1064-ben. — ³⁾ Ipolyi Arn. i. m. I. 227. l.

lítjuk a külföldi vésetekkel, az összehasonlítás önérzé-
tünket nem sértheti.¹⁾

7.) Vallási viszonyok.

Az európai népek közül egyik sem hódolt meg oly könnyen a kereszténységnek, mint a magyar; 973-ban jelentek meg az első térítők hazánkban, s alig félszázad múlva már a keresztény államok sorában foglalt helyet. A kereszténység által lón biztosítva hazánk jövője; a jólétnek új és bő forrásokat nyitott, s egyengette az ösvényt az európai műveltség számára.

Város, kereszténység és műveltség, karöltve jártak és egymást segítették; a kereszténység befogadása nélkül az előbbi pontok alatt tárgyalt műveltségi részletek soha sem emelkedhettek volna hazánkban azon polczra, melyen állottak az Árpád-királyok uralmának megszűntekor.¹⁾

Valamint a pogány ősök az itt talált más vallásukat nem háborgatták vallásuk gyakorlatában; úgy a kereszténység fölvétele után sem akadunk annak nyomára, hogy vallása miatt bárki üldöztetett volna általuk. Bizonyítékul hozhatjuk fel a mohamedán vallásu izmaelitákat, kiknek ifjai, Jakut XIII. századi arab író tudósítása szerint, Aleppóba jártak hittant tanulni.²⁾ A zsidók sem üldöztettek, sőt IV. Béla által még külön joggal is fölruháztattak.⁴⁾

Polgáraink vallási békéje talán legtöbbet szenvedett a pogányság fölkelése által Péter uralkodása végén, s I. Béla uralkodása elején; továbbá II. Endre

¹⁾ Toldy F. i. m. 50. l. — Frankl Vilmos: Amagyar nemzet története. I. 186—190. ll. — ²⁾ Hetényi J. i. m. 48. l. — ³⁾ Jerney: A magyarországi izmaelitákról, mint volgai bolgárok és magyarnyelvü népfelkezetéről. Tudománytár. 1844. I. 155. 164. 225. ll. — ⁴⁾ Endlicher i. m. 473. l. — Belae IV. r. Jura Judaeorum.

alatt a szaraczenok zsarolásai, végre a keleti népek befogadása és beütései által.

Egyébként polgárainkat valláserkölcsei tekintetben az egész korszakon át családi erényesség és megalégedés jellemzi.

8.) A tanultság és műveltség egyéb emlékei.

Polgáraink tanultsága és műveltségi állapotáról, az érintett művelődési eszközökön kívül, még egyéb emlékek is nyújtanak felvilágosítást. A tanultság első mérveül tekinthető az írástudás. A királyság első századában még a nép nagyobb része nem tudott írni és olvasni; de a második és harmadik században már e tekintetben is nagy haladás mutatkozott, mi főleg királyaink bölcs intézkedései által idéztetett elő.

Ilyen volt például Kálmán azon rendelete, mely szerint ha zsidó kereszténnyel 3 arany értéket meghaladó kölcsönszerződést köt, vagy ha köztök adás-vevés történik, írásba foglalandó.¹⁾ III. Béla, 1181-ben kelt oklevele szerint, a fontosabb ügyekben a szóbeli tárgyalás helyett az írásbelit alkalmaztatta, mit IV. Béla is megújított.²⁾ De a legnagyobb elterjedést az 1231. 21. t. cz. alapján nyert az írástudás alkalmazása, midőn kimondatott, hogy csak úgy érvényes a világi bíró eljárása, ha arról káptalani vagy conventi tag írásbeli tudósítást tesz.

Az előhaladott műveltség és tanultságnak voltak még számos jelenségei is; ezek közé számíthatjuk a szerzetesek és világi papok tanulási vágyát, kik közé a pórság, — és valószínűleg a polgárság gyermekei közül is számosan fölvétettek.

Városi polgáraink műveltségi állásának legnyomatékosabb bizonyítékaival a XIII. század végén találko-

¹⁾ II. 3. 4. fej. — ²⁾ Rogerius i. m. 6. fej.

zunk III. Endre alatt, ki legelőször engedett városainknak némi befolyást a törvényhozásba.¹⁾

Az 1298-ki országgyűlésre már a szászok és kunok is küldöttek követeket.²⁾ Végre III. Endrének a polgári osztály iránt tanúsított becsüléséről tesz bizonyosságot az is, hogy az 1291. aug. 28-án Albert herczeggel Hainburgban kötött békében Buda és Nagyszombat városok tanácsának egy-egy tagját is alkalmazta.³⁾

9.) A tudatlanság jelenségei.

A tanultság és műveltség mellett a tudatlanságnak jelenségeivel is találkozunk polgáraink között; de a fölött nem csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük a kor szellemét.

Majdnem bizonyosnak vehetjük, hogy mitől sem félték nagyjaink jobban, mint a nép jólléte és műveltségétől, azon elvet vallva, hogy „Rustica gens, optima flens, pessima ridens.“

Első jele a tudatlanságnak kétségen kívül az, hogy a nép tulnyomó része nem tudott írni és olvasni. Vastag tudatlanságra mutat a boszorkányok létéről való hiedelem is.⁴⁾ Ezekhez járult még a finomabb izlés hiánya, étkezési módjuk disztelensége, stb.⁵⁾

De a tudatlanságnak legkirivőbb jelenségei voltak az egész koron át fölmerülő gyakori czéggéres büntettek, melyekről a váradi Regestrum szolgáltat részletes, bár szomorú adatokat.⁶⁾

Városaink művelődési viszonyainak rajza mellett megemlítettük a hátrányokat is, melyek e rajzra kétségtelenül árnyat vetnek; de minden körülményt egy-

¹⁾ Fejér Gy. i. m. VI. 1. 119. és VI. 2. 72. 97. ll. — ²⁾ Engel i. m. I. 456. l. — ³⁾ Kerékgyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. II. füz. 242. l. — ⁴⁾ Colom. reg. Decr. Libr. I. cap. 57. — ⁵⁾ Hetényi J. i. m. 129—130. ll. — ⁶⁾ Endlicher i. m. 640—742. ll. Appendix. Regestrum de Varad. 1201—1235.

bevetve, azon eredményre jutunk, hogy hazánk polgárainak általános műveltsége az Árpádok korszakában az összes szomszéd államok polgárainak műveltségével versenyez, sőt több tekintetben felül is mulja azt.

Egyedül az olasz és német városokkal nem mérkőzhettek, mit hallgatással mellőzni annál kevésbbé állhat érdekünkben, miután kellő méltányolással ismerjük el azt, hogy épen e városok gyakoroltak legnagyobb befolyást városrendszerünk s polgárisultságunk fejlődésére.

VI.

Rend és közerkölcsiség a városokban.

Városaink polgárai a privilegiumok alapján fejlődésnek indulva, szabadságra, vagyonosságra tettek szert; de a minő arányban emelkedett jóllétök, oly mérvben szaporodott ellenségeik száma. A személyes szabadság, vagyon és élet gyakran veszélyeztetve valának, a kiváltságlevelek a hatalmasok garázdálkodásai és visszaélései ellen kellő garantiát nem nyújtottak.

Az Árpád-királyok háromszázados uralma alatt a közbátorság gyakran szenvedett súlyos sérelmeket, melyek folytán a városok békés nyugalma is sokszor megzavartatott. Maga az államhatalom többször akadályoztaték működésében, minek következménye az lett, hogy nem volt képes alattvalóinak jóllétét megőrizni, s a törvényhozás e zavarteljes időkben a városi rendről sem intézkedhetett kellőképen.

Királyaink közül sokban megvolt ugyan a jóakarát a bajok orvoslására, tettek is több üdvös intézkedéseket; de hatalmukon kívül eső körülmények gyakran megghiúsították legjobb szándéku törekvéseiket. Annyi csapás sujtotta e három századon keresztül hazánkat, annyi veszély fenyegette az államlétet; hogy fennma-

radását az isteni gondviselés különös kegyeül tekint-
hetjük.

A királyi hatalom elnyerése miatti versengések, a pogány vallás visszaállítására való törekvések, a kunok befogadásávali elégtelenség, végre a kapcsolt részekben az elszakadási vágy, gyakori zendüléseket idéztek elő, melyek a közrendet megzavarták.

Némely királyaink, — például sz. István élete ellen összeesküvések keletkeztek; mások ellen az egész nemzet fogott fegyvert; e mozgalmak nem voltak ugyan országosak, de azért a közrendre zavarólag hatottak.

De leginkább kockáztatta a polgárok életét és vagyonát a napi renden levő hatalombitorlás és az oligarchák féktelenkedése. Meg volt a baj már István uralkodása alatt, s fokonyként emelkedve, végig vonul az egész koron.

Az ország közbátorságát ez alapjaiban ingatá meg II. Endre alatt, miről a királynak 1218- és 1219-ben kelt oklevelei tanuskodnak. Még nagyobb mérvet öltött IV. Béla és fia István polgárháboruiban; tetőpontját pedig Kún László alatt érte el 1278-ban, midőn a lelketlen oligarchák a hon minden rendű és rangu lakosait országszerte sanyargatták. A féktelenségek nagyságát egész terjedelemben az 1298-ki törvény derítette föl.

Végre megemlítjük még a külhatalmak gyakori támadásait. Németek, csehek, kunok és besenyők, görögök és tatárok dulták és fosztogatták felváltva az egész koron át hazánkat; a kereszties hadak átvonulása is oly nyomokat hagyott maga után hazánkban, mely fölért bármely külhatalom támadó hadjáratával. Ezen invasiók annál veszélyesebbek voltak városaink polgárait nézve, mert a középkorban a seregek élelmezésére és fegyelmére semmi gond sem fordítottott, s így a harczosok dühöngése határt nem ismert. ¹⁾

¹⁾ V. ö. Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézi-

Lássuk már most, hogy ennyi akadálylyal szemben minő intézkedések történtek városainkban a személy és vagyon, szabadság és erkölcsiség biztosítására.

a.) Személyes biztonság.

Az előzményekben említve volt, hogy egyes uralkodók alatt törvényhozásunk kiterjesztette figyelmét a közrendre, s az által az alattvalók élete és szabadságának védelmére is. Ezen intézkedések századok szerint következő eredményt tüntetnek föl: A XI. század elején legnagyobb buzgalmat tanúsít sz. István törvényhozása.²⁾ Lászlóé már kevesebbet foglalkozik ezen ügygel, Kálmán pedig majdnem teljesen elhanyagolta.³⁾ E század törvényhozása csak közvetve gondoskodott városaink polgárainak személyes biztonságáról, s idevágó törvényeink fő jellemvonása az, hogy a viszonzás eszméje szerint súlyos büntetésekkel való fenyegetés által törekszik az alattvalók életét és testi épségét megvédelmezni.

Az igazságszolgáltatás módját és menetét sz. László és Kálmán végzései meglehetősen szabatossággal körvonalozzák.

A XII. század törvényalkotás tekintetében egészen meddő, s így a közrendre és személyes biztonságra vonatkozó adataink is teljesen hiányzanak; szomorú állapotokra csak a századot jellemző eseményekből vonhatunk következtetést.

A XIII. században ugyan alkottattak törvények, de az eláradt országos bajok és visszaélések orvoslása

könyve, — Szalay László: Magyarország története, — és Horváth Mihály: Magyarország történelme — című munkák azon részleteit, melyek az Árpádok korát tárgyalják.

¹⁾ S. Steph. Reg. Decr. Lib. II. cap. 13. 14. 46—48. — ²⁾ S. Lad. Reg. Decr. Lib. I. cap. 13. — Colom. Reg. Decr. Lib. I. cap. 58.

vette egészen igénybe törvényhozásunkat s így a közrendészet némely része figyelmen kívül hagyatott.

Ennek daczára mégis e korból birunk aránylag legtöbb adatot a városainkban uralkodó közrendre nézve, melyeket az ezen időben kelt kiváltság-levelek tartottak fenn számunkra. A részletes adatokat elősoroltuk már városaink törvényhatósági körében.

A személyes szabadságot biztosították sz. István, sz. László és Kálmán. Többi uralkodóink egészen mellőzték a személyes szabadság ügyét, vagy csak a nemesekét vették védelem alá.

Miután törvényhozásunk oly kevés gondot fordított az ország lakóainak személyes biztonságára, s városainkban mégis ennek daczára a jóllétnek és vagyonosságnak kétségtelen jeleit látjuk; ebből azt következtethetjük, hogy a városközségek hatóságai városi statutumok szerint intézkedtek a közrendről s személyes biztonságukról, mely föltevésünk helyességét Selmecz városjoga igazolja. A gonosztevők, tolvajok és latrok megbüntetése végett országszerte felállított bíróságok is mutatják, hogy a közrendészet az Árpádok alatt nem volt teljesen elhanyagolva hazánkban.

b.) Vagyonbiztonság.

Ha az Árpádkori királyok alatt alkotott törvényeknek büntetőjogi részeit vizsgáljuk; őseinknek egy a hazafiui szívet szomorító jellemvonását ismerjük fel azokban. Ugyanis a lopást és rablást majd minden uralkodóink nagy szigorral üldözte, miből önként következik, miszerint a keresztény vallás sem szelidítette meg annyira a magyarok erkölcsseit, hogy a tulajdon szentsége iránt kellő tisztelettel viseltettek volna.

Már sz. István alatt a királyi javakat bántalmazni, — a megye-ispánnak a király vagy katonától valamit csalárdul elidegeníteni, — más házánál dűlni, orozni,

rabolni, stb. szigoruan megtiltatott. ¹⁾ Sz. László alatt még szigorubb intézkedéseket találunk ezen — mint látszik — uralkodó gonoszság megtorlására. ²⁾

A birtok séítésre szabott törvényeket Kálmán is szigoruan megtartotta, csak a bűnösseli bánásmódot és az elődje által kiszabott túlszigoru büntetéseket enyhítette. ³⁾

Rogerius szerint IV. Béla 1235-ben a gonoszok kiirtására vonatkozó végzéseket tett közzé; ⁴⁾ — sőt III. Endréről is az mondatik, hogy koronáztatásakor a latrok kiirtását megígérte

Az ingóságok lopásának meggátlásáról is gondoskodtak királyaink, s valószínű, hogy a vásárbiróságok is ezen okból szerveztettek. ⁵⁾

Mindezen intézkedések daczára városi polgáraink gyakran szenvedtek kárt vagyonukban, s a lopás és rablás, mint a váradi Regestrum följegyzéseiből kitűnik, uralkodó bűn maradt az egész korszakon át hazánkban. Minő intézkedések tétettek polgáraink fekvő vagyonának biztosítására? az erre vonatkozó adatokat elősoroltuk már jogositványaik között, a tulajdonjog fejtegetésénél.

Záradékul még csak azt említjük meg, hogy gyakran károsítottak még városaink tüzvész, árviz, sáska és elemi csapások által is, mely bajok elhárítására az intézkedéseknek semmi nyomát sem találjuk.

c.) A városi élet előnyei és hátrányai a köz-erkölcsiségre.

Azok alapján, miket eddig a városokról s a városi polgárság helyzetéről mondtunk; bizton állíthatjuk,

¹⁾ S. Steph. Reg. Decr. Lib. II. cap. 6. 29. 33. 40—44. 55. —
²⁾ S. Lad. Reg. Decr. Lib. II. cap. 7. 12. 13. Lib. III. I. 4—8. 11. — ³⁾ Colom. Reg. Decr. Libr. I. cap. 51. 53—56. 84. — ⁴⁾ J. m. .
fej. — ⁵⁾ Kossovich K. i. m. 40. 1.

hogy a városi élet igen sok előnnyel bír a közerkölcsiségre nézve. Ugyanis a közgazdaszat, műipar, kereskedés, — az anyagi jólétnek eme fő eszközei, — a rendezettebb viszonyoknál fogva nagyobb fejlettséggel bírnak a városokban; ezek folytán növekszik a polgárok jóléte, mi által az egyén is függetlenebb, cselekvése önállóbb, szabadabb lesz; ezek pedig a közerkölcsiségnek alap-kellékei.

Anyagi nagyság a szellemi nélkül nem képzelhető, mert a szellem az, mely az anyagot hatalmába ejti, céljára fordítja. De valamint az anyagi gyarapodásnak; úgy a szellemi képzésnek s ezzel kapcsolatban az erkölcsi nemesülésnek is fő eszközei, a városokban összpontosulnak.

Az iskolák nagyobb száma, a képző intézetek s a nevelés egyéb eszközei még a szegényebb sorsu szülők gyermekeinek is alkalmat nyújtanak a műveltség lehető magas fokára emelkedni; mit egyébként a társadalom tőlök, mint városi lakósoktól, joggal várhat is; mert a művelődésnek oly eszközeivel rendelkeznek, minőket a vidéki lakosok gyakran nélkülözni kénytelenek.

A műipar fejlettebb állapotával együtt jár az izlés finomulása is; a finomult izlés pedig nagy befolyást gyakorol az egyén erkölcsére, s az egyesek erkölcse, külső simultsága ismét a közerkölcsiségre. A városok központjai lévén a kereskedésnek is, ez által városi polgáraink gyakrabban érintkeztek a műveltebb külföldi kereskedőkkel, mi a közerkölcsiségre minden esetre nagy előnyökkel járt.

Az ember első helyen társas lény, foglalkozási idején kívül családjában él, vagy fölkeresi a többi embereket, hogy azokkal véleményt cseréljen, szórakozzék, stb. Az ily társas összejövetelek legnagyobb előnyül szolgálnak a közerkölcsiségre nézve; mert a társas életben minden egyén úgy érezheti magát, mint a kinek

magaviseletét az egész társaság figyelemmel kíséri; felírja és beszámítja hibáit úgy, mint erényeit.

Azt talán fölösleges is említeni, hogy épen a rendezettebb viszonyok következtében folytonosan ügyeltek a városi hatóságok is a közerkölcsiségre, s így a külső illem, mely első lépés a becsületességre, — szigoruan megkivántatott mindenkitől.

A felhozott előnyök mellett azonban sok hátránya is van a városi életnek a közerkölcsiségre; ilyen például az, hogy az idegen erkölcsök és szokásokkal érintkezés a kevesebbé művelt egyéneknél a simulás helyett erkölcsi romlást idéz elő. Továbbá a jobb mód és gazdagság a rangkórnak és az egyéni szenvedélyek féktelen kitörésének nyujthat alkalmat.

A lakósok nagyobb száma, különféle, gyakran elmentés elemek vegyüléke, sokszor romlásra vezet. A városi életben számtalan alkalom kínálkozik erkölcsi botlásra, s ha hiányzik az egyénben az önbecsérzet, vagy műveltsége nagyon is alacsony fokon áll; erkölcsi simulás helyett bukás következik be, s az ily esetek a közerkölcsiségre mindenkor káros hatásuk, stb. Ha azonban az előnyöket egybevetjük a hátrányokkal, azon eredményre jutunk, hogy az elsők jóval fölülmulják az utóbbiakat; mert csak a városokban van igazi tere a szellemi haladásnak, a nemes vetélykedésnek, s az erkölcsi megpróbáltatásnak; melyek nélkül a valódi műveltség nem is volna elérhető.

VII.

A városok befolyásának előnyei és hátrányai a közműveltségre.

Végül nincs más hátra, mint vizsgálni azt, hogy a városok által nyujtott előnyök és hátrányok minő

befolyást gyakoroltak a közműveltségre. Lássuk először az előnyöket.

A városok előmozdították a népesség szaporodását, mi az élénk forgalmat, sokoldalúságot és kereskedést élesztvén, a polgárok vagyona és jólléte gyarapodásának is kedvezett. Királyaink fölismerték a lakosság szaporodásának nagy befolyását a közműveltségre; gyönyörködtek a népek sokaságában, s törekedtek a népesség számát kiváltságok adományozása által mindinkább növelni.

A vagyonosodás és jóllét hatalmas ösztönül szolgált polgárainknak a visszaélések megszüntetésére, a személy és vagyon biztosítására; kiváltságok alapján önkeblükből választottak előjárókat, kiknek, mert hasonló polgárok voltak, szintűgyszívükön feküdt a város jólléte s boldogsága, mint bármely más polgárnak; ha azonban az előjáró ennek daczára visszaélést követett el, joga volt a polgároknak kiváltságuk értelmében, őt letenni, s helyette más érdemeset választani. Oly jog volt ez, minőt e korban még a nemesség sem élvezett, mert főispánt, udvarbirót, s a XIII. század végeig nádort, — kik, mint tudjuk, a nemesség birái voltak, — nem választott, s így azokat felelősségre sem vonhatta.

A városi előjárónak érdekében állott az igazságot gyorsan és pontosan kiszolgáltatni, biztosságot és rendet eszközölni s elkövetni mindent, hogy a város jólléte emelkedjék; mert hivatalos buzgalom s igazságszeretet által tarthatá csak meg azon állást, melyre őt polgártársainak bizalma emelte.

Nem feledkeztek meg a városok a vagyon és gyám nélkül maradt özvegyek, árvák, munka-képtelenek s betegekről sem. Kitűnik ez Pozsony városának 1309. kelt okmányából, melyben említettik, hogy a már régóta fenálló kórház mellett szegények ápodája is létezett.

Tekintve azon előnyöket, melyeket a kiváltságokkal felruházott városok élveztek, mik jóllétüket, anyagi

és szellemi gyarapodásukat annyira előmozdították, nem csodálhatjuk, ha a hospesek mindenkor arra törekedtek, hogy kiváltságok szerzése által ily helyzetbe juthassanak.

Székhelyei voltak a városok a műipar és kereskedelemnek, melyek nemcsak az anyagi, hanem a szellemi gyarapodásnak is fő forrásai; mert a műipar és kereskedelem az értelem nagyobb fejlettségét igényelte, mint a földművelés. Ípen azért a városi polgárok értelmesebbek voltak a földműveseknél, s ezeknek hasznára váltak, ellátván őket nemcsak az első szükséglet, hanem a kényelem némely czikkeivel is.

A szolgaság bilincseiből menekülni ohajtó lakosoknak gyakran menhelyül is szolgáltak a városok, mert gyarapodás levén a cél, örömmel fogadták őket, s nem egyszer az általuk élvezett jogokban is részesítették.

De sajnosan kell megemlítenünk, hogy a városok befolyásának előnyei mellett, a közműveltségre nézve hátrányos körülmények is mutatkoznak.

Ily hátrányul tekinthető, hogy a városokat, kivált a felvidéken, jobbára idegen ajkú hospesek alkották, kik maguk meg nem magyarosodván, a magyar tájak lakóinak műveltségére semmi előnyös befolyást sem gyakorolhattak.

De a magyar városok sem kísérelték meg környékek idegen ajkú lakóinak beolvasztását a magyar elembe; ezek tehát elszigetelten, saját szokásaik- és nyelvöket megtartva, egészen különálló nemzetiséget alkottak, melyek a hozzájuk rokonságban levő idegen nemzethez sokkal inkább szítottak, mint a magyarhoz.

A városok polgárai tehát idegen törvények, intézmények, szokások, ruházat és nyelvvel bírván, a köznéppel össze nem vegyültek; hanem a magyarságtól visszavonulva, zárt kört képeztek; de ezen idegenkedésnek a polgárokat lenéző és erőszakoskodó magyar

nemesség is volt részben oka. E körülmények miatt nem keletkezhetett nálunk hazafias érzületű középrend, melynek hiánya a későbbi századokban is folyton érezhető lett, s az országnak mindig kárára volt.

Összehasonlítva az előnyöket és hátrányokat, melyekkel városaink a közműveltségre befolytak; azonnal beláthatjuk, hogy a közműveltséget, humanitást és jólétet terjesztő előnyök üdvös hatásait a hátrányok rombolólag megsemmisíteni nem törekedtek, s hogy a hátrányokat az előnyök minden tekintetben fölülmulják.

Kiemeltük városaink műveltségi viszonyairól adott rajzunkban elfogultság nélkül az előnyöket és hátrányokat. Nem volt szándékunk a majdnem ezredéves magyar királyság első századában szerepelt városi polgároknak oly műveltséget tulajdonítani, minővel nem bírtak; de viszont nem állhat érdekünkben megtagadni tőlök azon elismerést, mit megérdemelnek. Sok hiányzott városainkban, minek meg kellett volna lennie; sok meg volt, mire nem vala szükség.

Egy szebb jövő első hajnala derengett e korbeli városaink felett, melynek hasadtával minden kezd éledni s mozogni. „Nem látjuk még a gyümölcsös őszt, a virágos nyarat, s az üde levelű tavaszt; ez úgy szólván azon idő, midőn az első vetés csirázik, s az erdő a távolról szemlélőnek még száraz ágakat mutat, de a közélről vizsgáló szem már észreveszi az erőteljes levélbimbókat, melyek csak egy meleg napsugárra várnak, hogy felfakadjanak.“

DE BALLAGI GÉZA.

TARTALOM.

Oldal.

Előszó	3
I. Városaink keletkezése	5
a.) Történeti és földrajzi előzmények	5
b.) Római gyarmatvárosok	9
c.) A magyarok által alapított városok.	16
d.) A jövevények által épített városok	19
e.) Bányavárosaink alakulása	22
f.) A városainkat alakító elemek.	25
g.) A városi kiváltságok	27
II. Városaink törvényhatósági köre	30
1.) A polgári törvényhatóság	31
2.) A büntető törvényhatóság	33
3.) A városi magánjog.	34
4.) A városi büntetőjog	35
5.) A magánjogi törvénykezés	36
6.) Büntetőjogi törvénykezés.	38
7.) Selmecz városának IV. Béla korában szerkesztett városi és bányajog könyve	39
A.) A közönséges városjog tartalma	39
B.) A bányajog tartalma	41
III. A polgárok jogosítványai és közterhei	41
A.) Jogosítványok	41
a.) Jog saját törvények- és szokásokkal élni.	42
b.) A városi plébánosnak választása	43
c.) Személyes szabadság	44
d.) Teljes tulajdonjog	46
e.) Telekajándékozás	47
f.) Haszonélvezeti és üzletjog	48
g.) Részesítés előjogok- és mentességekben	50
h.) Biztosítások a visszaélések ellen.	52
B.) Közterhek	55

	<i>Oldal.</i>
1.) Közadó	55
2.) Dézma	57
3.) Ajándék	59
4.) Ingyen szállásolás és megvendéglés	59
5.) Hadi szolgálat	61
IV. Közgazdasági és vagyoni viszonyaik.	63
a.) Földművelés	70
b.) Műipar.	73
c.) Kereskedés	75
d.) Bányászat	78
V. Szellemi műveltségök	80
1.) Iskolák.	81
2.) Magyar nyelv	84
3.) Idegen nyelvek.	85
4.) Építészet	86
5.) Szobrászat.	88
6.) Festészet	89
7.) Vallási viszonyok	91
8.) A tanultság és műveltség egyéb emlékei	92
9.) A tudatlanság jelenségei.	93
VI. Rend és közerkölcsiség a városokban	94
a.) Személyes biztonság	96
b.) Vagyonbiztonság	97
c.) A városi élet előnyei és hátrányai a közerkölcsiségre	98
VII. A városok befolyásának előnyei és hátrányai a közműveltségre	100

